

**Савремена српска
и чешка славистичка истраживања**

**Současná srbská
a česká slavistická bádání**

**Савремена српска и чешка
славистичка истраживања**

**Současná srbská a česká
slavistická bádání**

*Реферати са Колоквијума Београд–Брно
одржаног 21. октобра 2021. на Филолошком факултету
Универзитета у Београду*

*Příspěvky z Kolokvia Brno–Bělehrad,
které se konalo 21. října 2021 na Filologické fakultě
Univerzity v Bělehradě*

Edice Brno–Bělehrad, sv. 2.

Уредник Вацлав Штепанек
Приређивачи Јозеф Дохнал, Александра Корда-Петровић,
Катарина Митрићевић-Штепанек и Вацлав Штепанек

Za redakce Václava Štěpánka
připravili Josef Dohnal, Aleksandra Korda-Petrović,
Katarina Mitrićević-Štepanek a Václav Štěpánek

Vydal Ústav slavistiky Filozofické fakulty
Masarykovy univerzity

Brno 2021
ISBN 978-80-263-1699-2

Recenzenti:

prof. Dr. Petar Bunjak

doc. Mgr. Elena Krejčová, Ph.D.

prof. Dr. Dalibor Sokolović

Tato publikace vznikla na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v rámci projektu specifického výzkumu Mezislovanské kulturní a literární vazby číslo MUNI/A/1331/2020.

Vydáno péčí Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

© Ústav slavistiky FF MU, Anna Agapova, Zuzana Čížiková, Iuliia Dmitrieva, Josef Dohnal, Tanja Gaev, Ana Jakovljević Radunović, Petr Kalina, Aleksandra Korda-Petrović, Pavel Krejčí, Dominika Kubišová, Ana Marić, Katarina Mitrićević-Štepanek, Pavel Pilch, Ivo Pospíšil, Petr Stehlík, Václav Štěpánek, Šimon Tesař.

Obálka © Pavel Pilch

ISBN 978-80-263-1699-2

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ
*Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Příspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.*
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Obsah / Садржај

Александра КОРДА-ПЕТРОВИЋ Уводна реч	9
Обесне problémy slavistiky Општи проблеми славистике	
Ivo POSPÍŠIL Slavistika a komparatistika: hrozby a perspektivy	13
Йозеф ДОГНАЛ Место и мера ознакомљенија с културом, историјом, литературом и искуством у учебним програмима студенто-русистов	37
Slavistické historické reflexe Славистичке историјске рефлексје	
Вацлав ШТЕПАНЕК Прилог проучавању чешко-српских веза: Чеси и Срби из аустроугарских земаља у првој српској добровољачкој дивизији на фронту у Добруци.....	49
Petr STENLÍK Jugoslavenstvo Srđe Popovića kao temelj suvremenog promišljanja jedne naizgled umirovljene ideje.....	65
Kulturní slavistická témata Културолошке славистичке теме	
Pavel PILCH Srbský komiks a slavistika	79

Ана МАРИЋ
Документарни материјал у филмовима Дневник Диане
Будисављевић и Дара из Јасеновца 89

Петр КАЛИНА
Украјински композитори из међуратне Галиције
на Прашком конзерваторијуму 105

Kontrastivní lingvistická bádání **Контрастивна лингвистичка проучавања**

Pavel KREJČÍ
K původu některých českých a srbochorvatských frazémů
s toponymickým komponentem 123

Катарина МИТРИЋЕВИЋ-ШТЕПАНЕК
Аугментативи као средства еуфемизације
на примерима српских и чешких преводних
еквивалената са енглеског језика 137

Dominika KUBIŠOVÁ
Analiza diskursa inauguracijskih govora odabranih predjednika 153

Šimon TESAŘ
O jazyce Čechů v banátské obci Kruščica..... 165

Problematika meziliterárních vztahů slovanských národů **Проблематика међулитерарних веза словенских народа**

Aleksandra KORDA-PETROVIĆ
Z historie srbsko-českých kulturních vztahů:
Julka Chlapcová-Djordjevićová 175

Zuzana ČÍŽIKOVÁ
Česká experimentální tvorba na stranách časopisa *Nový život* 187

Анна Вячеславовна АГАПОВА
Константин Вагинов в Чехословакии..... 201

Тања ГАЕВ
Лесја Украјинка и српска култура 211

Rusistická literárně-historická bádání

Русистичка книжевноисторијска истраживања

Анна ЯКОВЛЕВИЧ РАДУНОВИЧ

Женское образование как циклообразующий фактор
в «Домашних разговорах»

Владимира Фёдоровича Одоевского 231

Юлия Алексеевна ДМИТРИЕВА

Неопубликованные рассказы Леонида Николаевича Андреева
1897–1899 годов: поэтика и проблематика..... 243

Autoři publikace 255

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Уводна реч

Александра Корда-Петровић

У овом зборнику обухваћени су радови са научног колоквијума *Савремена српска и чешка славистичка истраживања*, одржаног у организацији Славистичког друштва Србије на Филолошком факултету Универзитета у Београду 21. октобра 2021. године.

Колоквијум Београд–Брно / Kolokvium Brno–Bělehrad представља један од видова традиционалне сарадње Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду са Институтом за славистику Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну. Иницијатори оваквог вида сарадње били су проф. др Богољуб Станковић (1938–2011), тадашњи председник Славистичког друштва Србије, проф. др Иво Поспишил, дугогодишњи управник Института за славистику у Брну, као и проф. др Петар Буњак. Први сусрет српских и чешких педагога и истраживача у овом формату одржан је давне 2006. године и од тада се реализује наизменично у Брну и Београду сваке две године. Основни циљ ових сусрета је размена научних и истраживачких сазнања у широко схваћеној научној области славистике, а пре свега у области српско-чешких историјских и културних веза. Посебно објављени зборници радова, као и објављени радови у оквиру тематских блокова у часописима *Славистика* (Београд), *Opera Slavica* и *Slavica litteraria* (Брно), сведоче о неспорном научном доприносу наше сарадње.

Верујемо да ће радови заступљени у овом зборнику скицирати правце у којима се крећу савремена српска и чешка славистичка истраживања. Аутори радова су чешки и српски слависти, историчари, бохемисти, словакисти, србисти, кроатисти, русисти и укра-

јинисти различитих генерација. Обрађене су теме из различитих научних области славистике, историје, књижевне историје, лингвистике, дидактике и културе. Методолошки се примењују различити научни приступи од компаративних до интердисциплинарних и интермедијалних. Из новог угла сагледавају се већ раније маркиране научне теме, али отварају се и нова истраживачка поља у области проучавања историје, политике, лингвистике, књижевности, музике, филма и стрипа. Директно или индиректно, већина радова заснива се на истраживању међусловенских веза у најширем смислу значења. Доминирају радови из области истраживања чешко-српских историјских, књижевних и културних веза, али заступљено је и проучавање руско-чешко-српских, украјинско-чешко-српских, чешко-словачко-српских веза, као и теме о језику и култури Чеха и Словака из Војводине.

У време када се постављају питања о месту славистике у савременој науци, као и питања о будућој стратегији развоја славистике и филологије, проучавања изнета у радовима овог зборника наговештавају смер у коме се крећу напори истраживача. Заступљени радови реномираних чешких и српских слависта, али и радови младе генерације истраживача, сведоче о томе да не недостају научне и истраживачке идеје и изазови, што је уједно разлог и подстицај за даљу сарадњу Катедре за славистику у Београду и Института за славистику у Брну.

Obecné problémy slavistiky
Општи проблеми славистике

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду
Пříspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Slavistika a komparatistika: hrozby a perspektivy

Ivo Pospíšil

Autor přítomného příspěvku ukazuje na různé tradice entity dvou okruhů – slavistiky a komparatistiky – a upozorňuje na jejich ohrožení v současné době, na proměny jejich smyslu a hledání jejich nové pozice v humanitních a sociálních vědách. Jeho úvahy jsou založeny na tradicích brněnské literárněvědné slavistiky, jejíž meziválečné disciplinární souvislosti demonstruje, i na spojitosti literární komparatistiky a genologie, jejíž byla pražsko-brněnská škola pěstitelkou. Současně poukazuje na sílu, ale i hrozby, které se týkají jak předmětu zkoumání obou velkých disciplín, tak na nové možnosti jejich rozvoje v kontextu globalizace, vytváření nadnárodních celků na straně jedné a úsilí o posilování národní identity na straně druhé a současně hledání nové filologické jednoty či integrity, v níž jazyk a jeho textové produkty hrají znovu klíčovou roli v chápání literatury jako celku.

Klíčová slova: sepětí slavistiky, komparatistiky a genologie, jeho krize; „nová filologie“; interpoeticita; terminologie a metodologie.

V souvislosti s tímto kolokviem a také šestým kongresem českých slavistů, který je věnován dědictví Franka Wollmana, a třetí konferencí *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí (jazyk – literatura – kultura – politika – filozofie)*, jsem se znovu zamýšlel nad jeho úvahami o celku slovanských literatur, nad slovanskou filologií a slavistikou, často v polemice s některými německými a polskými slavisty.¹ Znovu jsem procházel

¹ Pospíšil, Ivo: *Frank Voľman i jeho polemiki o panslavizme*. In: Zofia Chyra-Rolicz – Tomasz Rokosz.(eds.): *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo–Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny, Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, 2016, s. 147–160.

Slovesnost Slovanů, K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské i malou brožuru už z poválečného období *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*.² Ukazuje se, že Wollmanovy reflexe do značné míry anticipovaly problematiku, kterou slavistická komparatistika v rámci pokusů o globální přestavbu světa řeší. Slavistika nebo v minulosti spíše slovan-ská filologie, což samozřejmě není totéž, byly vždy otevřenými obory jak metodologicky, tak obsahově a svým způsobem i politicky, i když se jim kdysi vytýkalo a dosud vytýká i dnes leccos a často se směšuje s panslavismem: údajně existují i u nás v ČR projekty, které mají zkoumat slavistiku jako škodlivou disciplínu obsahující panslavismus. Doufám jen, že je to fake news. Pravda ovšem je, že jsem se s podobnými nebo blízkými názory setkal již v dávnější minulosti, kdy jsem byl nucen napsat mírně kritický ohlas, jenž se týkal politologických studií a diskusí, kde jsem poněkud překvapen poukázal na rozdíly mezi slavištitkou, slovanskou filologií, slovanskou vzájemností, slovanským světem a panslavismem. Bylo to publikováno v příslušném politologickém periodiku jen v e-podobě, neboť prý jsem mimo diskurs. Tehdy jsem ještě nechápal, že vylučování z diskuse a pěstování uzavřených entit stejně smýšlejících nebo stejné zájmy hájících bude silnou, ne-li převažující metodou některých českých

² Viz Wollman, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928; Týž: *Slovesnost Slovanů*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno 2012; Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *Střední Evropa jako křížovka metodologií: Slovesnost Slovanů Franka Wollmana – tradice a souvislosti (Nad druhým českým vydáním)*. In: Frank Wollman: *Slovesnost Slovanů*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno 2012, s. 23–68; Wollman, Frank: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003; Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *Mitteuropa als Knotenpunkt der Methodologien. Frank Wollmans Slovesnost Slovanů – Traditionen und Zusammenhänge*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. s. 7–30. Pospíšil, Ivo: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. s. 355–362; Wollman, Frank: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936; Týž: *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*. Praha 1948.

společenských věd.³ Absence diskuse a míjející se diskursní skupiny, jak jsme to předvídavě nazvali na přelomu století a tisíciletí, se stalo – jak se obávám – jedním z dominantních rysů současné vědy vůbec. To nám však nemůže zabránit v plodných návratech ke kořenům, jimiž naši předchůdci ukotvili svůj obor, zkoumajíce jeho hranice, smysl, a hlavně jeho ohrožení a perspektivy. Ono tak frekventované anglické slovo „threat“ ovšem neznamená, že by slavistika sama byla hrozbou, ale naopak ona sama je objektem těchto hrozeb jako věda ohrožovaná a ohrožená. Zmíněná otevřenost slavistiky v širokém významu toho slova, filologické i areálové, je dána již jejím bytostným spojením s komparatistikou: slavistika začala jako vskutku široce filologická a areálová disciplína tak, jak nám ji projektoval již P. J. Šafařík a později na něm do značné míry závislý Adam Mickiewicz (což ne všichni připouštějí; kdysi o tom polemizoval zvěčnělý Antonín Měšťan s Krystynou Kardyni-Pelikánovou, která ovšem hájila Mickiewiczovu prioritu), který ji vztáhl jednak jen na oblast literatury, jednak ji prezentoval francouzsky; to zatlačilo Šafaříkův spis psaný německy do pozadí. Nebudu polemizovat, jak se má zmíněný etnický Slovák spojený částí života s Vojvodinou a Novým Sadem (Neusatz, Újvidék) správně jmenovat, ale trvám na „Pavel“ (evangelík) a doloženém „Schaffáry“ a Šafařík, aniž bych negoval slovenskou variantu; vzpomeňme na zbytečné spory v meziválečné Bratislavě (dříve Pressburg, Pozsony, Prešporok či Prešpurk) mezi českými a slovenskými členy společnosti nesoucí jeho jméno, která tu prosazovala čechoslovakismus.⁴

³ Viz naše pojednání: *Ruské otazníky: Na okraj orientace naší politologie, filologie a kulturologie*. Univerzitní noviny 1997, č. 7–8, s. 59–61; *Problém tzv. slovanství a jeho souvislosti*. In: Viera Bilasová – Rudolf Dupkala – Viera Žemberová (eds.): *Fenomén Slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie na Slovensku I*. Prešov 2004, s. 102–118; *Slovanství a střední Evropa*. In: Dominik Hrodek a kol.: *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Pardubická konference (22.–24. dubna 2004). Praha 2004, s. 23–35; *In margine tzv. slovanství. Na okraj studie Miroslava Mareše Slovanství a politický extremismus v České republice*. Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review III. č. 1, 2001; *Slovenský svět existuje: rozpad, negace, revival aneb hledání slovenské identity*. Slavica litteraria 19. č. 2, 2016, s. 13–32.

⁴ Viz naše stati: *Pavel Josef Šafařík jako slavista*. Universitas Šafarikiana (Košice) XXXIV, č. 7–8, 2004–2005, s. 3–4; *P. J. Šafařík, A. Mickevič i koncepcija ruskoj literatury: u kolybeli literaturovedčeskoj slavistiky*. In: Magdalena Dąbrowska – Piotr Głuszkowski – Zbigniew Kaźmierczyk: *Adam Mickiewicz i Rosjanie*. Warszawa 2020, s. 210–220; Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *Lite-*

Slované a Evropa bylo odjakživa leitmotivem moderní slavistiky, jak ji prosazovali od Dobrovského, baltského Němce Vostokova, vlastně Alexandra Woldemara Ostenecka, Kopitara, Karadžice, Jagiče, Murka, Máchala, Horáka, Wollmana aj. a komparatistika byla tím nejpříhodnějším vehikulem. Slovanský materiál jako takový, zejména příznačně ruský se svými vývojovými anomáliemi,⁵ poskytoval také rozvoji metodologie slavistiky nejsilnější metodologické impulsy, jak prokázali např. Roman Jakobson, Michail Bachtin, Dmitrij Lichačov nebo Jurij Lotman.

Na konci 20. století a o něco později jsem v sérii studií popsal různá nebezpečí, která filologii obecně, slavistice, zkoumání jazyka a literatury hrozí. Jazyk a literatura, jimiž se jazykověda a literární věda tvořící dříve tzv. filologickou jednotu zabývají, byly a jsou lakmusovým papírkem společenských procesů: jsou jednak jejich nástrojem a prostředkem, jednak zřetelnou reflexí; v jejich zrcadle se společenské procesy jeví jako obnažené, uvolněné, nahé mnohem více než po úspěšné práci investigativního žurnalisty, neboť jazyk a jeho produkty – ovšem kromě chování, jednání a mimoverbálních aktivit – jsou hlavním nástrojem politiky a společenských postojů. V této souvislosti jsou jazyk a literatura také prostředkem studia areálu, prostorových procesů integrace a globalizace. Ukazuje se – a právě jazyk a jeho produkty to prozrazují nejbezprostředněji – že proces scelování neprobíhá zdaleka jednosměrně, že akce budí reakci a že se sdružování a propustování vyznačuje také jinými, často protikladnými paradigmaty, které lze označit jako dezintegraci, nekomunikaci, odcizení, disperzi a míjení. Pluralita, historická zvrásněnost a mnohovrstevnatost Evropy do značné míry také predestinuje postupy scelování. Jinak řečeno: technokratické a inženýrské grify politologů, kteří se snaží – poněkud aritmeticky a geometricky – zkoumat politické systémy, a dokonce přímočaře aplikovat některé zkušenosti odjinud na evropské poměry (např. kanadské zkušenosti s národnostními menšinami) – mohou mít úspěch v čisté teorii a zpočátku možná i v institucionálně

rární historik Albert Pražák (*Paměti jako poetika povinnosti a deziluze*). In: Zelenka, Miloš – Kokoška, Stanislav (eds.), Pospíšil, Ivo (vědecká. red.): Albert Pražák: Politika a revoluce. Paměti. Praha 2004, s. 163–190.

⁵ Viz naše studie *Teorija ruskoj literatury v slavjanskom kontekste v koncepcii areal'nych i žanrovych issledovanij, stilistiki i poetiki*. In: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka (eds.): Česká slavistika 2008. Brno–Praha 2008, s. 227–245; *Vozdejstvije ruskoj literatury i ruskogo literaturovedenija na mirovoj literaturnyj process*. In: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka – Lenka Paučová (eds.): Česká slavistika 2018. Brno 2018, s. 157–177.

a mocensky řízené praxi, ale dlouhodobě vytvářejí nové problémy a nové konflikty.

Literární věda – podobně jako jiné „měkké“ vědy, zvané často – na rozdíl od věd exaktních, přírodních, technických a konečkonců i sociálních – humanitní – se vyvíjí spíše v povlovných změnách, v posunech důrazu než v převratných skocích. Na počátku 21. století v ní vyústily změny, které se rýsovaly po celé 20. století, zejména však jeho posledních 30–40 let. Mezi tzv. posuny důrazu patří několik pohybů, které signalizují změny oproti většině 20. století. Zatímco tzv. tvrdé vědy, k nimž patří ve své aplikační fázi i vědy exaktní (logika a matematika) a hlavně přírodní a technické, ale také ideologicky manipulativně využívané vědy sociální, zejména politologie a různé odrůdy sociologie a aplikované psychologie a filozofie, bezprostředněji spojené s globalizovanými průmyslovými koncerny vyrábějícími vše od atomových, chemických a biologických zbraní po léky na rakovinu a podílející se na modelování přístupů k dosud tabuizovaným zónám spínaným především s genetikou a genetickým inženýrstvím, jež zasahují samu podstatu bytí přírody a člověka jako její součásti, nesou za existenci ne-lidského i lidského světa přímou odpovědnost, tzv. měkké vědy, k nimž patří i filologické vědy, působí pomalu, jakoby neznatelně, povlovně, nepoznatelně, spíše tiše než hlučně (výjimky jsou jako jejich nositelé jedinci, kteří se snaží z filologických věd učinit vědy „tvrdé“, tedy pouze služebná odvětví věd sociálních, nikoli jejich partnery, ale jejich servis – proti tomu se staví např. brněnské pojetí filologicko-areálových studií).

Již několik desetiletí se hlasitě hovoří a výrazně píše o konci osvícensko-národně ideologického pojetí literární vědy. Toto pojetí vycházelo z dosavadní funkce samotné literatury počínaje 18. stoletím. Je typické pro celý svět, má globální charakter, ale je posilováno zejména na slovanském teritoriu. Pro Rusy žijící ve více či méně oslabované autokracii byla literatura často jediným vážným projevem svobodného myšlení, a suplovala tak filozofii, teologii a vědy, zejména sociální. Zatímco Rusové měli svůj samostatný stát v podstatě národního typu, jež však do značné míry toleroval či asimiloval nebo integroval jiné národy, i když jimi ovšem také manipuloval (vztah k ruským Židům pokračující v různých podobách až do konce sovětské éry a de facto do současnosti⁶), u „zbyt-

⁶ Viz mj. rozporně přijímaný spis Alexandra Isajeviče Solženicyna (1918–2008) *Dvesti let vmeste (1795–1995). Russkij put'*. Moskva 2001, čes. *Dvě stě let spolu*. I. díl. *Dějiny rusko-židovských vztahů v letech 1795–1916*. Praha 2004; *Dějiny rusko-židovských vztahů 1917–1995 II*. Praha 2005.

ku“ Slovanstva šlo navíc o národní a později nebo souběžně státní emancipaci, u některých se toto úsilí dostávalo i do konfliktu s Ruskem (Ukrajinci, Poláci, Bělorusové), u jiných to bylo komplementární (Češi, Slováci) nebo konfliktně komplementární (jižní Slované). Když vezmeme v úvahu ekonomickou funkci literatury, zjistíme, že se spisovatelstvím v 19. století člověk mohl spokojeně uživit a nemusel přitom patřit k uznávané špičce; odtud i ruské užití slova „intelligence“ („intelligencija“) ve smyslu skupiny lidí žijících se duševní prací (intellego) a také slova „literát“ (rus. „literator“), vznešeného označení pro žurnalistu, publicistu, esejistu, ale také člověka pokoušejícího se úspěšně či méně úspěšně o krásnou literaturu, kulturního činitele. Všeobecná úcta k spisovateli, zejména v slovanských zemích, se pak přenášela i na jeho komentátora a interpreta – ale to bylo víceméně běžné i jinde v Evropě nebo v celé euroamerické zóně. Vzpomeňme na do značné míry autobiografický román Jacka Londona *Martin Eden* (1909), kde člověk z lidu (jako M. Gorkij, Londonův inspirátor; Američan napsal recenzi na jeho román *Foma Gordějev*), autodidakt, sní o tom, jak udělá kariéru jako spisovatel asi tak naléhavě a přesvědčivě, jako dnes sní pětiletá děvčátka o modelingu nebo chlapani o fotbale nebo ledním hokeji a obě pohlaví pak o showbiznyusu. *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Odtud také vyplynuly iluze o literárním vědci jako učiteli morálky, poučovateli, vizionáři, svědomí národa nebo celého lidstva, arbitra pravdy a spravedlnosti – což byla reflexe objektů jeho zkoumání. Řada těchto v podstatě nerealistických či falešných nebo falzifikovaných vlastností byla protrahována také v souvislosti s převratovým obdobím konce 20. století, až na sám pokraj tohoto věku a teprve pak se odhalilo jejich poněkud vyprázdňené jádro. To jsem v parafrázích napsal roku 2009, sumarizuje tak úvahy vinoucí se k polovině 90. let minulého století.⁷

Ono spojení s areálovostí, které jsem prosazoval od druhé poloviny 90. let minulého století v Brně i přes odpor většiny slavistů, s nimiž jsem o tom jednal v Rakousku, Německu, Dánsku, Švédsku, v Praze nebo Lublani, a z něhož vzešla alespoň krátkodobá spolupráce, se ukázalo jako nadějně, ale také plodící zmíněné hrozby. To se realizovalo poměrně časně na západoevropském a severoevropském teritoriu, odkud čistá slavistika buď organizačně zcela zmizela, nebo byla subsumována pod široká „centra“, globalizovaná tělesa plnící objednávku politických míst a hrající

⁷ Pospíšil, Ivo: *Disperze a mýjení: literatura a její výzkum na prahu nové éry*. Slavica Litteraria 12, č. 1, 2009, s. 25–39.

roli jazykového servisu (to se stalo zejména ve Skandinávii, kde se slavisté-filologové museli přeorientovat na politology, částečně v dosavadní Mekce slavistiky Německu, kde se „stahovala“ z více univerzit na jednu či dvě, takže zmizela např. z Bonnu a Marburgu, a Velké Británii, méně v románských zemích). Zdůvodnění je nasnadě: konec studené války, pokles významu slovanských zemí, členství většiny v EU, kde se staly výhodným odbytištěm méně kvalitních výrobků, zásobárnou levné pracovní i místem, v němž velké firmy jako investoři mohou očekávat daňové úlevy. Není tedy důvod mít tak početná univerzitní pracoviště, která by tyto země z různých hledisek zkoumala. Tato úvaha ukazuje, jak se slavistika chápala a chápe: tedy nikoli primárně jako samostatná věda, ale spíše jako služebná činnost. I to je dáno právě přemírou areálovosti, která – i když by neměla – často ignoruje filologický základ. Tím jsme se zabývali již v minulosti a uviděli nebezpečí nekontrolované expanze areálovosti a přeměnu slavistiky na historiografii, politologii, sociologii a sociální psychologii s jazykovou nadstavbou.⁸

⁸ Pospíšil, Ivo – Šaur, Josef (eds.): *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*. Brno 2012; Pospíšil, Ivo (ed.): *Areál – sociální vědy – filologie*. Brno 2002; Pospíšil, Ivo (ed.): *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Brno 2010; Käfer, István – Pospíšil, Ivo (eds.), Sztakovicsová, Erika (red.): *Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vztahy*. Segečín-Brno 2012; Pospíšil, Ivo (ed.): *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie*. Brno 1999. Pospíšil, Ivo: *Literární komparatistika, areálová / kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. Opera Slavica 19, č. 1, 2009, s. 20–33; Pospíšil, Ivo: *Nová literatura a areálová studia*. In: *Litteraria Humanitas XII. Moderna – avantgarda – postmoderna*. Editoři Danuše Kšicová, Ivo Pospíšil. Brno 2003, s. 7–19; Týž: *Prostorovost / spaciálnost / areálovost a literatura*. *World Literature Studies* 19, č. 2, 2010, s. 61–73; Týž: *Slavistika a areálová studia*. In: *Almanach Nitra 2009*, s. 270–277; Týž: *Areál a jeho vztahy*. *Novaja rusistika* 2, č. 2, 2009, s. 70–78; Týž: *Areal / slavistika / komparativistika*. *Slavistika XIV*, 2010, s. 217–225; Týž: *Areálnyje issledovanija: meždu Central'noj Jevropoj i Rossijej*. In: Lidia Liburska (ed.): *Kultura rosyjska v ojczyźnie i diasporze*. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lucjanowi Suchankowi. Kraków 2007, s. 49–57; Týž: *Areálová studia a areálová vs. tradiční rusistika na III. kongresu českých slavistů*. *Novaja rusistika* 4, č. 2, 2011, s. 55–87; Týž: *Areálová studia a filologie, evropské areály, Rusové – střední Evropa – Morava*. In: *Aktuální otázky vyučování ruštině*. Brno 2010, s. 1–17; Týž: *Areálové strategie, nacionalita, historicita / status quo a ponorné řeky dějin*. In: Ivo Pospíšil – Josef Šaur

Slavistika obecně, zejména její filologická složka, a zvláště literární věda, jsou – jak již naznačeno – spojeny s komparatistikou, jaksi přirozeně, neboť neustálé vyrovnávání mezi autochtonním a alochtonním pramenem slovanských literatur je jejich vývojovou dominantou.

Napsal jsem o komparatistice obecně i aplikovaně několik knih, pojednání a studií, recenzí a před časem jsem se k této problematice poněkud provokativně vrátil.⁹ Tuto úvahu doprovázely analytické články publikované v slovinském komparatistickém časopise *Primerjalna književnost*¹⁰ i jinde v samostatných publikacích.¹¹ Literární komparatistika a v jiných jazycích různě a ne vždy slovníkově identicky (*littérature comparée* = srovnaná literatura, česky srovnávací literatura, něm. taktéž *vergleichende Literaturwissenschaft*, angl. *comparative literature* znamená jak srovnaná, srovnávací, tak i srovnávající literatura) ve své vědecké fázi existuje zhruba od poloviny 19. století: vždy nejtěžší je odpovídat na základní otázky, i když se kolem nich vznáší plazma dějin, teorie a různých

(eds.): Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko–slovensko–maďarské reflexe). Brno 2010, s. 49–55. Týž: *Brnenszka ja škola literaturnoj komparativistikoi i genologii/žanrologii i areal'noje izučeniije slavistikoi: jeje istoki v kontekstual'nyh svjazjach*. In: Bogoljub Stankovič (ed.): *Izučavanje slovenskijh jezika, književnosti i kultura kao inoslovenskijh i stranijh*. Beograd 2008, s. 278–293. Týž: *Co je to areálový výzkum. Čile, metody, problémové okruhy, tendence a příklady*. In: Břetislav Horyna – Josef Krob (eds): *Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Olomouc 2007, s. 90–108.

⁹ Pospíšil, Ivo: *Kdo je a kdo není komparatista, co je komparatistika a čím už nezvládá být*. Slavica Litteraria 18, č. 1, 2015, s. 19–28.

¹⁰ Pospíšil, Ivo: *Problema slavizmov i njegov kontekst*. *Primerjalna književnost* 28, č. 2, s. 17–32; Týž: *Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine*. *Primerjalna književnost* 31, č. 2, 2008, s. 137–148; Týž: *The Periodization of Slovene and Czech Literatures and the Two Currents in Czech Interwar Literature (A Contribution to a Discussion)*. *Primerjalna književnost* 32, č. 1, 2009, s. 123–137; Týž: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. *Primerjalna književnost* 33, č. 1, 2010, s. 131–142; Týž: *Nekaj razmišljanj o filoloških konceptih Matije Murka: trajnost in minljivost*. *Primerjalna književnost* 35, č. 3, 2012, s. 179–191.

¹¹ Pospíšil, Ivo: *Srovnávací studie (Komparatistika, slavistika, rusistika a česko-slovenské souvislosti)*. Trnava 2008; Týž: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Trnava 2010; Týž: *Srovnávací literatura*. Brno 2000. Sem patří i další desítky studií obecných i dílčích na komparatistická témata.

souvislostí oboru či disciplíny. Smyslem jakéhokoli srovnání či srovnávání je lepší, hlubší poznání obvykle jednoho předmětu nebo jevu či kategorie na pozadí jevu druhého nebo jevů druhých. To předpokládá umět číst ve více než jednom národním jazyku, nejlépe v několika, které by vytvářely společné areálové kulturní entity, nebo naopak entity vzdálené, mezi nimiž – alespoň pro vzdálenější minulost – nelze najít hodnověrné genetické nebo kontaktní vztahy. První garancí je tedy znalost více jazyků a literatur a nikoli povrchní, nýbrž hluboká; ten, kdo chce být komparatistou, nemůže tuto podmínku *sine qua non* obejít. Slavní komparatisté to vyjadřovali nejednou a budoucnost komparatistiky viděli z tohoto hlediska dosti černě (např. dobově René Wellek v 50. letech 20. století¹²), tedy pokud jde právě o širokou filologickou znalost. Z této první podmínky přirozeně vyplývají i koncepte studia literární komparatistiky jako studijního oboru. Komparatistika není vlastní jen literární vědě: máme komparatistiku biologickou, právní nebo politologickou, ale ty se nerozvinuly od metody nebo sféry bádání v samostatnou, autonomní subdisciplínu nebo disciplínu se specifickou metodologií a terminologií. Vycházím z toho, že literární vědu v německém provedení, která byla takto přijata zejména na evropském kontinentě, tedy i u nás, dotváří literární komparatistika a eventuálně genologie v pěti literárněvědných disciplín, jejichž jádrem je triangl literární kritika – literární historie – literární teorie. Dosavadní dějiny literární komparatistiky ukazují, že expanduje, rozšiřuje se, obrazně řečeno, nafukuje se, obohacuje se vertikálně i horizontálně. Jednak doplňuje svůj metodologický inventář, nástroje, metody a ovšem tomu odpovídající terminologii, jednak rozšiřuje své tematické vrstvy až po generální komparatistiku, která se zabývá srovnáváním více druhů umění – viz mezinárodní organizaci *Ars comparationis*. Je to menší problém, než např. usilovat o generální genologii, jak to kdysi koncipoval polský literární teoretik Edward Balcerzan. V obou případech narážejí jak komparatistika, tak genologie na heterogenitu materiálu, a tudíž i na různou metodologii a také – koneckonců – na nechuť podrobovat vlastní umění nějakým obecnějším kritériím a charakteristikám. Sama literární komparatistika prošla řadou krizí, které sami komparatisté deklarovali, a řadou vývojových fází. Na počátku byla fáze pozitivistická, tematologická (*Stoffgeschichte*), později pod tlakem imanentních metod to byly postupy morfologické, eidologické a strukturní; vedle sebe existuje jak postup genetický, kontaktologický, tak typologický. Jestliže tuto fázi na-

¹² Viz Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996.

zveme klasickou, později se projevují jiná pojetí, např. kulturologická komparatistika, praktická komparatistika, která absorbuje nové jevy a metody, např. postkoloniální literatury, gender studies, kognitivismus, epistemologie, imagologie a jiné módní směry, jejichž hodnocení je ještě předčasné a které často v jiných boomech obsahují staré postupy, jen je více zdůrazňují se silnou intencí ve významovém posunu. Jak jsem v již uvedeném článku zdůraznil, nyní se literární komparatistika blíží poloze, jakou bychom mohli nazvat „sebelikvidační“, ale můžeme ji také nazvat fází totální přestavby. Je způsobena vnitřním pnutím: na jedné straně rozšiřováním tematického záběru, na straně druhé vrstvením různorodých metodologií, a hlavně spojováním s jinými oblastmi a metodami, v nichž se původní komparativní koncepce rozpouští a literární komparatistika ztrácí svou integritu. Viděl jsem to na příkladu vídeňského kongresu literárních komparatistů (2016), kam jsem přispěl třemi různými referáty, jež jsem většinou později publikoval.¹³

Jak jsem viděl i ze zprávy kolegů o kongresu v Macau¹⁴, tendence ke globalizaci a inkluzivnosti se ještě posílila a stále se rozšiřuje komparatistický půdorys, což nemusí být vždy metodologicky a teleologicky zdravé: může se stát, že nám zbude popisnost, narace, jak se to nyní často stává, bez patrných, zacílených výsledků. To je ovšem bolest všech těchto mezinárodních setkávání posledních třiceti čtyřiceti let: nelze ukázat na vytyčené směry, oproti meziválečnému a zčásti poválečnému období je to beztvářá masa juxtapozičních problémů, mezi nimiž je jen málo protnutí a střetům a polemikám se všichni snaží spíše vyhýbat (viz výše). Literární komparatistika, jak jsem už poukázal v souvislosti s jazykovou kompetencí, je disciplína z literární vědy v podstatě nejnáročnější, a proto někdy vidíme, že se komparatisté rodí i z těch, kteří tuto kompetenci nemají. To je ovšem problém, jenž nemůže nezasahovat literárněvědnou slavistiku (pomineme porovnávací lingvistiku). Proto jsem v jiné studii ocenil

¹³ Viz Pospíšil, Ivo: *Comparative Literary Studies and Area Studies: Advantages and Obstacles*. Stephanos (Moskva) 2016, č. 6, s. 75–82. Týž: *The Personalistic Approach as a Bridge*. Slavica Litteraria 20, č. 1, 2017, s. 21–29. Týž: *The Investigation Problems of the Chronicle Narrative*, v tisku. I toto téma vzbudilo na kongresu mimořádnou pozornost, zejména mezi mimoevropskými účastníky.

¹⁴ Pokrivčák, Anton – Zelenka, Miloš: *Teorie světové literatury na XXII. kongresu ICLA/AILC v Macau*. Slavica Litteraria 22, č. 2, 2019, s. 99–108.

postupné návraty k tradiční nebo dokonce tradicionalistické komparatistice.¹⁵

Podobně osudově je literárněvědná slavistika a poněkud její poetika a stylistika jako mezní disciplína mezi lingvistikou a literární vědou spojena s teorií a historií literárních žánrů, resp. s genologií, jak jsem se snažil demonstrovat i ve své řadu let trvající funkci předsedy Komise poetiky a stylistiky při Mezinárodním komitétu slavistů. Vyjádřil jsem se k tomu ve speciální studii¹⁶ poté, co jsem měl za sebou dvě monografie o románové kronice a kronice jako takové a soubornou monografii a další publikace o literárních žánrech.¹⁷ V 70. a 80. letech 20. století jsem o genologii a žánrech publikoval řadu příspěvků v časopisech *Slavia* a *Československá rusistika* a uplatnil je i v obecných partiích monografií a samostatných studií o ruském románu i za svých studií v zahraničí, během delších i kratších pobytů (mj. Dánsko, Švédsko, Německo, Velká Británie, Polsko). Toto časové rozpětí v různé intenzitě zahrnuje tedy přibližně třicet pět let, což mi dává v jistém smyslu oprávnění k určitým zobecněním. Ještě si dovoluji připomenout, že např. brněnská tradice genologická sahá – když pomíneme žánrové studie meziválečné – do konce 50. let 20. století, kdy mí učitelé publikovali své genologické příspěvky v dosud jedi-

¹⁵ Pospíšil, Ivo: *K směrově personalisticko-areálovým a komparativně kulturologickým dějinám národní literatury (Nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly a Dějinami české literatury Hany Voisine–Jechové)*. In: Daniel Bína – Miloš Zelenka (eds.): *Od teorie jazyka k praxi komunikace*. Sborník prací členů Katedry českého jazyka a literatury. České Budějovice 2007, s. 19–30.

¹⁶ Pospíšil, Ivo: *Genologie mezi módou, konjunkturou, stmíváním a nadějí*. *Slavica Litteraria* 18, č. 2, 2015, s. 5–15.

¹⁷ Pospíšil, Ivo: *Ruská románová kronika*. Brno 1983. Týž: *Labyrint kroniky*. Brno 1986. Týž: *Genologie a proměny literatury*. Brno 1998. Týž: *Literární genologie*. Brno 2014. Týž: *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátku k výhledu do současnosti*. Ed. Jaroslav Malina. Brno 2005. Patří sem i desítky speciálních, dílčích i obecných časopiseckých studií o genologii a na genologická témata, např. *Novela: metodologie, terminologie, evoluce a případ české protektorátní novely*. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): *Premena poetiky novely 20. storočia v európskom kontexte*. Bratislava 2014, s. 27–44; *Úskalí genologie a esej jako konstrukční materiál krásné prózy*. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): *Esej ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia*. Bratislava 2015, s. 7–21. *Cesta k románu jako hledání smyslu literatury*. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): *Román ako žánrová pankategoria vo svetovej literatúre. Prečo...?* Bratislava 2015, s. 24–37.

ném evropském, tehdy čerstvě založeném genologickém časopise *Zagadnienia rodzajów literackich*. Sám jsem mnohem později spolupracoval a pravidelně se setkával s vratislavským Janem Trzynadlowským (1912–1995), později lodžským Grzegorzem Gazdou (1943–2020) a Jarosławem Płuciennikiem, který časopis reorientoval ke kognitivismu.

Poměrně pozdě, až od počátku 21. století, se genologie stala módou: v Polsku vznikla řada dalších center, u nás zase různé genologické sborníky, iniciovalo se žánrové bádání v Prešově, nemluvě o genologicko-antropologickém bádání v Banské Bystrici,¹⁸ na němž jsem se podílel ještě dříve, na počátku tohoto století (2003–2006), ale chtělo by se spíše říci, že je třeba přesněji rozlišovat, kde se konjunkturálně píše o literárních žánrech a kde se rozvíjí genologie jako taková. Podle tohoto konceptu patří žánry do hájemství této relativně nové disciplíny, a jsou tedy vyňaty z poetiky, kam historicky patřily. V genologii se bohužel v poslední době zahnízdilo mnoho diletantismu.¹⁹

Vidíme, kterak slavistika prožívající už zmíněnou krizi, redukcí a vnitřní i vnější proměny, je spjata s podobnými krizemi postiženými s ní spojených disciplín. Jinak řečeno: probíhá redefinování předmětu slavistiky, komparistiky a genologie, přičemž genologie je v tomto triangu nejmeně významná, protože není všude uznávána v přesvědčení, že to vše obhospodará tradiční poetika. To, co lze navrhnout, je obohacený, neschematický návrat k filologii jako vědě o jazyce a jeho textových produktech, tedy znovu na jiné úrovni propojit dříve propojené disciplíny, které se od sebe v průběhu 150 let výrazně oddělily. Názory na toto scelování, prolínání, na „novou filologii“ jsou různé. V bloku, který jsem před časem zorganizoval v bratislavském časopise příznačně nazvaném *Philologia*, se diskuse pohybovala od souhlasu a přijetí až po velkou skepsi – tedy nevstoupíš dvakrát do téže řeky.²⁰

¹⁸ Viz naši pozdější zobecňující studii *Antropologie a literatura: svody a úskalí*. Slavica Litteraria 21, č. 1, 2018, s. 7–13.

¹⁹ Viz pasáže z mé uvedeného studie *Genologie mezi módou, konjunkturou, stmíváním a nadějí*, s. 5–15.

²⁰ Viz *Nová filológia: pokusy o oživenie filologickej jednoty*. Zostavovateľ tematického bloku prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. *Philologia*, časopis Ústavu filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave XXVI č. 2, 2016, s. 7–123; *Filologie jako zakletí i svoboda: pokusy o novou filologii*. *Philologia*, časopis Ústavu filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave XXVI, č. 2, 2016, s. 7–15.

Sám jsem to v úvodním textu charakterizoval tak, že i když se dnes tvrdí, že filolog nemůže kriticky zvládnout všechny koncepce jazykovědné a literárněvědné, řadu jazyků a literatur, a ovšem tisíce položek sekundární literatury, měl by se o to alespoň snažit: filologie vždy byla tak trochu ve svém naplnění disciplínou utopickou, jinak řečeno transcendující, ale z objektivních důvodů nedosahující svého cíle; cíl je v dálce, naše snahy se s obzorem nikdy neprotnou, ale měly by se mu přibližovat. Proto nejsem tak skeptický vůči názvu nebo pracovnímu označení „nová filologie“. Nejde ovšem o jakousi novou disciplínu, pouze o název pro novou vývojovou fázi filologie nebo přesněji filologického myšlení, neboť už nelze reprodukovat to, co bylo filologií před sto padesáti lety. Mnohé se zásadně změnilo, došlo k vzdalování, parcializaci, disperzi, dezintegraci i novému scelování.

Viděl bych cestu k jakési obnově, propojené, ale svou heterogenitu si udržující filologie ve všem tom, co jsem tu uváděl, komentuje práci jiných: cesta vpřed vede na jedné straně často zpět, k řetězům reflexí a sebereflexí, na straně druhé k současné vstřícnosti, teleologickým vzájemným dotykům, aniž bychom vzdávali staré (chce se dodat: dobré) pozitivistické návyky spočívající v systémovosti i faktografii: zde nám bezprostřední duchovnost, jakási duchovnost „an sich“ nepomůže, spíše duchovnost „für sich“, přesněji stavění paralel nebo víceméně volněších či pevnějších kauzálních vztahů. Nová filologie se bude utvářet podobně, tedy nikoli jen na bázi teorií, ale v praktickém výzkumném konání, ve sbližování obou sfér, lingvistické a literárněvědné, k nimž zvnějšímu přistupuje a je sceluje hledisko kulturně-areálové, aniž by je to nějak metodologicky omezovalo v permanentní transcendenci do stran, k bočním ziskům s tím, že budou také hledat více průniků.

Tento návrat by se mohl projevit i na poli slavistické literární komparatistiky tím, co jsem před mnoha lety – ostatně z podnětu Dionýze Đurišina a jeho zásluhou – zdůraznil v časopise *Slovenská literatúra*. Ukazuje se totiž, že mezinárodní komparatistická asociace projevuje seriózní zájem o proměnu vlastní disciplíny. Další kongres, jenž se koná v Tbilisi, v návrhu panelů obsahuje i tyto debaty „na hraně“, tedy skutečné diskuse na zásadní témata. V tomto kontextu jsem se tedy vrátil ke svému dávnému pojetí tzv. interpoeticity.²¹ Některé aspekty jsem nyní vtělil do tezi s názvem *Interpoeticity as a Crucial Node in the Construction of the Complexes of the National Literature and World Literature*.

²¹ Pospíšil, Ivo: *Sedmero úskalí a inspirací*. Slovenská literatúra 1993, 4, s. 292–295.

Souvisí to i s úsilím o propracovávání a vymýšlení nové terminologie literární vědy obecně a jejích zmíněných disciplín včetně slavistiky. Takto jsem – podobně jako blok o filologii – zorganizoval blok o literárněvědné terminologii.²² Na materiálu vlastní zkušenosti jsem je potom vyložil a pokusil se je zobecnit.²³ To, co je zjevné, je souvislost terminologie jako soustavy pojmů s metodami, jejich konkrétní podobou a vývojem obecně a v daném typu bádání zvláště. Přístup ke zkoumanému předmětu, tedy konglomerát metod, si vytváří vlastní pojmosloví a to zase „mřížku“, která vymezuje pole použitých metod. Každá metoda nebo soubor metod si vytvářejí vlastní terminologii, ale její využívání často překračuje dané metodologické rozpětí a stává se součástí jiných přístupů, ovšem po důkladném redefinování. Ve vědeckém bádání obecně dochází tedy k vzniku koloběhu metod a termínů, jejich vzájemnému spojování, rozpojování a ovlivňování: metody si přizpůsobují terminologii, terminologie působí na podobu a praktickou aplikaci metod.

Když obrátíme svou pozornost konkrétně k metodám literární vědy, zjišťujeme, že – stejně jako jinde – mají inter- a transdisciplinární charakter. Věda o terminologii obecně a aplikaci na literární vědu tedy zkoumá různé oblasti vztahu mezi terminologií a metodologií a ovšem různé podoby aplikace soustavy termínů, stejně jako samu genezi pojmů. Vychází se ze zkoumání typologie speciálního lexika, ze srovnávací vědy o termínech čili terminologické komparatistiky, současně z funkcionální a onomasiologické vědy o termínech, stejně jako z metavědy o termínech, z jejího vývoje a termínové lexikologie a lexikografie. O terminologii a vědě o ní existuje značně rozsáhlá literatura, ovšem různého významu a hloubky.²⁴

Věda o termínech se zabývá spíše obecnými polohami terminologie – chybí nám však speciální metavěda o literárních termínech. K ní vede poměrně složitá cesta: na jedné straně jsou tu obecné, deduktivní procesy spjaté s vědou o termínech, na straně druhé induktivně vytvářený mate-

²² Edice bloku studií o literárněvědné terminologii. *Philologia* XXVIII č. 2, 2018, s. 7–68; Pospíšil, Ivo: *Labyrinty literárněvědné terminologie*. *Philologia* XXVIII, č. 2, 2018, s. 7–20.

²³ Pospíšil, Ivo: *Problema struktury, funkcii i ispol'zovanija literaturovedčeskich terminov: po sledam sobstvennych popytok*. Mírgorod (Siedlce) 8, č. 2, 2016, s. 26–31.

²⁴ Griňov-Griněvič, Sergej: *Terminovedenije*. Moskva 2008. Týž: *Vvedenije v terminovedenije*. Moskva 1993. Týž: *Vvedenije v terminografiju*. Moskva 1995. Nowicki, Witold: *Podstawy terminologii*. Wrocław 1986. Picht, Heribert – Draskau, Jennifer: *Terminology: an Introduction*. Surrey 1985.

riál, jenž nutno s pevnými představami konfrontovat. Právě zde se problémy filologie nebo „nové filologie“, diskutované ve zmíněném bloku z *Philologie* roku 2016, protínají s clusterem otázek terminologicko-metodologických.

Je zřejmé, že právě filologická a konkrétně literárněvědná terminologie je podrobována složitým procesům tím, že terminologie jako jazykové pojmenování jevů má vystihnout, často metaforicky přenosem z jiných oblastí, problémy jazyka a jeho textových produktů. Odtud nejednoznačnost termínů, což je vlastně *contradictio in adiecto*, neboť termín je termínem jen potud, pokud je úzce a bezvýjimečně přesný, a permanentní diskuse o termínech, a hlavně jejich obtížné širší prosazování.

Terminologii jsem se zabýval v řadě recenzí, studií a v částech knih; někde jsem sledoval i vlastní terminologické pokusy.²⁵ Současně jsem se

²⁵ Viz naše studie a recenze: *Terminologie meziliterárnosti*. Dionýz Ďurišin: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*. Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1993, 210 s. SPFFBU, D 41, roč. 1994, s. 169–170. *Invenca a problémy: Literárněvědná terminologie (Malý terminologický slovník literárněvědných ekvivalentů)*. Kolektiv autorů. Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Olomouc 1999. Autoři: anglická část Martina Michálková – Chvátalová, francouzská část Hana Bednaříková, německá část Eva Chromiaková, ruská část Zdeněk Pechal, výkonná red. Hana Bednaříková). *Slavica Litteraria* X3, 2000, s. 129–130; *Problema literaturnych napravlenij v sovremennoj russkoj literature (metodologičeskije i terminologičeskije predposylki)*. In: Abstracts. VI ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July – 3 August 2000, s. 339–340; *Komentovaná čítanka českého strukturalismu s otazníky*. Grygar, M.: *Terminologický slovník českého strukturalismu*. HOST, Brno 1999. *Opera Slavica* 10, č. 3, 2000, s. 45–46; *Terminológia romantična. Časť 1*. In: *Slovanský romantismus – esteticko genologických kategórií*. Banská Bystrica 2003, s. 109–114; *Short Narrative Prose: Problems of Terminology and Methodology*. In: *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ljubljana 2006, s. 281–290. *Problema enciklopedij literaturovedčeskoj terminologii: brnenski projekt načala XXI veka*. In: *Mirgorod. Žurnal, posvjačennyj voprosam epistemologii literaturovedenije (Akademia Podlaska, Université de Lausanne, Section de langues et civilisations slaves)* 2, č. 2, 2010, s. 19–28; *Problema sovremennoj literaturnoj komparativistiki (ješče neskolko zamečanj po povodu metodologii, terminologii, aksiologii i novych svjazej i kontekstov)*. In: Danuta Szymonik (ed.): *Conversatoria Litteraria. Aktualne problemy komparatystyki. Teoria i metodolgia badań literaturoznawczych*. Siedlce – Banská Bystrica 2010, s. 23–28; *Problémy terminologie a střední Evropa*. In: István Käfer – Ivo Pospíšil (eds.), Erika Sztakovicsová (red.): *Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vzťahy*. Segedín–Brno 2012, s. 45–57;

snažil malou anketou zjistit, nakolik je problematika terminologie součástí obecnějšího povědomí doktorandů filologických, ale i jiných oborů.²⁶

Vznik a širší, všeobecně uznávané uplatnění nových termínů lze klasifikovat do několika typů: 1) Nové pojmy nebo relativně nové pojmy; 2) Zvýraznění známých pojmů; 3) Změna významu známých pojmů; 4) Redefinování známých pojmů; 5) Nová kontextualizace známých pojmů. Přitom velmi podstatné, zejména v případě filologie, která se zabývá různými jazyky a literaturami a přechází z jednoho národního prostředí do druhého, jsou bariéry jazyka a textového pozadí v národních literaturách.

V průběhu posledních zhruba 40 let jsem se při bádání pokusil v řadě případů uvést do oběhu některé relativně nové pojmy, jež by vystihovaly specifikum dané výzkumné oblasti. V souvislosti s knihami a studii o románové kronice, resp. kronice jako takové, jsem používal několik pojmů, např. „kronikální prostorová pulzace“, „poetika konkrétního“, žánrové podloží: např. „kronika jako podloží mýtu“ ukazovala na kroniku jako výchozí plochu, která – podobně jako chemická látka – poutá k sobě

Novela: metodologie, terminologie, evoluce a případ české protektorátní novely. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): *Premena poetiky novely 20. storočia v európskom kontexte.* Bratislava 2014, s. 27–44; *Genologie: shrnutí několika okruhů metodologických a terminologických.* In: Libor Pavera a kol.: *Žánry na okraji. Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu / Metamorfozy gatunków w kontekście środkowoeuropejskim,* sv. VII., Praha 2015, s. 14–27; *Europa Środkowa: kryzys koncepcji i terminu, resztki nadziei.* Postscriptum Polonistyczne, Szkoła Języka i Kultury Polskiej (Uniwersytet Śląski w Katowicach) 15. č. 1, 2015, s. 81–95; *Problema struktury, funkcji i ispol'zovanija literaturovedčeskich terminov: po sledam sobstvennych popytok,* s. 26–31.

²⁶ Položili jsme pětici otázek, na něž doktorandi z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v rámci mé přednášky o terminologii odpověděli. Ukázalo se, že si důležitost literárněvědných pojmů a hlavně přemýšlení o nich uvědomují, že je různě hluboce reflektují: 1) Jaké termíny ve své vědní oblasti jste dosud nejčastěji používali? 2) Měli jste někdy pochybnosti o významu některých termínů a jejich smyslu? 3) Pokusili jste se někdy vymyslet nějaký nový termín? Pokud ano, co vás k tomu vedlo a jaký to byl termín? 4) Jak byste nazvali metodologický diskurs, který ve svém bádání vedete, a jak byste charakterizovali jeho terminologii? 5) Uveďte pojmy ze sféry filologie, které byly podle Vašeho názoru převzaty z jiných vědních oborů?

valencemi jiná žánrová seskupení, např. mýtus.²⁷ Pojem „přepětí“ odkazoval k stresovým situacím, v nichž se kroniky odehrávaly a před nimiž kronikální postavy unikají do minulosti, přírody, exotiky apod., do zapomnění volně plynoucích časových vln a do prostorové nehybnosti. S tím byl spojen i pojem „vynořování a mizení kauzality syžetu“ nebo „juxtapozičnost syžetu“, tedy absentování přímých příčinných (kauzálních) vazeb v syžetu a preference kladení epizod vedle sebe, bez příčinné souvislosti.²⁸ Abych toto pojednání nezahlcoval detaily, zmíním se už jen o pojmech „dominantní“, „formativní“ a „katenální“ (řetězcové) syžetové linie, „plynutí“: „rozptylování idyly a elegie“, „prae-post efekt“ aj.

To jsou celkově nastíněné problémy spjatých oblastí – slavistiky, komparatistiky a genologie – s novou filologií a terminologií –, jimž by se měla věnovat mimořádná pozornost, neboť jsou to sféry rozkolísané, rozmyté, rozmazané, rozptýlené, disperzní a je třeba je redefinovat a analyzovat. Jedna oblast souvisí s druhou a jsou na sobě vzájemně závislé. Jistě by bylo možné tuto pěťici zájmových okruhů rozšířit. *Hic Rhodus hic salta*.

Literatura

Griňov-Griněvič, Sergej: *Terminovedenije*. Moskva 2008.

Griňov-Griněvič, Sergej: *Vvedenije v terminografiju*. Moskva 1995.

Griňov-Griněvič, Sergej: *Vvedenije v terminovedenije*. Moskva 1993.

István Käfer – Ivo Pospíšil (eds.), Erika Sztakovicsová (red.): *Brněnská hungaroslavistika a česko–slovensko–maďarské vztahy*. Segedín–Brno 2012.

Nowicki, Witold: *Podstawy terminologii*. Wrocław 1986.

Picht, Heribert – Draskau, Jennifer: *Terminology: An Introduction*. Surrey 1985.

Pokrivčák, Anton – Zelenka, Miloš: *Teorie světové literatury na XXII. kongresu ICLA/ AILC v Macau*. Slavica Litteraria 22, č. 2, 2019, s. 99–108.

Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *Literární historik Albert Pražák (Paměti jako poetika povinnosti a deziluze)*. In: Zelenka, Miloš – Kokoška, Stanislav (eds.), Pospíšil, Ivo (vědecká redakce): *Albert Pražák: Poli-*

²⁷ Viz Pospíšil, Ivo: *Smysl i kontext žanrovaj konvergencii mifa i chroniki*. *Zagadnienia rodzajów literackich* 33, č. 2, 1990, s. 69–77..

²⁸ Pospíšil, Ivo: *Ruská románová kronika a utilitarismus*. *Československá rusistika* 27, č. 3, 1982, s. 114–119. Týž: *Sujetkausalität und Romanchronik*. *Zeitschrift für Slawistik* 29, č. 3, 1984, s. 421–434.

- tika a revoluce. Paměti. Praha 2004, s. 163–190, část I. Pospíšila na s. 177–190.
- Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *Mitteuropa als Knotenpunkt der Methodologien. Frank Wollmans Slovesnost Slovanů – Traditionen und Zusammenhänge*. In: Frank Wollman: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. s. 7–30.
- Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996.
- Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: *Střední Evropa jako křižovatka metodologií: Slovesnost Slovanů Franka Wollmana – tradice a souvislosti (Nad druhým českým vydáním)*. In: Frank Wollman: Slovesnost Slovanů. Eds. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno 2012, s. 23–68.
- Pospíšil, Ivo (ed.): *Areál – sociální vědy – filologie*. Brno 2002.
- Pospíšil, Ivo (ed.): *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Brno 2010.
- Pospíšil, Ivo (ed.): *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie*. Brno 1999.
- Pospíšil, Ivo – Šaur, Josef (eds.): *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*. Brno 2012.
- Pospíšil, Ivo.: *Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. Opera Slavica 19, č. 1, 2009, s. 20–33.
- Pospíšil, Ivo: *Antropologie a literatura: svody a úskalí*. Slavica Litteraria 21, č. 1, 2018, s. 7–13.
- Pospíšil, Ivo: *Areál / slavistika / komparativistika*. In: Slavistika XIV, 2010, s. 217–225.
- Pospíšil, Ivo: *Areál a jeho vztahy*. Novaja rusistika 2, č. 2, 2009, s. 70–78.
- Pospíšil, Ivo: *Areálnyje issledovanija: meždu Central'noj Jevropoj i Ros-sijej*. In: Lidia Liburska (ed.): Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lucjanowi Suchankowi. Kraków 2007, s. 49–57.
- Pospíšil, Ivo: *Areálová studia a areálová vs. tradiční rusistika na III. kongresu českých slavistů*. Novaja rusistika 4, č. 2, 2011, s. 55–87.
- Pospíšil, Ivo: *Areálové strategie, nacionalita, historicita/status quo a ponorné řeky dějin*. In: Ivo Pospíšil – Josef Šaur (eds.): Středoevropský

- areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe). Brno 2010, s. 49–55.
- Pospíšil, Ivo: *Brnenská škola literaturnej komparativistiky i genologii/žanrologii i areálnoje izučenje slavistiky: jeje istoki v kontekstualnych svjazjach*. In: Bogoljub Stankovič (ed.): *Izučavanje slovenskih jezika, književnosti i kultura kao inoslovenskih i stranich*. Beograd 2008, s. 278–293.
- Pospíšil, Ivo: *Cesta k románu jako hledání smyslu literatury*. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): *Román ako žánrová pankatégoria vo svetovej literatúre. Prečo...?* Bratislava 2015, s. 24–37.
- Pospíšil, Ivo: *Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady*. In: Břetislav Horyna – Josef Krob (eds.): *Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Olomouc 2007, s. 90–108.
- Pospíšil, Ivo: *Comparative Literary Studies and Area Studies: Advantages and Obstacles*. Stephanos (Moskva) 2016, 6, s. 75–82.
- Pospíšil, Ivo: *Disperze a míjení: literatura a její výzkum na prahu nové éry*. Slavica Litteraria 12, č. 1, 2009, s. 25–39.
- Pospíšil, Ivo: *Filologie jako zakletí i svoboda: pokusy o novou filologii*. Philologia, časopis Ústavu filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave XXVI, č. 2, 2016, s. 7–15.
- Pospíšil, Ivo: *Frank Voľman i jeho polemiki o panslavizme*. In: Zofia Chyra-Rolicz – Tomasz Rokosz.(eds.): *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo–Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny, Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, 2016, s. 147–160.
- Pospíšil, Ivo: *Genologie a proměny literatury*. Brno 1998.
- Pospíšil, Ivo: *Genologie mezi módou, konjunkturou, stmíváním a nadějí*. Slavica Litteraria 18, č. 2, 2015, s. 5–15.
- Pospíšil, Ivo: *In margine tzv. slovanství. Na okraj studie Miroslava Mareše Slovanství a politický extremismus v České republice*. Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review III., č. 1, zima 2001.
- Pospíšil, Ivo: *K směrově personalisticko-areálovým a komparativně kulturologickým dějinám národní literatury (Nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly a Dějinami české literatury Hany Voisine-Jechové)*. In: Daniel Bína – Miloš Zelenka (eds.): *Od teorie jazyka k praxi komunikace. Sborník prací členů Katedry českého jazyka a literatury*. České Budějovice 2007, s. 19–30.

- Pospíšil, Ivo: *Kdo je a kdo není komparatista, co je komparatistika a čím už nevládá být*. Slavica Litteraria 18, č. 1, 2015, s. 19–28.
- Pospíšil, Ivo: *Komentovaná čítanka českého strukturalismu s otázkami*. Grygar, M.: *Terminologický slovník českého strukturalismu*. HOST, Brno 1999. Opera Slavica 10, č. 3, 2000, s. 45–46.
- Pospíšil, Ivo: *Labyrint kroniky*. Brno 1986.
- Pospíšil, Ivo: *Labyrinty literárněvědné terminologie*. Philologia, časopis Ústavu filologických štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave XXVIII, č. 2, 2018, s. 7–20.
- Pospíšil, Ivo: *Literární genologie*. Brno 2014.
- Pospíšil, Ivo: *Nekaj razmišljanj o filoloških konceptih Matije Murka: trajnost in minljivost*. Primerjalna književnost, Primerjalna književnost 35, č. 3, 2012, s. 179–191.
- Pospíšil, Ivo: *Nová literatura a areálová studia*. In: Litteraria Humanitas XII. Moderna – avantgarda – postmoderna. Eds. Danuše Kšicová – Ivo Pospíšil. Brno 2003, s. 7–19.
- Pospíšil, Ivo: *Novela: metodologie, terminologie, evoluce a případ české protektorátní novely*. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): *Premena poetiky novely 20. storočia v európskom kontexte*. Bratislava 2014, s. 27–44.
- Pospíšil, Ivo: *P. J. Šafarik, A. Mickevič i koncepcija ruskoj literatury: u kolybeli literaturovedčeskoj slavistiki*. In: Magdalena Dąbrowska – Piotr Głuszkowski – Zbigniew Kaźmierczyk: *Adam Mickiewicz i Rosjanie*. Warszawa 2020, s. 210–220.
- Pospíšil, Ivo: *Pavel Josef Šafárik ako slavista*. Universitas Šafarikiana (Košice) XXXIV, č. 7–8, 2004/2005, s. 3–4.
- Pospíšil, Ivo: *Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine*. Primerjalna književnost 31, č. 2, 2008, s. 137–148.
- Pospíšil, Ivo: *Problém tzv. slovanství a jeho souvislosti*. In: Viera Bilasová – Rudolf Dupkala – Viera Žemberová (eds.): *Fenomén Slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie na Slovensku I*. Prešov 2004, s. 102–118.
- Pospíšil, Ivo: *Problema enciklopedij literaturovedčeskoj terminologii: brnenskij proekt načala XXI veka*. In: Mirgorod. Žurnal, posvjačennij voprosam epistemologii literaturovedenije (Akademia Podlaska, Université de Lausanne, Section de langues et civilisations slaves) 2, č. 2, 2010, s. 19–28.

- Pospíšil, Ivo: *Problema literaturnych napravlenij v sovremennoj ruskoj literature (metodologičeskije i terminologičeskije predposylki)*. In: Abstracts. VI ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July – 3 August 2000., s. 339–340.
- Pospíšil, Ivo: *Problema slavizmov i njegov kontekst*. Primerjalna književnost 28, č. 2, s. 17–32.
- Pospíšil, Ivo: *Problema sovremennoj literaturnoj komparativistiki (ješče neskol'ko zamečanj po povodu metodologii, terminologii, aksiologii i novych svjazej i kontekstov)*. In: Danuta Szymonik (ed.): *Conversatoria Litteraria. Aktualne problemy komparatystyki. Teoria i metodolgia badań literaturoznawczych*. Siedlce – Banská Bystrica 2010, s. 23–28.
- Pospíšil, Ivo: *Problema struktury, funkcii i ispol'zovanija literaturovedčeskich terminov: po sledam sobstvennych popytok*. Mirgorod (Siedlce) 8, č. 2, 2016, s. 26–31.
- Pospíšil, Ivo: *Problémy terminologie a střední Evropa*. In: Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vzťahy. In: István Käfer – Ivo Pospíšil (eds.), Erika Sztakovicsová (red.): *Brněnská hungaroslavistika a česko-slovensko-maďarské vzťahy*. Segedín–Brno 2012, s. 45–57.
- Pospíšil, Ivo: *Prostorovost / speciálnost / areálovost a literatura*. World Literature Studies 19, č. 2, 2010, s. 61–73.
- Pospíšil, Ivo: *Ruská románová kronika a utilitarismus*. Československá rusistika 27, č. 3, 1982, s. 114–119.
- Pospíšil, Ivo: *Ruská románová kronika*. Brno 1983.
- Pospíšil, Ivo: *Ruské otazníky: Na okraj orientace naší politologie, filologie a kulturologie*. Univerzitní noviny 1997. č. 7–8, s. 59–61.
- Pospíšil, Ivo: *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Editor Jaroslav Malina. Brno 2005.
- Pospíšil, Ivo: *Sedmero úskalí a inspirací*. Slovenská literatúra 1993, 4, s. 292–295.
- Pospíšil, Ivo: *Short Narrative Prose: Problems of Terminology and Methodology*. In: Slovenska kratka pripovedna proza. Ljubljana 2006, s. 281–290.
- Pospíšil, Ivo: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. s. 355–362 (příspěvek I. Pospíšila přeložil z češtiny Reinhard Ibler).

- Pospíšil, Ivo: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. Primerjalna književnost 33, č. 1, 2010, s. 131–142.
- Pospíšil, Ivo: *Slavistika a areálová studia*. In: Almanach Nitra 2009, s. 270–277.
- Pospíšil, Ivo: *Slovanský svět existuje: rozpad, negace, revival aneb hledání slovanské identity*. 2016, s. 13–32.
- Pospíšil, Ivo: *Slovanství a střední Evropa*. In: Dominik Hrodek a kol.: Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita. Pardubická konference (22.–24. dubna 2004). Praha 2004, s. 23–35.
- Pospíšil, Ivo: *Smysl i kontext žanrové konvergenční mify i chroniky*. Przegląd socjologiczny (Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe) 2, č. 1, 1993, s. 69–77.
- Pospíšil, Ivo: *Srovnávací studie (Komparatistika, slavistika, rusistika a česko-slovenské souvislosti)*. Trnava 2008.
- Pospíšil, Ivo: *Sujetkausalität und Romanchronik*. Zeitschrift für Slawistik 29, č. 3, 1984, s. 421–434.
- Pospíšil, Ivo: *Teorija ruskoj literatury v slavjanskem kontexte v koncepcii areálnych i žanrovych issledovanij, stilistiki i poetiki*. In: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka (eds.): Česká slavistika 2008. Brno–Praha 2008, s. 227–245.
- Pospíšil, Ivo: *Terminológia romantična. Časť 1*. In: Slovanský romantismus – esteticko genologických kategórií. Banská Bystrica 2003, s. 109–114.
- Pospíšil, Ivo: *The Periodization of Slovene and Czech Literatures and the Two Currents in Czech Interwar Literature (A Contribution to a Discussion)*. Primerjalna književnost 32, č. 1, 2009, s. 123–137.
- Pospíšil, Ivo: *The Personalistic Approach as a Bridge*. Slavica Litteraria 20, č. 1, 2017, s. 21–29.
- Pospíšil, Ivo: *Úskalí genologie a esej jako konstrukční materiál krásné prózy*. In: Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová (eds.): Eсей ako žáner. Reflexívna plocha udalostí 20. storočia. Bratislava 2015, s. 7–21.
- Pospíšil, Ivo: *Vozdejstvije ruskoj literatury i ruskogo literaturovedenija na mirovoj literaturnyj process*. In: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka – Lenka Paučová (eds.): Česká slavistika 2018. Brno 2018, s. 157–177.
- Pospíšil, Ivo: *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty)*. Trnava 2010.

- Pražák, Albert: *Politika a revoluce. Paměti*. Eds. Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. vědec. red. Ivo Pospíšil. Praha 2004.
- Wollman, Frank: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.
- Wollman, Frank: *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*. Praha 1948.
- Wollman, Frank: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936.
- Wollman, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka, Brno 2012.
- Wollman, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928.

Slavonic and Comparative Studies: Threats and Perspectives

The author of the present contribution manifests the various traditions of the entity of the two spheres – Slavonic and comparative studies – pointing out various threats in the present time, its modifications and the search for the new positions in humanities and social sciences. His reflections are based on the traditions of the Brno Slavonic literary studies the interwar disciplinary contexts he demonstrates, and also the relations of comparative literary and genre studies which especially the Prague-Brno school cultivated. At the same time, he shows the strength, but also the threats concernng the potentials of their advancement in the context of globalization, the formation of supra-national entities on the one hand, and the effort to strengthen the national identity on the other and, at the same time, the search for new philological unity or integrity in which language and its textual outputs play the key role in the grasp of literature as a whole again.

Key words: Slavonic, comparative and genre studies link, its crisis, “new philology”, interpoeticity, terminology and methodology.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Место и мера ознакомления с культурой, историей, литературой и искусством в учебных программах студентов-русистов

Йозеф Догнал

Статья направлена на обсуждение вопроса о месте реалий в обучении русскому языку как иностранному в некоторых чешских и словацких вузах. Программы обучения вузов признают важность знания реалий в комплексе овладения компетенциями, нужными для специалиста-русиста. Как показывает анализ конкретных программ обучения бакалавров в чешских и словацких вузах, предметы, знакомящие студентов с реалиями России, однако занимают в данных программах не такое место, которое они заслуживают. Это приводит к тому, что студенты не обладают в конце обучения теми основными знаниями, на которые они могли бы опираться тогда, когда надо и вступать в коммуникацию с русскими, и пользоваться данными, обсуждая проблемные вопросы. В статье ставится вопрос о том, не стоило ли бы выработать критерии, позволяющие точнее определять степень овладения реалиями.

Ключевые слова: Русский язык как иностранный; реалии; программа обучения; чешские и словацкие вузы.

Обучение русскому языку в вузе – это не только вопрос овладения русским языком как таковым, а столкновение с русской историей, географией, культурой, литературой, искусством. Без этого трудно назвать студента русистом. Составной частью обучения должны в таком случае стать и так называемые реалии, т. е. данные, помогающие глубже познакомиться с ареалом, язык которого изучается. *«Reálie zahrnují poznatky týkající se zeměpisu dané jazykové oblasti, jejího historického vývoje (dějin), jejích hospodářských, politických, sociálních podmínek, její literatury, umění, vědy a techniky i dalších okruhů*

tvořících kulturu příslušné cizí země a jejího národa či národů. Obsahují tedy fakta (skutečnosti, realie), charakterizující příslušnou jazykovou oblast v naší současnosti s přihlédnutím k její minulosti i k jejím aktuálním vývojovým tendencím.»¹

Благодаря овладению именно знаниями реалий, студент или выпускник точнее понимает общекультурные феномены, связанные с ареалом, способен обращать внимание на его культурные стереотипы, он глубже понимает современное состояние общества, учитывает исторические факты и их влияние на условия современной жизни, способен и различать факты от т. наз. *fake news*, которые в наше время уже связаны с любой территорией, язык которой мы захотим изучать. Знания реалий позволяют студенту или выпускнику выходить за узкие темы бесед, имеющиеся в учебниках, со знанием фактов согласиться или не согласиться с предлагаемыми ему взглядами, сам он способен критически, учитывая и пополняя свои знания, формировать свои взгляды, аргументировать, (соглашаться или спорить, подтверждая тем самым, что он – специалист.

Это теория. Как ни странно, как раз за последние где-то 10 лет и в Чехии, и в Словакии, состояние обучения русскому языку в которых нам наиболее известно, мы наблюдаем за резким падением знаний именно в этих областях фактографических данных, связанных с культурой (в широком смысле этого слова) восточнославянского, прежде всего русского ареала. Наиболее это заметно в области знаний по истории, отчасти и в сфере знаний о культуре, а также и литературе, точнее об истории литературы.

Мы попытались изучить несколько программ обучения в бакалавриате в чешских и словацких вузах с целью определить долю предметов, внимание в которых обращено на реалии России, в целой программе обучения. Получилось довольно интересно.

Во-первых, веб-страницы некоторых вузов не позволяют ознакомиться с целой программой, а дают только поверхностную информацию о ее содержании – таковы данные, например, Педагогического факультета Католического университета в г. Ружомберок (Словакия). Там о программе «*Učiteľstvo ruského jazyka a kultúry*» можно прочитать: «*Okrem základných poznatkov z lingvistiky študenti musia zvládnuť aj dejiny literatúry, kulturológie, dejín Ruska a geografie a praktické ruské realie. [...] Absolvent [...] Orientuje sa v ruských dejin-*

¹ Hendrich, Josef a kol.: *Didaktika cizích jazyků*. Praha 1988, с. 115.

nách kultúry, literatúry, v histórii Ruska a ovláda príslušnú terminológiu.»² Однако о том, какой объем в общем количестве занятий или кредитов занимают предметы, которые связаны с ознакомлением с реалиями России, там нельзя узнать ничего более подробного.

Подобно и Философский факультет Остравского университета (Чехия) сообщает, что в рамках программ «*Ruská filologie*» и «*Ruština pro odbornou a profesní komunikaci*» студент «*v oblasti literární vědy a reálii si osvojí základy teorie literatury; získá přehled o dějinách ruské literatury 19. a 20. století; bude se orientovat v oblasti historie a kultury dané jazykové oblasti*».³ Больше информации, однако, не приводится, а это значит, что о конкретных дисциплинах/предметах и об их объеме в рамках данных программ информация отсутствует.

Университет Матей Бела в г. Банска-Быстрица (Словакия), наоборот, приводит комплексную программу обучения. По данным, указанным на веб-странице, в ней из 180 кредитов, которые студент должен набрать в бакалавриате, только 20 кредитов (т.е. 11 %) посвящено культуре России в случае обучения по двум специальностям, и 12 кредитов из 116 – в случае обучения по одной специальности, что образует опять только 11 % от всех нужных кредитов.⁴

Педагогический факультет Западочешского университета в городе Пльзень (Чехия) готовит бакалавров в программе «*Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání*». В ней из 133 кредитов 19 выделено для предметов, связанных с культурой России, т.е. 14 %. В программе, однако, отсутствует предмет, позволяющий обстоятельно ознакомить студентов с историей России.⁵

² *Bakalársky študijný program Učiteľstvo ruského jazyka a literatúry v kombinácii*. Pedagogická fakulta KU Ružomberok. https://www.ku.sk/images/dokumenty/pf/dokumenty/studium/sp_bc/rusky_jazyk_o_programe.pdf (16. 11. 2021).

³ *Nabízené studijní programy a obory pro přijímací řízení. Ruská filologie*. Ostravská univerzita. Filozofická fakulta. <https://ff.osu.cz/kcj/nabizene-programy-a-obory/?specializaceid=2697&kombinaceid=5202> (16. 11. 2021).

⁴ *Spríevodca štúdiom na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici pre študentov dennej a externej formy štúdia v akademickom roku 2021/2022. Bakalárske štúdium. Študijný odbor filológia. Charakteristika študijného programu ruský jazyk a kultúra*. Banská Bystrica. c. 77–80. <https://www.ff.umb.sk/app/cmsSite Attachment.php?ID=8407> (16. 11. 2021).

⁵ *Informace o programu Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání*. Pedagogická fakulta Západočeské univerzity Plzeň. https://portal.zcu.cz/portal/studium/prohlizeni.html?pc_pagenavigationalstate=AAAAAQAGNjE2OTQyEwEAAA

Можно, отчасти, похвастаться: лучше других университетов представлена информация по культуре и истории России в программах на Философском факультете Университета им. Масарика. В программе «*Ruština pro společenskou praxi*» отводится 25 кредитов из 146, т.е. 17 % предметам, связанным с культурой и историей России.⁶ В рамках предмета «*Ruská kulturní studia*» доля таких предметов еще увеличена: из 164 кредитов целых 60, т.е. 37 %, посвящено предметам, которые знакомят студентов с реалиями и культурой России.⁷

Все вышеприведенные факты, разумеется, только данные качественного характера. Они свидетельствуют, однако, о том, что в определенной мере показала уже дипломная работа Радки Волтровой в 2014 г., которая была направлена вопрос о том, насколько данные по культуре, истории и жизни России получают студенты чешских гимназий в рамках обучения русскому языку и насколько они сами ищут такую информацию вне процесса обучения.⁸ Утверждение дипломицы в конце ее работы скорее грустно: «*Pokud shrneme výsledky všech tří výzkumných oblastí, zjistíme, že na realie rusky mluvících zemí není ve výchovně-vzdělávacím procesu kladem velký důraz. Ve školních vzdělávacích programech jsou realie uvedeny pouze povrchně. Učitelé se snaží realie do hodin ruského jazyka zapojit, avšak v nevelkém množství. A studenti nejeví velký zájem o ruské realie.*»⁹ Дипломница провела опрос среди 169 студентов, и ее работа показала, что большинство студентов четвертого курса гимназий, среди которых проходил опрос «... *zdůrazňuje znalost realii rusky mluvících zemí spíše z jiných předmětů nebo mimoškolních zdrojů.*»¹⁰

Наш опыт, вытекающий из того, каковы результаты студентов в рамках государственного экзамена в самом конце обучения на ба-

ABAahzdGF0ZUtleQAAAAEAFc05MjIzZmcyMDM2ODU0NzcxOTEyAA
AAAA**#prohlizeniSearchResult. (16. 11. 2021).

⁶ FF FBRSpSRSP *Ruština pro společenskou praxi*. Filozofická fakulta MU Brno. https://is.muni.cz/predmety/studijni_plan?plan_id=24859. (16. 11. 2021).

⁷ FF FBRSpSRKS *Ruská kulturní studia*. Filozofická fakulta MU Brno. https://is.muni.cz/predmety/studijni_plan?plan_id=24272 (16. 11. 2021).

⁸ Voltrová, Radka: *Začlenění realii rusky mluvících zemí do současné výuky ruského jazyka na různých typech středních škol v Pardubicích a okolí*. Diplomová práce. Brno 2014, 97 s.

⁹ Там же, с. 73–74.

¹⁰ Там же, с. 73.

калавриате и на основе ответов студентов на вопросы на экзамене по русской литературе, к сожалению, подтверждают приблизительно то же самое, что и дипломная работа Р. Волтровой: даже несмотря на то, что в нашем университете данным темам уделено больше внимания, при сравнении программ всех выше приводимых университетов результаты оказываются довольно часто неудовлетворительными. Студенты как будто не уделяют данной информации внимание, считая ее не такой уж нужной или важной. К госэкзамену они, кажется, специально смотрят информацию о географических данных Российской Федерации, но именно история и культура, которым в рамках обучения посвящено больше внимания, как-то ускользают от них. Не единичны случаи, когда совсем теряется представление о том, к какому веку надо приурочить отдельные литературные направления, русских писателей и их произведения. Вопросы не касаются конкретных дат, ведь студенты часто ошибаются в определении столетия, когда произошло то или иное событие. Спросить о произведениях конкретного писателя немудрено. Можно получить и ответ, который мы получили в этом году: «Достоевский? Ага, это писатель, написавший „Пиковую даму“ и „Анну Каренину“». Можно было бы не огорчаться, если бы так ответил студент английского языка (хотя, правда, есть определенные знания, которые когда-то принадлежали к общекультурному фонду знаний, тем более в славянской среде) – но это была русистка, прошедшая 6 семестров обучения на нашей кафедре! Действительно именно такой и есть результат нашей педагогической работы?! Уместно в связи с этим напомнить, какую роль играет именно знание русской литературы в межкультурной коммуникации с участием русских партнеров: *«Vo všetkých príručkách o smeroch produktívnej komunikácie s rusky hovoriacim partnerom sa zdôrazňuje téma literatúry a literárneho diania ako jedna z najvhodnejších pre úspešnú komunikáciu a vzájomnú náklonnosť partnerov. Ale predpokladá to aj určitú úroveň literárnej kompetencie partnerov na oboch stranách, a práve preto považujeme za mimoriadne dôležité priblížiť študentom aspoň základné mená, diela a nosné smery ruského literárneho života s vysvetlením v prvom rade vnímania ruskej literatúry vo svetovom kontexte.»*¹¹

¹¹ Dulebová, Irina: *Ruská literatúra v kontexte vyučovania predmetu reálie rusky hovoriacich krajín*. В: *Cudzíe jazyky v premenách času III*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava 2013, с. 334.

Спрашивать об исторических данных тоже не очень советуется. Напомнить о восстании декабристов, разумеется, само собой можно, но это событие 20 века, как кое-кто полагает. Регулярно встречается путаница в том, что собой представляют Отечественная война и Великая Отечественная война, – это очень частое явление. Даже вопросы о том, когда же произошла Октябрьская революция, представляющая собой важную веху в истории и жизни России, возбуждают недоумение на лице некоторых студентов: кое-кто знает, что в двадцатом веке, но в каком точно году, он как-то не помнит. (Вопрос о том, когда закончилась Вторая мировая война в Европе, вел к трем отличающимся друг от друга ответам в форме вопросов, так и не попавших в нужный 1945 год. Даже такой вопрос, который касается русско-чехословацких отношений последних десятилетий, т.е. вопрос о событиях ввода войск Варшавского договора в Чехословакию, точнее способность приурочить данное событие к 1968-му году, приводит некоторых студентов в недоумение.

В последние годы мы совсем уже не спрашиваем о событиях в Чехии или в европейском ареале, как-нибудь связанных с Россией. Почти не спрашиваем о представителях русской музыки, о художниках, даже о таких, каким был Репин, Шаляпин, Шостакович, ... К счастью, иногда студентам известны фамилии спортсменов, известен Высоцкий, иногда и Окуджава. Однако в области политической жизни известен только Владимир Владимирович Путин, иногда еще Дмитрий Анатольевич Медведев. Мы столкнулись и с тем, что отсутствовало представление о том, когда приблизительно в СССР правил И. В. Сталин.

Пробелы в знаниях достигают, значит, такого уровня, что иногда уму непостижимо. Это ведь не только результаты обучения в вузе, не только пробелы, возникшие в последние три года. Оказывается, что отсутствуют знания, которые принадлежат к основным культурным ориентирам образованного человека и которые приобретаются при нормальных условиях в основной или средней школе.

Понятно, все можно найти в Интернете, если уж захочешь. А если не захочешь или если не знаешь, какая и для какой цели информация нужна, так что не захочется захотеть?

И еще: в Интернете кроме достоверных данных можно найти и информацию, которую считать надежной нельзя. Оценку историческому событию можно дать и совсем противоположную – так называемое переписывание истории имеет в идеологической жизни на-

родов свое место, вряд ли можно найти исключение. В литературе и других видах искусства действует то же самое – многое зависит от субъекта оценки, от его знаний, от обоснования исходной точки оценки. Мы убеждены в том, что существует определенная сумма знаний, которой выпускник вуза должен обладать, если мы претендуем на воспитание специалистов – и русистов, и полонистов, и других -истов.

Но тут получается другое: если нет «сети» четких ориентиров, будь то в сфере истории, искусства, культурной и общественной жизни, как можно ожидать, что студенты осваивают (и выпускники освоили) то самое важное, что, по-нашему, должен воспитывать в них вуз: способность самостоятельного критического мышления, самостоятельной обоснованной оценки явлений? Вопрос, кажется, тем настоятельнее, чем чаще и внушительнее нам некоторые теоретики преподносят мнение, что самое важное, чему надо студентов учить, – это умение самостоятельно работать в нужный момент с найденной информацией: достаточно найти ее в источниках (чаще всего в Интернете), осмыслить, оценить, использовать, применить – и ее можно не запоминать; если она опять окажется нужной, в Интернете она же имеется постоянно. Помнить, по их мнению, ничего по сути не надо: все ведь меняется, переоценивается, запоминать информацию – пустое меморирование. Но ведь и в математике, физике, химии и т. д. есть формулы, которые стоит, даже нужно запомнить, а не искать в Интернете.

В этой связи встает и важный вопрос: почему с нас, преподавателей, требуют высокой квалификации – производства статей, новых материалов для электронного обучения (e-learning), новых открытий, даже патентов, если вот в Интернете уже все есть, если нашей задачей является лишь обучение поиску информации? В таком случае ведь можно и не быть специалистом по отдельным научным дисциплинам, а только специалистом по поиску информации.

Намечается и другой вопрос: Если есть сравнительная метрика для преподавателей, определяющая их «качество» несмотря на то, насколько различны сферы образования и науки, в которых они работают, почему нет тенденции воспользоваться такой же строгой сравнительной метрикой и для студентов? Сциентометрика может ведь соприкасаться и со «знаниеметрикой», предназначенной для студентов. Это – по нашему мнению – проклятые вопросы современной вузовской педагогики. Решить их – совсем не простое дело, но вести о них дискуссию необходимо.

Литература

- Bakalársky študijný program Učiteľstvo ruského jazyka a literatúry v kombinácii.* Pedagogická fakulta KU Ružomberok. https://www.ku.sk/images/dokumenty/pf/dokumenty/studium/sp_bc/ru_sky_jazyk_o_programe.pdf (16. 11. 2021).
- Dulebová, Irina: *Ruská literatúra v kontexte vyučovania predmetu reálie rusky hovoriacich krajín.* B: Cudzie jazyky v premenách času III. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava 2013, c. 333–338.
- Hendrich, Josef a kol.: *Didaktika cizích jazyků.* Praha 1988, 498 s.
- Informace o programu Ruský jazyk se zaměřením na vzdělávání.* Pedagogická fakulta Západočeské univerzity Plzeň. https://portal.zcu.cz/portal/studium/prohlizeni.html?pcpagenavigationalstate=AAAAAQA GNjE2OTQyEwEAAAABAAhzdGF0ZUtleQAAAAEAFC05MjIzMzcyMDM2ODU0NzcxOTEyAAAAA**#prohlizeniSearchResult. (16. 11. 2021).
- FF FBRSpSRKS Ruská kulturní studia.* Filozofická fakulta MU Brno. https://is.muni.cz/predmety/studijni_plan?plan_id=24272 (16. 11. 2021).
- FF FBRSpSRSP Ruština pro společenskou praxi.* Filozofická fakulta MU Brno. https://is.muni.cz/predmety/studijni_plan?plan_id=24859. (16. 11. 2021).
- Nabízené studijní programy a obory pro přijímací řízení. Ruská filologie.* Ostrava Ostravská univerzita. Filozofická fakulta. <https://ff.osu.cz/kcj/nabizene-programy-a-obory/?specializaceid=2697&kombinaceid=5202> (16. 11. 2021).
- Spríevodca štúdiom na Filozofickej fakulte UMB v Banskej Bystrici pre študentov dennej a externej formy štúdia v akademickom roku 2021/2022. Bakalárske štúdium. Študijný odbor filológia. Charakteristika študijného programu ruský jazyk a kultúra.* Filozofická fakulta UMB Banská Bystrica, 282 c. [[https://www.ff.umb.sk/app/cmsSite Attachment.php?ID=8407](https://www.ff.umb.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=8407)] (16. 11. 2021).
- Voltrová, Radka: *Začlenění reálií rusky mluvících zemí do současné výuky ruského jazyka na různých typech středních škol v Pardubicích a okolí.* Diplomová práce. Brno 2014, 97 c.

Place and Extend of Acquaintance with Culture, History, Literature and Art in the Curricula for Students of Russian

The article is aimed at discussing the place of facts about history, geography and culture in teaching Russian as a foreign language in some Czech and Slovak universities. Higher education programs recognize the importance of knowledge of such facts in the complex mastering of the competencies required by a specialist in Russian. Analysis of specific undergraduate programmes in Czech and Slovak universities shows that subjects that acquaint students with the facts about Russia do not, however, have the place they deserve in these programmes. This leads to the fact that students do not have at the end of their studies the basic knowledge on which they can rely when it comes to communicating with Russians and using data when discussing problematic issues. The article raises the question of whether it would not be necessary to establish criteria for determining more precisely the extent to which facts about history, geography and culture have to be mastered.

Key words: Russian as a foreign language; facts about history, geography and culture; curricula; Czech and Slovak universities.

Slavistické historické reflexe
Славистичке историјске
рефлексије

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
*Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Příspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.*
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Прилог проучавању чешко-српских веза: Чеси и Срби из аустроугарских земаља у првој српској добровољачкој дивизији на фронту у Добруци

Вацлав Штепанек

Ни у чешкој ни у српској јавности није довољно позната чињеница да су чешки војници и посебно официри учествовали у борбеним дејствима прве српске добровољачке дивизије на фронту у Добруци. Српске власти су у Русији покушале да оснују избегличку војску из редова заробљених Срба из аустроугарске војске, која би током савезничких кампања оперисала на Балканском полуострву и чији би задатак био да допринесе ослобођењу окупираних земља. Тако је у Одеси почетком 1916. године почело формирање српске добровољачке дивизије. Много заробљених Чеха је одлучило да ступи у ову новоформирану српску војску, пошто су им руски органи бранили да приступе, намерно веома споро формираној, чешкој јединици у Кијеву. Чеси су се у српској дивизији борили у Добруци против бугарских и немачких јединица. Студија се темељи на успоменама чешких официра-добровољаца и на архивској грађи. Како у успоменама, тако и у грађи налазимо тонове разочарања приликама у дивизији, посебно после разбијања дивизије у борбама у Добруци. Чешки официри-добровољци се жале на безосећајно понашање српских високих официра према својим војницима, на присилно врбовање српских, али и хрватских војника у руским заробљеничким логорима, на батинање и друге казне и уопште на недостатак демократског духа. Ове чињенице нису у српској историографији довољно познате. То је био један од разлога што се већина чешких добровољаца исписала из редова дивизије. Касније су ти борци заузимали истакнуте положаје у чехословачким легијама формираним у Русији и те положаје су задржали и по повратку у отаџбину.

Кључне речи: Велики рат; ратни заробљеници; чешки добровољци; српска добровољачка дивизија; фронт у Добруци.

Објава рата Србији, која је ескалирала у европски конфликт, ставила је пред велику дилему национално формиране или панславистички оријентисане Чехе, и то како у самој Аустроугарској, тако и у оквиру чешке заједнице у Краљевини Србији. Српски и црногорски фронт, а потом и линије фронта у Албанији и на македонској територији постали су од 1914. године судбински за хиљаде војника и официра из чешких земаља. Многи од њих су нерадо пошли у рат, јер су били задојени словенским идејама и гајили су симпатије према Србији и Црној Гори. Те симпатије су биле јаке у чешком друштву још тридесетих година 19. века, а нарочито од Велике источне кризе, да би свој врхунац достигле непосредно пред сарајевски атентат, када су се чешке новине разних оријентација утркивале у славопојкама, извештавајући из Првог балканског рата у ком су српске и црногорске снаге однеле величанствену победу над „стогодишњим” турским непријатељем. Стога су се већ од самог почетка сукоба јавиле идеје да треба искористити историјску прилику какву пружа управо букнули рат, а наиме, распад подунавске монархије и настанак самосталне чешке државе. У француској, руској и српској средини у којој су се налазиле релевантне чешке заједнице једна од непосредних реакција била је подршка ратним напорима државе која их је прихватила или већ постала њихова нова отаџбина, а то обухвата и настојања за укључивањем у њене борбене јединице. Чешку заједницу у Србији је, на основу процена, у то време сачињавало око 3.000 лица, од којих су многа имала и српско држављанство и била ратним збивањима обухваћена на уобичајен начин. Лица са аустроугарским држављанством су била принуђена да бирају између лојалности држави порекла и држави на чијој су територији имала не само стални боравак, него и професионалне и личне везе и контакте.¹ Таква одлука је у многим ситуацијама била веома тешка, тим пре што је Србија била суочена са ратном машинеријом надмоћног противника и проста логика је говорила да у таквом распореду снага Србија не може да успе. О томе је касније писао у својим мемоарима

¹ Stojar, Richard / Стојар, Рихард: *Fenomén vojenských dobrovolníků. Na straně sympatického nepřítelů proti nesympatické vlasti / Феномен војних добровољаца. На страни симпатичног непријатеља против несимпатичне домовине*. У: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): *Od Moravy do Moravy. Z historie česko-srbských vztahů III / Од Мораве до Мораве*. Из историје чешко-српских односа III. Brno 2017, с. 29.

један од најзаслужнијих чешких добровољаца у српској војсци, а вероватно и први Чех уопште који је ступио у војску Антанте, Франтишек Криштоф (František Kryštof, 1891–1960).² „У свакој чешкој души одиграла се болна и упорна борба [...] Сви ми неоспорно смо презирали нашу ширу домовину и све наше симпатије биле су на српској страни, али било је ту и других разлога да се многи премишљају и предомишљају [...] Обично је искрсавала несрећна слика онога што би нас чекало: осуда за дезертерство, вечно изгнанство и прогон [...] Многи од нас су имали у отаџбини своје миле и драге, своје везе, и дрхтали су од помисли да можда више никада неће смети да се врате својим кућама. [...] А не притекне ли нико Србији у помоћ, шта онда? Тада се још више затамњивало обзоре пред нашим очима.”³ Па ипак су многи мушкарци чешког и моравског порекла одлучили да ступе у српске редове и тиме су представљали прву генерацију, односно извор чехословачких добровољаца у српској војсци. У почетку је долазило и до организационих проблема, јер су неки од заинтересованих за ступање у регуларну војску били одбијени, па су приступили добровољачким одредима српских

² Франтишек Криштоф био је несвршени правник, од 1910. године служио је у аустроугарској војсци у 5. пуку тврђавске артиљерије у Котору. После одслужења војног рока преселио се у Београд, где је радио као банкарски службеник. У српску војску је ступио већ 28. јула 1914. и био командант артиљеријске батерије 3. пука Дунавске дивизије. Због познавања которског система тврђава био је премештен у црногорску војску, где је касније као натпоручник командовао батеријом црногорске тешке артиљерије на Ловћену. Након распада црногорске војске вратио се назад у српску, где је деловао као официр обавештајне службе генералштаба, прошао повлачење преко Албаније и борио се на Солунском фронту. У лето 1918. године био је са осталим Чесима отпуштен из српске војске у чехословачку бригаду у Француској, где је постао ађутант команданта бригаде. У самој Чехословачкој је затим унапређен до чина бригадног генерала и команданта артиљерије 5. чехословачког армијског корпуса. У Другом светском рату био је хапшен од стране гестапоа због свог деловања у покрету отпора, а у време комунистичког режима ражалован и четири године провео у комунистичким строгом затворима. Рехабилитован је дуго после смрти, 1990. године. Такође је био добар песник. Видети у Tolar, Petr: *První československý legionář františek Kryštof*, <http://www.csol.cz/clanky-a-reporty/z-historie/prvni-odboj/1169-prvni-ceskoslovensky-legionar-frantisek-krystof>, приступљено 17. 11. 2021

³ Kryštof, František: *Srbští dobrovolníci*. Legionářské besedy 1, бр. 17–18, 1926, с. 459.

четника.⁴ Развој ситуације је на крају осталим интересентима омогућио директно ступање у српску војску, а нови извор добровољаца су касније чинили и аустроугарски заробљеници чешког порекла.

Нихов број се 1915. године процењивао на око 25.000, од којих је одређени део исказивао симпатије према Србији захваћеној ратом. С јесени 1915. у Србију су стигли и изасланици чешког ослободилачког покрета у Русији који су настојали да реализују план да се на територији Србије формира „чехословачка армија“⁵ састављена од ратних заробљеника, при чему је требало да се попуњава добровољцима из Русије.⁶ Улазак Бугарске у рат и трагично повлачење српске војске дефинитивно су осујетили реализацију једног таквог пројекта.

Стварање самосталних чешких јединица у оквиру српске војске тада није успело, али су чешки и моравски добровољци у српским редовима и даље учествовали у борбама, прешли са српском војском Албанију, борили се на Солунском фронту,⁷ и посебно у оквиру Српске добровољачке дивизије која је формирана у Русији, а борила се у јесен 1916. у Добруци.

И овде долазимо до теме нашег рада. Чешка, односно чехословачка борбена дејства у Русији су почетком Првог светског рата морала да превазиђу много организационих проблема, као и прилично неповерење руских војних чинилаца. То није необично, јер би по-

⁴ Stojar, R: *Fenomén vojenských dobrovolníků. Na straně sympatického nepřítele proti nesympatické vlasti / Феномен војних добровољаца. На страни симпатичног непријатеља против несимпатичне домовине*, с. 32.

⁵ Дакако, тај назив је настао тек касније, јер се тада још није размишљало о заједничкој држави Чеха и Словака, а у организацијама ослободилачког покрета у Русији били су скоро искључиво Чеси.

⁶ Заслугу у тим преговорима имао је пре свега лекар Милош Пучалка (Miloš Růčalka) који је у вези са том ствари послан из Русије да разговара са премијером Пашићем. Тада је било планирано да се из Русије у Србију пошаље чак 45.000 заробљеника у припреману чешку армију, што данас звучи веома нереално. Видети у Bouček, Bohuslav: *Prošim, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost*. Приредио Petr Payne. Praha 1998. Поглавље *Srbi*. Доступно такође у Prof. dr. Bohuslav Bouček, 2. IV. 1886 – 22. XI. 1953. <http://www.payne.cz/3xS43787/zapisky.htm#Srbi>, приступљено 20. 10. 2020.

⁷ О томе видети више у Штепанек, Вацлав: *Чешки добровољци у српској војсци 1914–1918 године*. У: Хинек Долежал: *Слике са балканског ратишта*. Ратни дневник чешког официра Хинека Долежала. Приредио Вацлав Штепанек. Чачак 2019, с. 12–20.

дршком „чешке ствари” руска страна прекршила тадашње међународне војне конвенције (не омогућавати војницима непријатељске државе приступање руској или другој савезничкој војсци и оброто).⁸ Међутим, Срби су, као народ у ратном стању и близак дугогодишњи савезник Русије који је, поврх тога, својом дугом и истрајном одбраном од инвазионе аустроугарске војске стекао велики престиж, били у другачијој ситуацији. Док су се Чеси на почетку рата очајнички борили за одобрење да узимају добровољце у своје Чешке одреде (*České družiny*), руска страна је српским организацијама у Русији и њиховим настојањима излазила у сусрет.⁹ Стога је српска влада покушала да оснује добровољачку армију која би током савезничких кампања оперисала на Балканском полуострву. Тако је у Одеси почетком 1916. године почело формирање српске добровољачке дивизије. Основу њеног официрског кадра чинили су људи из српске војске која се преко Албаније повукла на острво Крф.

Међу њима је било и неколико Чеха који су се борили у српској или црногорској војсци још 1914–1915, прешли преко Црне Горе у Албанију и заједно са српским официрима дошли у Русију као припадници српске војске. Рудолф Медек (*Rudolf Medek*), хроничар

⁸ Ангажовање ратних заробљеника у рату против, формално, сопствене државе било је забрањено међународним ратним правом. Наиме, руски цар Николај II био је иницијатор сазивања Хашке конференције 1898. године. С тим у вези била је и конференција од 1907. године када су кодификована основна питања из међународног ратног права и ратних обичаја. Силе учеснице конференције обавезале су се на поштовање прописа о некоришћењу заробљеника, чак ни на радовима који би посредно били уперени против њихових земаља. Вид. у *Споменица Прве српске добровољачке дивизије 1916–1926*. Београд 1926, с. 8. Према Денда, Далибор: *Прва српска добровољачка дивизија у борбама у Добруци 1916*. Историјске свеске. Андрићев институт: Андрићград, 2016, бр. 31, с. 2.

⁹ Идеје да се од српских заробљеника-добровољаца сачине српске војне формације на тлу Русије нису у прво време прихватане са руске стране. Ипак, по наређењу бившег главнокомандујућег руске војске, великог кнеза Николаја Николајевича, касније императора Николаја II, дозвољено је заробљеним Србима, Хрватима и Словенцима, аустроугарским држављанима који желе да ступе у редове српске војске, да оду за Србију. С обзиром на развој ситуације и улазак Бугарске у рат на страни Централних сила, то је постало немогуће, те је као језгро српских добровољачких јединица у Русији прво формиран један мањи добровољачки одред, који је с временом прерастао у читаву дивизију. Видети у Денда, Д.: *Прва српска добровољачка дивизија у борбама у Добруци 1916*, с. 2.

чешког ослободилачког покрета у Првом светском рату, помиње посебно Радолу Гајду (Radola Gajda), који се пре тога борио заједно са црногорском војском.¹⁰

Преко Италије, где је стигао након повлачења преко Црне Горе и Албаније, и даље преко Париза, Лондона и Шведске приспео је у дивизију нпр. лекар, поручник Бохуслав Боучек (Bohuslav Bouček), који је био заробљен 1914. на руском ратишту. Он је издејствовао од руске команде да му се почетком 1915. омогући ступање у српску војску са којом је био све до преласка у Албанију. Његов отац је био први лекар који је за време херцеговачког устанка 1876. отворио у Црној Гори, близу херцеговачке границе, лазарет за рањене устанике.¹¹ Сам Бохуслав је служио у српској војсци као лекар још у балканским ратовима и био је одликован Орденом Светог Саве. Боучек је имао велику улогу у посредовању да чешки заробљеници служе у дивизији, а притом је доживео много неприлика како од руске стране, тако и од стране чешких политичких представника у Русији, а најзад и од саме команде Српског добровољачког корпуса.¹² На сложенији начин је у дивизију стигао нпр. поручник српске војске Јозеф Джимал (Josef Dřimal), кога су Срби звали Јоца Дрималовић. На почетку рата је као аустријски официр прешао на српску страну, борио се са четницима војводе Вука, код Лесковца 1915. је био заробљен од Бугара који су га предали аустријској војци. Пошло му је за руком да побегне, преко зиме су га крили српски сељаци, а у априлу 1916. је са појасом од тикава препливао Дунав и у Румунији се јавио српском посланству, одакле је био упућен у Одесу.¹³

¹⁰ *Dobruďža*. У: Rudolf Medek (ed.): *Za svobodu. Obrázková kronika československého revolučního hnutí na Rusi 1914–1920*, díl II. Československá brigáda 1916–1917. Praha 1926, с. 423. Касније је Гајда завршио као генерал и врховни командант армије адмирала Колчака, а у послератној Чехословачкој постао начелник генералштаба, и најзад, неславно, као вођа чешких фашиста.

¹¹ О томе видети нпр. Боучек, Бохумил: *Међу рањеним црногорцима 1875–1876*. Приредили Томаш Њоровић и Јаромир Линда. Подгорица 2020.

¹² Bouček, Bohuslav: *Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost*, нарочито вид. пето поглавље *V ruském týlu*.

¹³ Jancura, Vladimír: *Joca Drimalovič mal sedem životov*. Pravda (Bratislava), 24. 10. 2010. Доступно на <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/168220-joca-drimalovic-mal-sedem-zivotov/>, приступљено 20. 10. 2020.

У ту дивизију у настајању могли су да ступе добровољци из редова Срба насељених у Русији, избеглице са Балкана и посебно заробљени Срби из аустроугарске војске. Највише се, по броју, прикупило Банаћана, око 4.000, и то из Бачке око 1.500, а из Срема и Барање око 3.000. Следе Срби из Славоније, Лике, Баније, Кордуна, а било је и много Херцеговаца, Бокела, Далматинаца.¹⁴ Остаје још да се истражи, да ли се међу њима налазио и неки банатски Чех. Међу онима који су обилазили заробљеничке логоре и пропагирани учлањење у дивизију, истицали су се посебно Банаћани, браћа Петар и Павле Карацић и Урош Малогајски.¹⁵

Тако је много чешких заробљеника, уколико би их руске власти спречавале да приступе формираној чешкој јединици у Кијеву, одлучило да ступи у српску добровољачку дивизију у Одеси. Код приступања Чеха српској дивизији значајну улогу је имало и тадашње словенофилство, односно србофилство чешких војника. Исто тако, важна је била и првобитна идеја о српско-чешкој дивизији, до чега најзад није дошло, на велико разочарање чешких добровољаца. Потребно је истаћи да је у дивизији био мањак официра, те су радо примани чешки официри са ратним искуством. Из Србије је дошло само 78 официра, укључујући генералштабног пуковника Стефана Хаџића, који је био одређен за команданта дивизије, а у поменутом броју било је такође неколико Чеха. Сви остали су прошли кроз аустроугарски систем војне обуке. Официри српске војске били су распоређивани на више командне дужности (од команданта дивизије до команданата батаљона), док су положаје командира чета и водова углавном заузимали добровољци.¹⁶ Од пролећа 1916. до почетка ратних дејстава дивизије у септембру исте године прикључило јој се, како

¹⁴ <https://srbin.info/2016/05/15/epopeja-srpskih-dobrovoljaca-preko-sibira-i-kine-na-solunski-front/?lang=lat>, приступљено 17. 11. 2021.

¹⁵ Потоњи се после рата жалио Милошу Црњанском да не воли Србијанце, јер су му официри у Одеси псовали „швапску мајку”. Црњанаски, Милош: *Даћа у Кикинди*. Политика, 13. децембар 1923. Прештампано у Политика, 11. 04. 2017. Видети такође <https://www.politika.rs/scc/clanak/378164/Daca-u-Kikindi>, приступљено 20. 10. 2020. Ова жалба се подудара са искуствима чешких официра у вези са опхођењем официрског кадра који је стигао у Одесу са Крфа, одн. касније са Солунског фронта.

¹⁶ Јовановић, Александар С.: *Узроци великих губитака I. српске добровољачке дивизије у Добруци 1916*. У: Петар Качавенда (ed.): *Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца*. Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла. Београд 1996, с. 127–128.

пише у тадашњој послератној хроници *За слободу*, готово 1.000 чехословачких добровољаца, а од тог броја 300 официра.¹⁷ Савремени подаци су нижи – 600 војника и 128 официра – што је вероватније.¹⁸ У дивизији је свакако било више Чеха, посебно чешких официра, у односу на хрватске и словеначке војнике и официре. Чесима, за разлику од Хрвата, Словенаца, па чак и војвођанских Срба, није сметало што је дивизија била формирана у духу српске краљевине. На пример, пуковинк Хацић од министарства војног добија упутства да је потребно да се од „разних добровољачких елемената, бивших аустроугарских војника, добију чврсте, солидне, дисциплиноване и српским идејама задовољене и одушевљене јединице”. Из упутства се види извесна доза неповерења у јединице чији састав чине заробљеници из Аустроугарске.¹⁹ Дан пре транспорта за Добруцу, 28. августа, дивизија је имала 15.983 војника, тако да се може приметити да је удео Чеха, а нарочито чешких официра, у добровољачкој дивизији био несразмерно висок.

Из редова Чеха у српској дивизији се касније регрутовало више изасланика који су потом сами обилазили заробљеничке логоре. По својим необичним начинима регрутовања био је чувен посебно потпоручник Франтишек Вејвода (František Vejvoda): „[...] стално говоре да ће се формирати чешка војска! Ја сам био у заробљеништву од деветсто четрнаесте и исто сам чуо, и ништа. Кажем вам, момци, погледајте мене. Имам српску униформу, уз бок сабљу, у џепу легитимацију да сам потпоручник српске краљевске војске, а ако ли би ме неко попречно погледао, добио би по губици да би му зуби звекетали. Момци, ко од вас има јуначке крви, ко је прави Чех, нека пође за нама у нашу српску војску! Румунија ће ступити у рат, за пар месеци биће мир, а ви бисте да се вратите кући као заробљеници? Зар вас није срам? Ево је приступница, потпишите се, за три дана бићете у Одеси, бићете српски официри к’о уписани”.²⁰

¹⁷ *Dobrudža*, с. 425.

¹⁸ Видети: Petr Tolar: *Čeští dobrovolníci v bojích v Dobrudži*. <http://www.csol.cz/clanky-a-reports/z-historie/prvni-odboj/1196-cesti-dobrovolnici-v-bojih-v-dobrudzi>, приступљено 17. 11. 2021.

¹⁹ <https://www.rts.rs/page/stories/sr/Velikirat/story/2216/srbija-u-ratu/2931782/tamo-daleko-u-odesi.html>, приступљено 20. 10. 2020.

²⁰ Voců, František Vladimír: *Naši v Dobrudži. Drobné črty a vzpomínky ze srbské dobrovolnické divize*. Praha 1929, с. 23, цитирано према Vácha, Dalibor / Ваха, Далибор: *Po boku srbských bratří. Čechoslováci v srbské dobrovolnické*

Пошто се Румунија укључила у рат, ставивши се на страну Русије и осталих савезника Антанте, српска дивизија је пребачена у септембру на фронт у Добруци. Интервенција немачких трупа под заповедништвом маршала Макензена у Румунији, лоше вођење руског корпуса у оквиру којег се дивизија борила, као и лош учинак румунских трупа, довело је, и поред показаног изузетног јунаштва дивизије (упркос недовољном наоружању), до брзог пораза. Дивизија је за 34 дана борби у Добруци изгубила 53 одсто људства, што палих, што рањених или несталих. Укупни губици дивизије у операцијама у Добруци износили су 8.539 официра, подофицира и војника, од чега је погинуло њих 755, рањено 6.463 и нестало 1.321.²¹ Од 42 официра који су погинули у борбама, било је 22 Срба, 10 Чеха, 8 Хрвата и 2 Словенца. Од око 600 чешких војника, колико их се борило у Добруци, погинуло је њих педесетак. Тачан број палих чешких добровољаца није познат до дан данас...²² Разлог да се добровољци лавовски боре у ситуацијама када су се други предавали или одступали био је логичан: за њих је предаја била искључена. Њих, као велеиздајнике, чекала су вешала, а њихове породице у монархији тортура. Зато се и ови нестали у највећем проценту могу придодати мртвима, будући да је реч о војницима који су извршавали самоубиства да би избегли заробљавање и у том случају били сасвим сигурно лишени живота. Примери јунаштва били су зато невероватни. Овако је поручник Фердинанд Писецки (Ferdinand Pišecký) забележио у дневнику погибију свог ратног друга Фролке, који је командовао чети Банаћана: „Уз мене, момци, ко ће рађе погинути него пасти у заробљеништво!’ Фролка је подигао ручну бомбу и уз узвик ‚Живела Чехословачка република, живела Србија!’ бацио је поред себе на земљу и право

divizi v Dobrudži za první světové války: sonda do každodennosti jejich života. / Раме уз раме са српском браћом. Чехословаци у српској добровољачкој дивизији у Добруци у Првом светском рату: сондирање њиховог свакодневног живота. У: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): Od Moravy k Moravě III. Z historie česko-srbských vztahů / Од Мораве до Мораве. Из историје чешко-српских односа III. Brno 2017, с. 54.

²¹ Денда, Д.: *Прва српска добровољачка дивизија у борбама у Добруци 1916*, с. 9.

²² Tolar, Petr: *Sté výročí bojů v Dobrudži*. Legionářský směr 3/2016, с. 20–23.

међу своје саборце. Бљесак, експлозија – и на земљи су лежала непо-
мична тела божијих бораца.”²³

Пораз је знатно утицао на морал у дивизији која је била поново
попуњавана, па је требало формирати још једну, 2. дивизију. Нажа-
лост, тада је у намери да се убрза формирање друге дивизије дошло
до обавезних (често присилних) регрутација српских, хрватских
и словеначких заробљеника у заробљеничким логорима. Бохуслав
Боучек описује ситуацију овако: „*На добровољце се удари терором
и код њих се створи унутрашњи отпор према руководству, те цела
идеја пропаде. Прву дивизију дочека кланица, уз то псовање и нељуд-
ско поступање са рањенима. Разочарање је било у све, српски виши
официри су се показали као неспособни... Несавесност на дневном
реду – а онда се тражило да нова маса с вољом јури под заставу.
А када то није успевало, приступило се недобровољној ‚мобилизаци-
ји‘ [...] То је један веома једноставан рецепт како лако и брзо од
задртих мађарона направити одушевљене Југословене који би да
развију своју монархију. Стану у редове, и они који се не јаве добро-
вољно на први позив, повере се наредницима који их туку из све сна-
ге, док не почну да се издавају ‚родољуби‘. Редови мађарона се про-
ређују, све док се и они најистрајнији полако не препороче. И тако
се врши мобилизација – али, не дај Боже да се ови нови одреди
пошаљу на бојно поље!*”²⁴ Тако присилно одведени, нису себе нази-
вали добровољцима него силовољцима. Међу њима је потом често
долазило до немира и бекстава, чак и побуна. Било је зато стрељања,
батинања и сличних казни. Чешки официри су се жалили да је „*вео-
ма мало Срба из краљевине разумело и хтело да разуме душу вој-
ника-добровољца. Превише сурово и круто војнички су са њима по-
ступали и често их тукли*”. Неки од оних који су учествовали у бор-
бама у Добруци тврдили су да опхођење неких официра из Србије
ни на фронту није било исправно и да се уопште није ценио живот
добровољца. Чешки официри су такође наглашавали да се на офи-
цире-добровољце „*гледало као на нешто мање вредно и увек је*

²³ Písecký, Ferdinand: *Světlem za svobodu. Osudy československého legionáře*. Praha 1920, с. 86, цитирано према Vácha, D. / Ваха, Д.: *Раме уз раме са српском браћом. Чехословаци у српској добровољачкој дивизији у Добруци у Првом светском рату: сондирање њиховог свакодневног живота*, с. 69.

²⁴ Bouček, Bohuslav: *Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůsta-
lost*, видети пето поглавље *V ruském týlu: Srbští vojáci*.

прављена разлика између официра са Крфа и добровољца”.²⁵ Све то је подсећало чешке добровољце, којих је и у 2. дивизији било око 400,²⁶ на дух аустроугарске војске. Није ни чудо што је међу њима владало разочарање, посебно међу онима који су били са српском војском од почетка и још из времена повлачења српске армије у јесен 1915. имали горке успомене на однос према добровољцима. Доктор Бохумил Боучек је стога у свом дневнику записао: „*То није војска, то је куплерај! Пијани официри и потпуковник Живковић, поручници, потпоручници пију скупо вино с проституткама на очиглед инвалида који су били обogaљени не за идеју, већ ради њихове личне каријере. Пред својим инвалидима, за које тобоже не могу набавити намирнице, штавише стално редукују следовања, пред тим инвалидима које су прво тукли као псе, потом на десетине стрељали, затим занемаривали и остављали да умиру услед недовољне медицинске неге – јер целе године начелник санитета није имао времена да организује санитарску службу, него се само курвао са проституткама у Одеси ...*”²⁷ Слично је, мада бираним речима, ситуацију описивао поменути документ чешких официра, у ком се тврди да се цео живот ван службе официра са Крфа „*сводио на пиће, карте и женскарење*”. Међутим, официри су напомињали да знају да ови људи не представљају срж српског официрског кадра, али да им је жао што су такви официри послани да воде „*одабране најбоље појединце јужнословенских заробљеника у Русији, наиме добровољце*”. Тврдили су и да многи српски официри (наравно, не они о којима је реч – прим. В. Ш.) „*нама Чесима објашњавају да су ти официри били удаљени из политичких разлога из српске војске на солун-*

²⁵ Vojenský historický archiv Praha (Војни историјски архив Праг, даље ВИАП), Důležité dokumenty 1914–1925, Věcná skupina F, Národnostní vojska 1917–1919, кутија 3, сигнатура 8, Posudek důstojníků Čechů o poměrech v srbském dobrovolnickém vojsku na Rusi.

²⁶ ВИАП, Důležité dokumenty 1914–1925, Věcná skupina F, Národnostní vojska 1917–1919, кутија 3, сигнатура 8, Údaje o účasti Čechů v srbském dobrovolnickém sboru sebraném na Rusi, 25. říjen 1917, Paříž.

²⁷ Bouček, B.: *Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost*, видети пето поглавље *V ruském týlu: Výpověď*. Мора се ипак нагласити да је Боучек беспоштедно критиковао и неподопштине у чехословачким легијама, а посебно пропусти политичког руководства легија.

ском фронту, или да су се сами пријавили у добровољачку армију ради личне користи.”²⁸

Оваквим жалбама није било места у званичним публикацијама које су описивале деловање чехословачке војске у иностранству, али оне су вредан документ тога да није све било онако како приказује тадашња и савремена историографија.

Све ово допринело је томе да, на вест да је најзад почело организовање самосталних чехословачких легија крајем 1916. године у Русији, велики део чешких добровољаца одлучи да напусти редове српског корпуса како би могли да се прикључе чехословачкој армији. Укупно је у ту војску отишло око 600 добровољаца, којима се пуковник Хацић на свечаној смотри захвалио на изузетној храбрости у борбама и посвећености српској ствари.²⁹ Више од 500 добровољаца је ипак остало у српском корпусу и они су током 1917. и почетком 1918. били пребачени на Солунски фронт. Међу њима, преко Сибира и океана, такође Јоца Дрималовић... Неки од њих су остали и надаље у оквиру српске војске, али је за већину њих током пролећа и лета 1918. године Чехословачки национални савет, репрезентативни орган чехословачког ослободилачког покрета, тражио ослобађање и потом их пребацио у Француску, где је био формиран други део чехословачке армије у егзилу.

Ове су се „Србенде”, како су их касније у легијама и у Чехословачкој звали, изванредно показале у каснијим борбама за самосталност чехословачке државе. Многи од њих су потом заузимали истакнуте положаје у новој Чехословачкој. Српска епизода чешког и словачког отпора у иностранству није била, бар у време Прве чехословачке републике, заборављена. Постала је интегрални део „легенде о ослобођењу” и њено позитивно поимање је било у складу са ондашњом спољном политиком младе државе.³⁰ Све несугласице су биле заборављене. По завршетку Првог светског рата у Чехословачкој је основан Савез чехословачких легионара српске војске (Volné sdružení československých legionářů ze srbské armády), који је 1930.

²⁸ ВИАП, Důležité dokumenty 1914–1925, Věcná skupina F, Národnostní vojska 1917–1919, кугија 3, сигнатура 8, Posudek důstojníků Čechů o poměrech v srbském dobrovolnickém vojsku na Rusi.

²⁹ Dobruža, с. 448–449.

³⁰ Vácha, D. / Ваха, Д.: *Раме уз раме са српском браћом. Чехословаци у српској добровољачкој дивизији у Добруци у Првом светском рату: сондирање њиховог свакодневног живота*, с. 78.

године прерастао у Круг српских легионара (Kruh srbských legionářů) и обухватао је чехословачке ветеране из српских јединица, укључујући и оне који су се борили на фронту у Добруци.³¹ У Народној библиотеци Србије се до данашњих дана чува књига фотографија чешких официра у српској служби, углавном баш из добровољачке дивизије. Књигу је Савез чехословачких легионара српске војске поконио у прилици пете годишњице од оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на дан 1. децембра 1923. „*своме врховном команданту у рату за ослобођење и уједињење 1914.–1918. г., његовом величанству Краљу Срба, Хрвата и Словенаца Александру Првом у знак вечите оданости*”.

Извори

А. Архивска грађа:

Vojenský historický archiv Praha (Војни историјски архив Праг), Důležité dokumenty 1914–1925, Věčná skupina F, Národnostní vojska 1917–1919, кутија 3, сигнатура 8: Posudek důstojníků Čechů o poměrech v srbském dobrovolnickém vojsku na Rusi; Údaje o účasti Čechů v srbském dobrovolnickém sboru sebraném na Rusi, 25. říjen 1917, Paříž.

Б. Литература ћирилицом:

Боучек, Бохумил: *Међу рањеним црногорцима 1875–1876*. Приредили Томаш Ђоровић и Јаромир Линда. Подгорица 2020.

Споменица Прве српске добровољачке дивизије 1916–1926. Београд 1926.

Црњанаски, Милош: *Даћа у Кикинди*. Политика, 13. децембар 1923. Прештампано у Политика, 11. 04. 2017. Видети такође <https://www.politika.rs/scc/clanak/378164/Daca-u-Kikindi>, приступљено 17. 11. 2021.

В. Литература латиницом:

Bouček, Bohuslav: *Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost*. Приредио Petr Payne. Praha 1998.

³¹ Elsnerová, Anna Marie: *Legionářské spolky a jejich vzájemné vztahy v meziválečném období*. Diplomová práce. Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, 2019, с. 67.

- Dobruđža*. У: Rudolf Medek (ed.): *Za svobodu. Oбразковá kronika československého revolučnío hnutí na Rusi 1914–1920, díl II. Československá brigáda 1916–1917*. Praha 1926, 422–450.
- Kryštof, František: *Srbští dobrovolníci*. Legionářské besedy 1, бр. 17–18, 1926, с. 459–466, бр. 19–20, с. 508–516.
- Písecký, Ferdinand: *Světém za svobodu. Osudy československého legionáře*. Praha 1920.
- Voců, František Vladimír: *Naši v Dobruđži. Drobné črty a vzpomínky ze srbské dobrovolnické divize*. Praha 1929.

Литература

А. Ђирилица:

Денда, Далибор: *Прва српска добровољачка дивизија у борбама у Добруци 1916*. Историјске свеске. Андрићев институт: Андрићград, 2016, бр. 31.

Јовановић, Александар С.: *Узроци великих губитака I. српске добровољачке дивизије у Добруци 1916*. У: Петар Качавенда (ed.): *Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца*. Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла. Београд 1996.

Штепанек, Вацлав: *Чешки добровољци у српској војсци 1914–1918 године*. У: Хинека Долежал: *Слике са балканског ратишта*. Ратни дневник чешког официра Хинека Долежала. Приредио Вацлав Штепанек. Чачак 2019, с. 12–20.

Б. Латиница:

Elsnerová, Anna Marie: *Legionářské spolky a jejich vzájemné vztahy v meziválečném období*. Diplomová práce. Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, 2019

Jancura, Vladimír: *Joca Drimalovič mal sedem životov*. Pravda (Bratislava), 24. 10. 2010. Доступно на <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/168220-joca-drimalovic-mal-sedem-zivotov/>, приступљено 20. 10. 2020.

Tolar, Petr: *Čeští dobrovolníci v bojích v Dobruđži*. <http://www.csol.cz/clanky-a-reporty/z-historie/prvni-odboj/1196-cesti-dobrovolnici-v-bojih-v-dobrudzi>, приступљено 17. 11. 2021.

Tolar, Petr: *První československý legionář František Kryštof*. <http://www.csol.cz/clanky-a-reporty/z-historie/prvni-odboj/1169-prvni-ceskoslovensky-legionar-frantisek-krystof>, приступљено 17. 11. 2021.

Tolar, Petr: *Sté výročí bojů v Dobrudži*. Legionářský směr 3/2016, c. 20–23.

Stojar, Richard / Стојар, Рихард: *Fenomén vojenských dobrovolníků. Na straně sympatického nepřítelů proti nesympatické vlasti / Феномен војних добровољаца. На страни симпатичног непријатеља против несимпатичне домовине*. У: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): *Od Moravy do Moravy. Z historie česko-srbských vztahů III / Од Мораве до Мораве. Из историје чешко-српских односа III*. Brno 2017, c. 29–48.

Vácha, Dalibor / Ваха, Далибор: *Po boku srbských bratří. Čechoslováci v srbské dobrovolnické divizi v Dobrudži za první světové války: sonda do každodennosti jejich života / Раме уз раме са српском браћом. Чехословаци у српској добровољачкој дивизији у Добруџи у Првом светском рату: сондирање њиховог свакодневног живота*. У: Václav Štěpánek – Ladislav Hladký (eds.): *Od Moravy k Moravě III. Z historie česko-srbských vztahů / Од Мораве до Мораве. Из историје чешко-српских односа III*. Brno 2017, c. 49–82.

Извори са интернета

<https://srbin.info/2016/05/15/epopeja-srpskih-dobrovoljaca-preko-sibira-i-kine-na-solunski-front/?lang=lat>, приступљено 17. 11. 2021.

<https://www.rts.rs/page/stories/sr/Velikirat/story/2216/srbija-u-ratu/2931782/tamo-daleko-u-odesi.html>, приступљено 20. 10. 2020.

Contribution to Research on Czech-Serbian Relations: Czechs and Serbs from Austro-Hungarian Countries in the First Serbian Volunteer Division on the Front Line in Dobruja

The fact that Czech soldiers and especially officers participated in the combat actions of the first Serbian volunteer division on the front line in Dobruja is not well known in the Czech or Serbian public. Serbian authorities tried to set up a refugee army in Russia. The army was to be formed from the ranks of captured Serbs from the Austro-Hungarian army and would operate on the Balkans during the campaigns of the Entente Powers and whose task would be to contribute to the liberation of the occupied country. Thus, in the beginning of 1916, the formation of the Serbian volunteer division began in Odessa. To the Serbian Volunteer Division entered a large number of Czech prisoners of war, especially officers, as the Russian authorities prevented them from joining deliberately very slowly formed Czech division in Kiev. With the Serbian

division they fought in Dobruja against the Bulgarian and German troops. The study is based on written memories of Czech officers and on archival sources. Both in the memoirs and in the sources we find tones of disillusionment with the conditions in the Serbian division, especially after the defeat in Dobruja. Czech volunteers complained about high-ranking Serbian officers and their mistreatment of ordinary soldiers, the forcible recruitment of Serbian but also Croatian prisoners of war from Russian prison camps, harsh physical punishment, and a lack of democratic spirit in the division. These facts are not very well known in Serbian historiography. This is one of the reasons why a large part of the Czech volunteers left the Serbian division. Many of them later occupied prominent positions in Czechoslovak legions formed in Russia and retained these positions after returning to their homeland.

Key words: Great war; prisoners of war; Czech volunteers; Serbian volunteer division; front line in Dobruja.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
*Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Příspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.*
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Jugoslavenstvo Srđe Popovića kao temelj suvremenog promišljanja jedne naizgled umirovljene ideje

Petr Stehlík

U vrijeme spektakularnog sloma jugoslavenskog projekta krajem 20. stoljeća činilo se da je jugoslavenska ideja zauvijek odbačena u ropotarnicu povijesti. Ipak, u drugom desetljeću novog milenija pojavilo se nekoliko eseja i studija hrvatskih i slovenskih publicista i znanstvenika kao što su Dragan Markovina, Vjekoslav Perica, Mitja Velikonja ili Tanja Petrović, koji u svojim tekstovima promišljaju jugoslavenstvo ne kao nacionalnu ili državnu ideologiju, već kao subverzivnu strategiju usmjerenu prema dominantnom nacionalističkom kulturnom modelu u postjugoslavenskim zemljama. Rodonačelnikom te suvremene rekonceptualizacije jugoslavenstva (odnosno jugoslavizma) smatram novinara i književnika Viktora Ivančića, nekadašnjeg glavnog urednika kulturnoga splitskog tjednika „Feral Tribune“, najvažnije opozicijske periodike u Hrvatskoj 90-ih godina. Međutim, čitajući njegov esej „Jugoslavija i izdaja“ (2015) lako je uočiti da se Ivančićevo shvaćanje jugoslavenstva zasniva na sličnim principima i stavovima koji su, prema autorovoj analizi, obilježili raznovrsno djelovanje čuvenoga beogradskog odvjetnika i borca za ljudska prava Srđe Popovića (1937–2013). Cilj je izlaganja prikazati Popovićevo jugoslavenstvo i njegovu interpretaciju od strane Viktora Ivančića kao temeljno polazište suvremenih promišljanja jugoslavenske ideje.

Ključne riječi: jugoslavenstvo; Srđa Popović; Viktor Ivančić.

Godine 2021. navršila su se puna tri desetljeća od spektakularnog sloma jugoslavenskog projekta. Nakon strahovitih ratnih razaranja, masovnih zločina protiv civilnog stanovništva i dugogodišnjeg kombiniranog djelovanja medijske propagande i političke prisile s ciljem delegitimiziranja Jugoslavije i kolektivne amnezije jugoslavenskog iskustva činilo se gotovo nemogućim, pa ipak u drugom desetljeću novog milenija pojavilo se

nekoliko autora koji pokušavaju udahnuti novi smisao jugoslavenstvu, jednoj naizgled umirovljenoj ideji koja je značajno obilježila političko mišljenje u južnoslavenskom prostoru u posljednja dva stoljeća, ali i živote nekoliko generacija građana Jugoslavije. Naime hrvatski i slovenski publicisti i znanstvenici poput Dragana Markovine, Vjekoslava Perice, Mitje Velikonje i Tanje Petrović u svojim esejima i studijama drže da jugoslavenstvo (odnosno jugoslavizam) i u današnjim okolnostima predstavlja itekako produktivnu kategoriju.¹ Međutim ne u smislu nacionalne ili državne ideologije, kao što je to bio slučaj u prošlosti, već kao subverzivna strategija i vrijednosna alternativa dominantnom nacionalističkom kulturnom modelu u postjugoslavenskim zemljama. Rodonačelnikom te suvremene rekonceptualizacije jugoslavenstva smatram novinara i književnika Viktora Ivančića, nekadašnjeg glavnog urednika kulturnoga splitskog tjednika *Feral Tribune*, najvažnije opozicijske periodike u Hrvatskoj 90-ih godina. No čitajući njegov esej *Jugoslavija i izdaja* (2015) lako ćemo uočiti da se autorovo shvaćanje jugoslavenstva zapravo zasniva na sličnim principima i stavovima koji su, prema Ivančićevoj analizi, obilježili bogato i raznovrsno djelovanje čuvenoga beogradskog advokata i borca za ljudska prava Srđe Popovića (1937–2013). U ovom ću članku nastojati prikazati Popovićevo jugoslavenstvo i njegovu interpretaciju od strane Viktora Ivančića kao temeljno polazište suvremenih promišljanja jugoslavenske ideje.

Tko je bio Srđa Popović? Riječ je o najpoznatijem advokatu ljudskih prava u Jugoslaviji, koji je stekao izniman jugoslavenski i međunarodni renome u politički obojenim procesima vođenim po sudovima širom Jugoslavije u kojima je branio bezbroj optuženih za protudržavne aktivnosti. Tako su se među njegovim klijentima smjenjivala ne samo velika imena jugoslavenske kulture, poput slikara Leonida Šejke, redatelja Dušana Makavejeva ili pjesnika Milana Milišića, nego i sijaset budućih političara poput Franje Tuđmana, Zorana Đinđića i Vojislava Šešelja. U isto je doba Srđa Popović inicirao niz peticija za ukidanje delikta govora ili smrtna kazne, usvajanje zakona o amnestiji ili uvođenje višestranačja u SFRJ. Stoga nas neće iznenaditi što je svojim aktivnostima neizbježno zadobio

¹ Usp. npr. Markovina, Dragan: *Jugoslavenstvo poslije svega*. Zemun 2015; isti: *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918. – 2018.) – od euforije do tabua*. Zagreb 2018; Perica, Vjekoslav – Velikonja, Mitja: *Nebeska Jugoslavija. Interakcije političkih mitologija i pop-kulture*. Beograd 2012; Petrović, Tanja: *YUROPA. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd 2012.

reputaciju neprijatelja jugoslavenskog komunističkog režima, zbog čega je iskusio različite oblike državne represije. A najkasnije od sredine 80-ih, kad je u pomno praćenom sudskom procesu branio bivšeg ministra ustaške vlade Andriju Artukovića, također je stekao etiketu srpskog nacionalnog izdajnika. Kako bih ilustrirao delikatnost njegove tadašnje situacije, a u isto vrijeme počeo osvjetljavati intelektualne i moralne horizonte Srđe Popovića, citirat ću jednu njegovu tadašnju izjavu: „*Počela su da mi stižu pisma, telefonski pozivi. Kažu: njemu [Artukoviću] ne treba ni suditi nego ga seći na komadiće, vaditi mu oči, zar si ti Srbin, dušo prodana za šaku dolara. Zanimljivo. Njemu se za istu stvar sudi. Ja nisam Srbin nego advokat. Prijatelji, koje inače cenim, kažu: ‚Nema veze šta su tvoji intimni motivi, nastupićeš u tom dresu‘. E, pa ja neću ni u kakav dres. Tu logiku po kojoj u životu postoje samo ‚naši i njihovi‘ ne prihvatam. To je fašistoidna logika. Pravo je ono što je dobro za naš narod, govorio je Hitler. Ja mislim da je za svaki narod dobro samo ono što je pravo. A pravo je da i Artuković, kao svako drugi, ima branioca. Zato sam stvarno zapeo u toj odbrani. Napišite, molim Vas, da bih branio i Dražu Mihajlovića i Aleksandra Rankovića (da mu je suđeno) i Stepinca, a možete da dodate i još neko ime.*”²

Godine 1990. Srđa je Popović pokrenuo tjednik *Vreme*, prvi privatni list u tadašnjoj Jugoslaviji, koji je u narednom desetljeću odigrao važnu ulogu kao utočište novinara i čitatelja koji su se protivili politici Slobodana Miloševića, onoj istoj politici koju je Popović već krajem osamdesetih prokazivao kao ozbiljnu prijetnju za opstanak Jugoslavije i mir u zemlji. Nakon što su Slovenija i Hrvatska 1991. proglasile samostalnost, Srđa je Popović točno na dan kad je u Sloveniji počeo rat za jugoslavensko nasljeđe, napustio zemlju i sve do pada Miloševićevog režima živio u New Yorku. Godine 1993. povrdio je svoju reputaciju nacionalnog izdajnika u očima zagriženih srpskih rodoljuba kada je potpisao otvoreno pismo stotinjak svjetskih intelektualaca upućeno tadašnjem američkom predsjedniku Billu Clintonu u kojemu se zaziva zračna intervencija protiv srpske vojne mašinerije u Bosni. Motivaciju za taj korak Popović je nekoliko dana kasnije pojasnio u intervjuu za dnevnik *Borba*, iz kojeg izdvajam nekoliko indikativnih rečenica: „*Mislim da je patriotski danas želeti vojni poraz u Bosni, jer bi on značio i kraj zločina, i politički poraz Miloševića i nadu za katarzu i preokret, i suđenje ratnim zločincima i kraj kolektivnih krivica koje samo rađaju revanšizme i reprodukuju nasilje. [...] Milošević nema nikakav drugi program osim ratnog, a u tom programu ga*

² Popović, Srđa: *Put u varvarstvo*. Beograd 2000, str. 77.

podržavaju gotovo sve stranke. Pošto je on gospodar rata, on je gospodar srpske politike. On će biti poražen kada njegov nacionalni program bude poražen, a pošto ga on ostvaruje silom, biće i pobeđen silom."³

U Beograd se Srđa Popović napokon vratio nedugo poslije svrgavanja Miloševićevog režima 2000. godine. Sve do svoje smrti 2013. godine bio je jedna od najistaknutijih ličnosti građanske Srbije te oštrouman politički komentator.⁴ Kao pravni zastupnik obitelji ubijenog srpskog premijera Zorana Đinđića također je bitno pridonio razotkrivanju političke pozadine atentata u kojemu je taj političar stradao.⁵

Prijedimo sada na središnje pitanje ovog teksta, odnosno: u čemu se sastoji jugoslavenstvo Srđe Popovića i u kojim se ono odlikama podudara s jugoslavenstvom Viktora Ivančića i drugih, u uvodu spomenutih, intelektualaca? Pođimo od izjave koju je Ivančić dao 2015, a koja zorno oslikava temeljne značajke suvremenog promišljanja jugoslavenstva: „*Jugoslavenstvo je za mene stvar emancipacije. Budući da nisam državotvorni tip, da me ne zanimaju okultne radnje poput definiranja država i granica, preuzimam to kao sasvim solidan model pružanja otpora aktualnome nasilju. Jugoslavenstvo u našim prilikama nije ništa drugo nego antinacionalizam u nešto odgovornijem izdanju. Od nekog vremena na optužbe da sam Jugoslaven odgovaram potvrdno, jer mi je zadovoljstvo kada kletve padaju u prazno. A Jugoslaven nisam po svojoj nacionalnoj pripadnosti, već po svojoj nacionalnoj nepripadnosti; za mene to nije pitanje stada, već pitanje angažmana.*”⁶

Za Viktora Ivančića dakle jugoslavenstvo predstavlja platformu za pružanje angažiranog otpora nacionalističkom jedoumlju i državotvornim mitovima, odnosno čin individualne pobune protiv onoga što doživljava kao ideološku prisilu i što se, između ostalog, manifestira, kao službeni antijugoslavenski narativ i samorazumljivo poistovjećivanje jugoslavenstva s nacionalnošću. Kao što sam nastojao detaljnije opisati i analizi-

³ Isto, str. 173 – 174.

⁴ Usp. *Srđa Popović (1937–2013)*, Peščanik, <https://pescanik.net/srda-popovic-1937-2013>, pristupljeno 17. 11. 2021.

⁵ Usp. Popović, Srđa: *Nezavršeni proces. Šta je ostalo nedorečeno tokom suđenja atentatorima na premijera Zorana Đinđića*. Beograd 2007.

⁶ Ivančić, Viktor: *Viktor Ivančić – podizanje spomenika Feralu bilo bi strašno* (intervju vodio Dragan Markovina). *Novi plamen*, 25. 2. 2015, <https://noviplamen.wordpress.com/2015/02/25/viktor-ivancic-podizanje-spomenika-feralu-bilo-bi-strasno>, pristupljeno 17. 11. 2021.

rati u jednoj svojoj ranijoj studiji,⁷ takvo je shvaćanje jugoslovenstva blisko Draganu Markovini i drugim intelektualcima koji se danas bave rekonceptualizacijom jugoslovenske ideje. Međutim ono na određen način korespondira i s jugoslovenstvom Srđe Popovića. Krenimo od njegove interpretacije koju je predočio sam Viktor Ivančić u spomenutom eseju *Jugoslavija i izdaja*, koji započinje citatom Popovićevih misli, a koje je ovaj izgovorio u jednom intervjuu 1990. godine: „*Kada danas kažete da ste za Jugoslaviju i da biste voleli da ona bude očuvana, ljudi vas gledaju zapanjeno, jer je Jugoslavija za njih ono iskustvo koje imaju i u kojem ne vide ništa što bi vredelo sačuvati. Ni s tim se potpuno ne slažem, ali u svakom slučaju kad kažem da sam za Jugoslaviju, ne pada mi na pamet da se vraćam u prošlost. Ali mislim da su moguće i neke druge varijante. Čak mislim da nismo sposobni uopšte da zamislimo kakve sve alternative postoje, kao što mislim da nije pametno sad pokušavati definisati tu Jugoslaviju. Onog trenutka kad to postane predmet našeg razgovora – ideja će sigurno biti. Ali mi se još uvek bavimo destrukcijom. No, i tome će doći kraj. Jer ne vidim šta bi se još imalo uništavati.*”⁸

Ivančić smatra da ni 2014, kada piše svoj tekst, te riječi izgovorene daleke 1990. nisu izgubile ništa od svoje aktualnosti. Jer Jugoslavija koju zagovara junak njegova eseja nije samo tadašnji državni okvir u kojem je živjela većina Južnih Slavena, nego prije svega „*Jugoslavija kao demokratska mogućnost, nikad ozbiljno razmotrena utopijska (a to će reći pokretačka) perspektiva koja je – baš zato što se nudila kao jedini racionalan izbor – u složnome preventivnom maršu pretvorena u prah i pepeo.*”⁹ Doduše, Popovićeva opaska o nemogućnosti daljnje destrukcije nažalost se pokazala preuranjenom, jer su nadolazeća ratna razaranja i zločini uvelike nadmašili i najcrnje slutnje. No iz današnje perspektive, kad je očigledno da je Jugoslaviju nadživio isključivo zajednički jugoslovenski kulturni prostor, koji se polako oporavlja od sveopćeg loma 90-ih, navedena Popovićeva tvrdnja plauzibilnija je danas nego prije tri desetljeća. Iz njegovih riječi izgovorenih nešto kasnije, početkom aprila 1991, možemo naslutiti da se destrukcija, koja ga je tada užasavala, odnosila na uništa-

⁷ Stehlík, Petr: *Od ideologije do subverzije: promišljanje jugoslovenstva u Hrvatskoj u 21. stoljeću*. In: Krešimir Bagić – Miranda Levanat-Peričić – Leszek Małczak (edd.): *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi / Peryferie w chorwackiej literaturze i kulturze*. Katowice 2021, str. 65 – 76.

⁸ Popović, Srđa: *Put u varvarstvo*, str. 129.

⁹ Ivančić, Viktor: *Jugoslavija i izdaja*. Reč: *Časopis za kulturu i književnost*, i društvena pitanja 85.31, 2015, str. 126.

vanje pravnog poretka i državnih institucija Jugoslavije, to jest tendencija koja je vodila nasilnoj konfrontaciji: „*Strašno je loše, na žalost, što je uništen ustavno-pravni sistem Jugoslavije. Ne zato što je bio vrlo dobar, nego zbog činjenice što je time uništena i procedura kojom bi taj sistem mogao da se menja u okvirima pravnog kontinuiteta. Bez te pravne procedure, sve je prepušteno faktičkom odnosu snaga, fizičkih snaga, i rešavanju putem sile. Svi su to radili, Srbija, Slovenija, Hrvatska i Kosovo, sa iluzijom da će svako da ugrabi šta želi dok će drugi to samo da posmatraju. Završili smo bez institucija gde mogu da se rešavaju ova pitanja. U toj nestrpljivosti da se ugrabi sloboda, mi smo uništili put koji vodi ka toj slobodi.*”¹⁰

Obje navedene izjave potječu iz vremena kad se Srđa Popović veherentno zalagao za očuvanje Jugoslavije smatrajući je najboljim mogućim rješenjem aspiracija njezinih naroda te zajednicom s neusporedivo većim emancipacijskim potencijalom nego što je to bio slučaj s nacionalnim državama, koje su tada Jugoslavenima ponuđene kao alternativa.¹¹ Ili kako je utvrdio nekoliko dana prije smrti: „*Nismo bili dorasli jednoj takvoj emancipatorskoj ideji kakvu je ta zemlja predstavljala. U svakom pogledu Jugoslavija je imala smisla. Pre svega po sličnosti mentaliteta, zajedničkoj istoriji, iskustvima, pa i kulturi. Smetalo mi je samo to što je, greškom u mišljenju i prosuđivanju, bila neodvojiva od komunističkog režima.*”¹² No, kao što smo vidjeli, na prijelazu iz 80-ih u 90-e Srđa je Popović vjerovao da je demokratska Jugoslavija perspektivno moguća, na-

¹⁰ Popović, Srđa: *Put u varvarstvo*, str. 159 – 160.

¹¹ Svoje mišljenje o rezultatima razbijanja Jugoslavije i stvaranja nacionalnih država Srđa Popović sažeto je izrazio u intervjuu koje je dao 1995. godine, mjesec dana prije službenog potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma kojim je završen rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: „*Pa, svi su izgubili. U osnovi tog neuspeha nešto je mnogo dublje, a to kao da malo ko vidi. Oni su rasturili Jugoslaviju, rešenje koje je, verujem, imalo smisla, ne zato što smo mi bratski narodi, nego prosto stoga što smo upućeni jedni na druge. Jugoslavija nije bila idealna zajednica, ali ona je uništena, a tek se sada otkriva da boljeg rešenja nema. I stoga je svak nezadovoljan, jer podeljeni svi mi imamo manje. Jugoslavija je bila više nego prost zbir njenih delova, sada kada se deli, nema dovoljno za svakoga. Ne zavaravam se da je moguća neka nova Jugoslavija, jer su iskustva njenog uništenja suviše krvava i strašna, ali šta mi to dobijamo umesto onog što smo izgubili? Male nacionalne države, strah, nestabilne granice, ratove...*” (Isto, str. 221 – 222)

¹² Isti: *Srđa Popović – intervju* (intervju vodio Milan Nikolić). Esquire, 19. 10. 2013, <https://peskanik.net/srda-popovic-intervju>, pristupljeno 17. 11. 2021.

ravno pod uvjetom da opstane. Ivančić u vezi s time podsjeća na činjenicu da je tih godina Popović „*uporno [...] ponavljao da jedino očuvanje Jugoslavije može biti u interesu svih naroda koji u njoj žive*” te dodaje da je to bila „*možda najenergičnija privatno poduzeta antiratna kampanja uoči samih ratnih strahota*”.¹³

Imamo dakle situaciju da Srđa Popović, jedan prokazani „državni neprijatelj“ ili, kako ga naziva Ivančić, „*osvjedočeni partibrejker*“,¹⁴ brani državnu tvorevinu u kojoj je bio politički proganjan. Ta naizgled paradoksalna činjenica ostvaruje se u trenutku kada je Jugoslavija, po Ivančićevim riječima, „*omražena i odbačena od svih, a pogotovo od onih koji su godinama usrdno opsluživali njen politički režim*”.¹⁵ Zašto baš tada i zašto baš Srđa Popović? Ivančić smatra da to ima veze s atipičnošću Popovićeve jugoslavenstva, koje „*nije bilo zamrznuto prepuštanjem i tupim užitkom u jugoslavenskoj socijalističkoj stvarnosti, nije bilo isprazno u svojoj statičnosti (da bi se poslije eventualno moglo evocirati kroz kenjkavu nostalgiju), nego je predstavljalo izraz težnje za bitno drugačijim i boljim sutra*”.¹⁶ Jugoslavenstvo Srđe Popovića dakle nije bilo pasivno, konformističko ili opterećeno onim što je kasnije nazvano jugonostalgijom. Ivančić vidi njegov „*najrespektabilniji aspekt [...] upravo u kritici službenog i većinski usvojenog jugoslavenskog identiteta*”.¹⁷ Kako dalje navodi, jugoslavenstvo Srđe Popovića ne iskazuje se „*kao vid ‚pripadnosti‘, nego kao oblik angažmana [...] koji se manifestira kroz građansko nepristajanje na sve što ne može biti usuglašeno s univerzalnim normama, pa makar to bilo samo središte nekog kolektivnog identiteta*”.¹⁸

U trenutku kada veliki dio Jugoslavena staje uz novoizabrane nacionalne vođe i na različite načine sudjeluje u razbijanju Jugoslavije, Popovićevo se atipično jugoslavenstvo, prema Ivančiću, iskazuje kao „*obrana jugoslavenske ideje i jugoslavenskog projekta – ili najtočnije: jugoslavenskog potencijala – od insajderske uzurpacije*”.¹⁹ Popović je takvom uzurpacijom smatrao strategiju Slobodana Miloševića da pod krinkom tobožnjeg jugoslavenstva, odnosno obrane Jugoslavije, provodi srpsku nacionalnu homogenizaciju i mobilizaciju za rat. Ivančić navodi da je Popo-

¹³ Ivančić, Viktor: *Jugoslavija i izdaja*, str. 129.

¹⁴ Isto, str. 117.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto, str. 121.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, str. 122.

¹⁹ Isto, str. 120.

vić u tome odmah „prepoznao drsko kidnapiranje, eklatantan kriminalni čin, pokušaj da se jugoslavenska ideja otme i zloupotrijebi kao etiketa za nešto što bi predstavljalo njezinu potpunu suprotnost.”²⁰ Stoga je Popović ulagao iznimne napore da raskrinka taj Miloševićev manevar „otmiče“ jugoslavenskog imena pomoću kojeg je kasnije srpski vođa prezentirao rat za jugoslavensko nasljeđe kao građanski, a federaciju Srbije i Crne Gore, odnosno Saveznu republiku Jugoslaviju, kojom je vladao, kao jedinu pravnu nasljednicu SFRJ. Suprotno tome, Srđa je Popović na osnovi dosljedno legalističke argumentacije uporno zastupao interpretaciju da su ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini imali parametre međunarodnih sukoba te da nipošto nisu bili rezultat kojekvih „vjekovnih mržnji“, kako je tada zvučalo njihovo često tumačenje, već su rezultat ciljanog uništenja ustavno-pravnog poretka SFRJ, u kojemu je prednjačilo srpsko vodstvo na čelu s Miloševićem, kao i temeljnog zločina protiv mira učinjenog od strane istog.²¹ Ivančić smatra da je za Srđu Popovića „Miloševićeva Jugoslavija neoprostiva negacija jugoslavenstva“, odnosno „ništa drugo nego ,krvavi banditski brlog”²² kako ju je sam Popović okarakterizirao 1993. godine.²³

Da bi Ivančić, kako kaže, „na radikalniji način”, izrazio u čemu se sastoji već spomenuta atipičnost Popovićeve jugoslavenstva, u svom se eseju opetovano nadovezuje na reputaciju njegova nositelja kao „nacionalnog izdajnika“, naglašavajući da izdaja Srđe Popovića nema oblik nacionalne, već „racionalne izdaje”, odnosno „radikalno[g] otklon[a] od većinskog raspoloženja tzv. naroda i njegovih političkih vođa, koji, naizgled paradoksalno, nije sasvim oslobođen patriotskih motiva”.²⁴ Jer kao što smo vidjeli jugoslavenstvo Srđe Popovića ima oblik građanski odgovornog angažmana. Ono je, prema Ivančiću, istovremeno krajnje individualistički i provokativan „čin subverzije”, odnosno „pokušaj da se razori i delegitimira široko prihvaćeno izjednačavanje između patriotizma i poslušnosti, odnosno između ,pripadnosti’ i (s jedne strane) nacionalizma koji od tog fatuma gradi kult, te (s druge strane) oportunitizma koji mu se podčinjava.”²⁵ Ivančić stoga zaključuje da „popovićevski model’ jugoslavenstva u našim okolnostima nije drugo nego antinacionalizam

²⁰ Isto, str. 128.

²¹ Usp. Popović, Srđa: *One gorke suze posle*. Beograd 2010, str. 15 – 67.

²² Ivančić, V.: *Jugoslavija i izdaja*, str. 130.

²³ Popović, S.: *Put u varvarstvo*, str. 175.

²⁴ Ivančić, V.: *Jugoslavija i izdaja*, str. 116.

²⁵ Isto, str. 125–126.

u svom odgovornijem izdanju”²⁶ te ponavlja središnju misao svog eseja da „Jugoslavenstvo jest ,nacionalna izdaja’!”²⁷ dodajući da „Ono jest u nepomirljivoj napetosti prema nacionalističkome argumentu, a to znači i prema ,narodu’ čija je ,volja’ ideološki konstrukt. Ono jest takav oblik hereze koji podrazumijeva potrebu da se, u prilikama kada etnički identitet stječe politički prioritet, otkaže poslušnost vlastitoj naciji.”²⁸

Da zaključim, jugoslavenstvo Srđe Popovića jest slobodoumno, nonkonformno, provokativno. Ima oblik etički osviještenog i građanski odgovornog antinacionalističkog angažmana koji se odlikuje obranom emancipacijskog potencijala jugoslavenske ideje te subverzijom nacionalističkog kulturnog modela. U tom je smislu Popovićevo shvaćanje jugoslavenstva preteča, odnosno temelj njegove suvremene rekonceptualizacije koja se zasniva na sličnim etičkim principima i svjetonazorskim uvjerenjima. I jugoslavenstvo Viktora Ivančića ili Dragana Markovine čin je „nacionalne izdaje“, odnosno vid svjesne subverzije prevladavajućeg vrijednosnog poretka u čijem se centru nalazi službeno propisivano i društveno sankcionirano iskazivanje privrženosti naciji i državi. U skladu s time nitko od intelektualaca koji se danas bave promišljanjem onoga što sam nazvao naizgled umirovljenom idejom ne zagovara jugoslavenstvo u nacionalnom smislu, a kamoli obnavljanje Jugoslavije. Jugoslavija za njih nije predmet idolatrije, već povijesna prilika koju su Jugoslaveni propustili. I u tom se aspektu njihova gledišta podudaraju sa stavom Srđe Popovića. Završit ću navodeći njegove riječi koje upravo tu činjenicu zorno ilustriraju: „Oduvek sam bio Jugosloven. Prvo što sam u životu naučio bilo je kako se zovem, u kojoj ulici stanujem i to da sam Jugosloven. Druga stvar je bio režim prema kome sam bio vrlo kritičan. Najveći problem Jugoslavije bio je u tome što ona nije mogla da postane demokratska država. Desimir Tošić je to jednom lepo rekao: ,Ideja Jugoslavije je bila velika, ali smo mi, nažalost, bili mali’.”²⁹

Literatura:

Ivančić, Viktor: *Jugoslavija i izdaja*. Reč: Časopis za kulturu i književnost, i društvena pitanja 85.31, 2015, str. 115 – 131 (dostupno online:

²⁶ Isto, str. 122.

²⁷ Isto, str. 121.

²⁸ Isto.

²⁹ Popović, Srđa: *Srđa Popović – Tadić više ne sluša Dobricu Ćosića* (intervju vodila Tamara Nikčević). DANI, 6. 6. 2008, <http://www.infobiro.ba/article/464435>, pristupljeno 17. 11. 2021.

- <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/wp-content/uploads/2015/07/Rec-85-31-final.pdf>, pristupljeno 17. 11. 2021).
- Ivančić, Viktor: *Viktor Ivančić – podizanje spomenika Feralu bilo bi strašno* (intervju vodio Dragan Markovina). Novi plamen, 25. 2. 2015, <https://noviplamen.wordpress.com/2015/02/25/viktor-ivancic-podizanje-spomenika-feralu-bilo-bi-strasno>, pristupljeno 17. 11. 2021.
- Markovina, Dragan: *Jugoslavenstvo poslije svega*. Zemun 2015.
- Markovina, Dragan: *Jugoslavija u Hrvatskoj (1918. – 2018.) – od euforije do tabua*. Zagreb 2018.
- Perica, Vjekoslav – Velikonja, Mitja: *Nebeska Jugoslavija. Interakcije političkih mitologija i pop-kulture*. Beograd 2012.
- Petrović, Tanja: *YUROPA. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd 2012.
- Popović, Srđa: *Nezavršeni proces. Šta je ostalo nedorečeno tokom suđenja atentatorima na premijera Zorana Đinđića*. Beograd 2007 (dostupno online: https://pecanik.net/wp-content/PDF/Srdja/nezavrse_niprocess.pdf, pristupljeno 17. 11. 2021).
- Popović, Srđa: *One gorke suze posle*. Beograd 2010 (dostupno online: https://pecanik.net/wp-content/PDF/srdja_popovic-one_gorke_suze_posle.pdf, pristupljeno 17. 11. 2021).
- Popović, Srđa: *Put u varvarstvo*. Beograd 2000 (dostupno online: <https://pecanik.net/wp-content/PDF/Srdja/putuvarvarstvo.pdf>, pristupljeno 17. 11. 2021).
- Popović, Srđa: *Srđa Popović – intervju* (intervju vodio Milan Nikolić). Esquire, 19. 10. 2013, <https://pecanik.net/srda-popovic-intervju>, pristupljeno 17. 11. 2021.
- Popović, Srđa: *Srđa Popović – Tadić više ne sluša Dobricu Ćosića* (intervju vodila Tamara Nikčević). DANI, 6. 6. 2008, <http://www.infobiro.ba/article/464435>, pristupljeno 17. 11. 2021.
- Srđa Popović (1937–2013)*. Pešćanik, <https://pecanik.net/srda-popovic-1937-2013>, pristupljeno 17. 11. 2021.
- Stehlík, Petr: *Od ideologije do subverzije: promišljanje jugoslavenstva u Hrvatskoj u 21. stoljeću*. In: Krešimir Bagić – Miranda Levanat-Peričić – Leszek Małczak (edd.): *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi / Peryferie w chorwackiej literaturze i kulturze*. Katowice 2021, str. 65–76 (dostupno online: http://www.wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/06_wus_2021_periferno_u_hrvatskoj_knjizevnosti_stehlik_od_ideologije_do_subverzije.pdf, pristupljeno 17. 11. 2021).

Yugoslavism of Srđa Popović As a Ground of the Contemporary Deliberation on a Seemingly Retired Idea

When the Yugoslav project spectacularly collapsed at the end of the 20th century, it seemed that the Yugoslav idea has been forever discarded on the ash heap of history. Yet, during the second decade of the new millenium, several essays and studies had come out by Croatian and Slovenian journalists and scholars such as Dragan Markovina, Vjekoslav Perica, Mitja Velikonja and Tanja Petrović, who in their texts do not reflect on Yugoslavism as a national or state ideology, but as a subversive strategy pointed at the dominant nationalist cultural model in the post-Yugoslav countries. I regard a journalist and author Viktor Ivančić – a one-time editor-in-chief of a cult Split weekly “Feral Tribune”, which was the most significant dissident paper in Croatia of the 1990s – to be the originator of the contemporary reconceptualization of Yugoslavism. However, while reading his essay “Yugoslavia and Betrayal” (2015) one can readily notice that Ivančić’s understanding of Yugoslavism is grounded in similar principles and stances as the ones that, according to the author’s analysis, marked varied activities of a renowned Belgrade lawyer and human rights champion Srđa Popović (1937–2013). The aim of this paper is to present Popović’s Yugoslavism and its interpretation by Viktor Ivančić as a principal ground of the contemporary deliberations on the Yugoslav idea.

Key words: Yugoslavism; Srđa Popović; Viktor Ivančić.

Kulturní slavistická témata
Културолошке славистичке теме

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Пříspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Srbský komiks a slavistika

Pavel Pilch

Jestliže slavistiku budeme chápat jako humanitní vědu, která zkoumá nejen slovanské jazyky a literatury, ale též slovanské dějiny a kulturu, je nevyhnutelné, aby se část slavistického bádání věnovala také komiksu, který je, obzvláště v zemích bývalé Jugoslávie, důležitým kulturním fenoménem. Příspěvek představuje dle autora nejdůležitější monografická díla, která mohou sloužit k úvodnímu seznámení s problematikou dějin srbského komiksu badatelům, kteří by se této vývojové větvi srbské kultury hodlali věnovat. Navzdory solidnímu zpracování mnoho z těchto děl nepochází z pera akademiků, a právě zde se otevírá prostor pro slavisty a jiné odborníky, kteří by mohli do této situace vnést mnoho pozitivních impulzů, a zároveň z již napsaného a hotového materiálu mnoho vytěžit. Přehled není rozhodně vyčerpávající, ale má být odrazovým můstkem pro další kroky na poli výzkumu slovanského, zde srbského, komiksu.

Klíčová slova: srbský komiks; dějiny komiksu; Zdravko Zupan; jugoslávský komiks.

Pozice komiksu ve slavistických bádáních je, jako ostatně i v jiných oblastech humanitního vědeckého zájmu, komplikovaná, nikoliv však bezvýhodná. Komplikací se poměrně jednoznačně jeví jeho intermediální povaha, kvůli níž si s ním často „nevěděly rady“ ani literární věda, ani jiné uměnovědy. Komplikace je to však zdánlivá, respektive pochopitelná pouze v případě, že rozsah a obsah pojmu *slavistika* omezíme výhradně na jeho filologický základ. Jak se však již dlouho ukazuje, omezovat slavistiku (a nejen ji, ale i další filologie) výhradně na výzkum jazyka a jeho produktů, tedy především textů literárních, je už poněkud „vousatý“ koncept. „Nová“ slavistika se neobejde bez nových impulzů, ať již jde o průnik historických věd, sémiotiky, sociologie, kulturních či mediálních

studií, či aktuálně stále populárnějších a relevantnějších areálových přístupů, které otevírají výzkumu slovanských kultur nové cesty a pohledy.

V tomto případě se otevírají dveře do hájemství slavistiky i komiksovým studiím. Co se však v rámci výše řečeného může jevit jako samozřejmost, už není tak samozřejmé, když přijde řeč na podíl komiksových studií v aktuálních slavistických bádáních. Komiks zde stále stojí jaksi na okraji (a to i v případě, že do slavistiky zahrneme v českém prostředí přirozeně samostatně vyčleňovanou bohemistiku). To ovšem není nutno brát jako negativum, či dokonce katastrofu. Mám za to, že vstup komiksu do slavistických bádání probíhá a do jisté míry přirozeně odráží podobu zájmového pole slavistů a jeho generační proměny, přičemž je možné se domnívat, že do budoucna se bude okruh komiksových badatelů-slavistů rozšiřovat, i když zcela jistě nepůjde o žádný explozivní vývoj. Důležité je, aby budoucí slavističtí komiksologové měli na čem stavět, a právě tím se do jisté míry zabývá můj příspěvek.

V následujícím textu se pokusím představit a zhodnotit zásadní publikace věnované srbskému, případně jugoslávskému komiksu, a to především monografická díla či publikace sborníkové povahy, a zasadit je do kontextu aktuálních bádání na poli srbské komiksové kultury. Nevynechávám ani některé podnětné kratší publikace v podobě odborných článků, které se sice zabývají dílčími, často až drobnými aspekty srbského komiksového dění, ovšem podle mého názoru patří rozhodně k základům toho, co by měl každý, kdo se vydá na plavbu srbskou komiksovou historií, znát. Paradoxem ovšem je, že až na výjimky žádný z autorů publikací, o nichž píše, není svým vzděláním slavistou. Přesto, nebo právě proto, může slavistika s klidným srdcem výsledky jejich práce přijmout a symbioticky je doplňovat vlastními způsoby poznání slovanského světa.

Osobnost č. 1 – Zdravko Zupan

Pokud jde o dějiny srbského komiksu, je zcela nutné začít osobností Zdravka Zupana.¹ Jeho mravenčí práce ve výzkumu dějin jugoslávského komiksu získala tvář v roce 1986, kdy ve spolupráci se Slavkem Dragin-

¹ Zdravko Zupan (1950–2015) byl jugoslávský komiksový autor a historik jugoslávského komiksu. Během svého života publikoval několik monografií o dějinách jugoslávského komiksu či jeho autorech, napsal stovky publicistických článků, vedl desítky rozhovorů s komiksovými tvůrci a redigoval několik časopisů. Po právu bývá považován za nejdůležitějšího historika jugoslávského komiksu vůbec.

čičem vydal Novém Sadu monografii *Istorija jugoslovenskog stripa I* (Dějiny jugoslávského komiksu).² V ní oba autoři zmapovali vývoj komiksu v jugoslávských zemích od prapočátků v 60. letech 19. století, kdy začaly vycházet první obrázkové časopisy v Novém Sadě, až do roku 1941, kdy existenci tzv. první Jugoslávie ukončil útok vojsk hitlerovské koalice. Draginčić se Zupanem v této monografii velmi detailně zpracovali zejména časopiseckou scénu, na níž probíhal skutečný komiksový provoz, neboť samostatné vydávání komiksů bylo spíše ojedinělé. Kromě nepřeborného množství dat a dalších statistických údajů také odkryli mnoho kuriozit a zejména čtenáře seznámili se dvěma základními fenomény meziválečného jugoslávského komiksu, jimiž byli chorvatský kreslíř Andrija Maurović, dodnes nazývaný doyenem jugoslávského komiksu, a tzv. Bělehradský kroužek, volné sdružení převážně ruských autorů, kteří se coby emigranti ze SSSR usídlili v hlavním městě tehdejší monarchie a výrazně utvářeli podobu dobového komiksového umění. Vzhledem k bouřlivým politickým proměnám, k nimž v SFRJ došlo nedlouho po vydání prvního dílu, již další pokračování nenásledovala.

Zupan se však myšlenky na kompletní dějiny jugoslávského komiksu nevzdal. Několikrát publikoval jakési náčrtky dějin jugoslávského komiksu,³ vyvrcholením jeho práce pak byla monografie *Vek stripa u Srbiji* (Století komiksu v Srbsku) z roku 2007.⁴ V této monografii výrazně vytěžil předchozí *Dějiny jugoslávského komiksu I*, avšak již zpracované období do roku 1941 doplnil o mnoho nových poznatků, faktů a zajímavostí, jelikož se věnoval výhradně komiksu vznikajícímu v Srbsku. Nepochybným přínosem této monografie je však dotažení přehledu dějin srbského komiksu prakticky až do současnosti. Zupan se tak věnuje fenoménu partyzánského komiksu, ale i problémům, které komiks zažíval v poválečných letech, kdy byl po vzoru SSSR na česné listině „imperialistického“ umění. Zupan zde přináší i mnoho bizarních příběhů, jako je třeba ten o komiksu *Banditski prorok* (Prorok bandita) Ljubiši Pavloviće Gavrana, v němž autor popsal mučení topením ve vědru vody, jemuž byl vystaven v táboře pro politické vězně na ostrově Goli otok. Gavran tento komiks z tábora propašoval v konečnicku a oficiálně jej vydal v roce 1990

² Draginčić, Slavko – Zupan, Zdravko: *Istorija jugoslovenskog stripa I*. Novi Sad 1986, 150 s.

³ Např. Zupan, Zdravko: *66 plodnih godina – skica za povijest stripa u Jugoslaviji*. In: Veljko Krulčić (ed.): *Zdravko Zupan – Maurović, Lobačev, Jules, Sulić*. Zagreb 2018, s. 105–123.

⁴ Zupan, Zdravko: *Vek stripa u Srbiji*. Pančevo 2007, 204 s.

deník Borba.⁵ Vedle toho se Zupan více či méně věnoval prakticky všem průlomovým okamžikům či významným osobnostem stoletého vývoje srbského komiksu, ať už šlo o průkopníka fotokomiksů Sašu Bizetiće, proměny cenzury, časopisecký boom v 60. letech, zákony proti „šuntu“ v letech 70. nebo příchod prvního časopisu pro dějiny a teorii komiksu *Pegaz*. Když dojde na války o jugoslávské dědictví v 90. letech, nebojí se Zupan zaujmout kriticky odmítavé stanovisko vůči zneužití komiksu pro nacionalistickou propagandu, ale také vůči „západní“ zjednodušené generalizaci Srbů jako viníků války, kvůli níž firma Walt Disney odebrala domácím komiksovým vydavatelům licence na Kačera Donalda a další oblíbené zvířecí postavičky.⁶ Zupan zde poměrně obsírně a správně upozorňuje na skutečnost, že na toxickou politiku nacionalistů doplácela nejen opozice, ale i umění určené dětem. V závěru výkladu se Zupan věnuje i alternativnímu a undergroundovému komiksu, a dokonce, byť velmi krátce, i komiksu v jazycích srbských národnostních menšin, čímž dokazuje, že se neomezoval výhradně na jediný segment srbského (jugoslávského) komiksu, ale v centru jeho zájmu byla všechna patra srbské komiksové produkce.

Zupanova monografie *Vek stripa u Srbiji* je tedy nepochybně nejdůležitějším dílem, jaké o historii srbského komiksu kdy vyšlo. Je ale nutno přiznat, že monografií je spíše deklarativně formou než odborností, a to zejména pro zcela chybějící náčrt metodologie, bez něž se odborná publikace jen těžko obejde. V tomto smyslu balancuje na hranici odborné a populárně naučné literatury. Objemem zpracovaných pramenů a literatury si však rozhodně nárokuje vysokou míru relevance a je bezesporu jedinou a zcela zásadní vstupní publikací pro každého, kdo to myslí s výzkumem dějin srbského, potažmo jugoslávského komiksu vážně. I když stránkový rozsah knihy napovídá spíš opak, jde o poměrně zevrubné pojednání o jednom století vývoje komiksu v srbském národním prostředí, v němž není vynecháno nic podstatného a může sloužit jako inspirační zdroj či odrazový můstek pro další a hlubší bádání v tématech, která Zupan komentuje, nehledě na to, že jde o jedinou ze dvou takto rozsáhlých monografií o dějinách komiksu některé ze zemí bývalé SFRJ.⁷

Se Zupanovou prací je možné se na jednom místě seznámit i ve sborníku *Zdravko Zupan – Maurović, Lobačev, Jules, Sulić*, jejíž redigo-

⁵ Tamtéž, s. 46.

⁶ Tamtéž, s. 114.

⁷ Tou druhou je monografie *Zgodovina slovenskega stripa* (Dějiny slovinského komiksu) z pera Iztoka Sitara.

val chorvatský filmový vědec a komiksový publicista Veljko Krulčić.⁸ Sborník přináší jednak Zupanovy dílčí studie z dějin jugoslávského komiksu, ale také rozhovory, recenze a další publicistické texty, na jejichž základě si může čtenář vytvořit základní představu o tom, jak Zdravko Zupan k objektu svého zájmu přistupoval a jak s ním pracoval.

Další autoři

Další významnou monografií, která navíc zcela splňuje požadavky na odbornou práci, je kniha kunsthistoričky Anici Tucakov *Strip u Srbiji 1975–1995* (Komiks v Srbsku 1975–1995).⁹ Autorka zvolila období, v němž srbská komiksová scéna zažívala nebývalý žánrový rozkvět, ale též se na ní objevila jména, která brzy prorazila i na zahraničních scénách. Ve své monografii se nejdříve věnuje celosvětovému kontextu vývoje komiksu v 70. a 80. letech, aby čtenáře připravila na to, které fenomény hodlá zkoumat v kontextu komiksu domácího. Nezapomíná na význam časopisu *Pegaz* a mapuje dobovou časopiseckou scénu, z níž vyplynula tzv. třetí generace, která srbský a jugoslávský komiks dostala za hranice Jugoslávie. Po krátkém exkurzu k festivalům (o nich se stručně zmiňuje i Zupan) pak druhou část práce tvoří portréty dvou, dle autorky (ale i dle autora tohoto příspěvku), nejdůležitějších postav srbského komiksu vytyčeného období, a to Zorana Janjetova a Željka Paheka. Oba autory spojuje silně reflektovaná postmoderní estetika a sklon k absurdnímu humoru a fantasmagorii. Zatímco Janjetov utíká do psychedelických světů podkreslených podivnou elektronickou hudbou, Pahek pro změnu dekonstruuje veškeré dosavadní tradice a „montuje“ z nich postmoderní burleskní pastiš. Ze zájmu kunsthistoričky o Paheka a Janjetova lze vyčíst, že tito dva (ale i mnozí další, o nichž autorka píše) zasluhují mnohem větší pozornost napříč humanitními vědami o umění. Velice přínosnou částí publikace je i seznam literatury, jímž se případný badatel může velmi dobře inspirovat. I z hlediska toho, že tato monografie, pokud jde o téma, prakticky nemá žádného soupevníka, je potřeba ji hodnotit kladně nejen z hlediska obsahu (což ostatně dokládají četné pochvalné recenze), ale i z hlediska pionýrského významu, jež kniha bezesporu má.

Podobně jako práce Anice Tucakov i ruský psaná monografie Iriny Antanasijevič *Русский комикс королевства Югославия* (Ruský komiks

⁸ Krulčić, Veljko (ed.): *Zdravko Zupan – Maurović, Lobačev, Jules, Sulić*. Zagreb 2018, 351 s.

⁹ Tucakov, Anica: *Strip u Srbiji 1975–1995*. Beograd 2000, 119 s.

Království Jugoslávie)¹⁰ je fundovanou studií z pera akademické pracovnic, navíc jde vskutku o ryzí slavistku. Autorka se v monografii zabývá již zmíněným Bělehradským kruhem, respektive jeho ruskými členy, které po obecném úvodu do kontextu srbského komiksu v meziválečných letech představuje formou jednotlivých medailonů. Přitom je daleka jakékoliv idealizace, když upozorňuje například na některé přešlapy, jako bylo angažmá Konstantina Kuzněcova v propagandistické mašinerii Nedićova Srbska, a svou slavistickou erudici využívá k častému srovnání literárních předloh s jejich komiksovými adaptacemi. Takto si mj. všímá například toho, jak Sergej Solovjev v komiksu Kozaci přetavil Šolochovův Tichý Don do akčního válečného komiksu i za využití zvláštní komiksové stylistiky, již popsal bolševiky.¹¹ Irina Antanasijević je také aktivní participantkou komiksového života v Rusku a Srbsku a zcela jistě by její práci měli všichni badatelé na tomto poli sledovat.

Komiks nacházel odjakživa domov především v obrázkových časopisech. O těch pro děti pojednala v krátké monografii *Ilustrovana štampa za decu kod Srba* (Srbský ilustrovaný tisk pro děti) Vesna Lakićević-Pavićević.¹² Autorka v textu prochází dějiny dětských periodik od poloviny 19. stol. až do 90. let. Ačkoliv je její práce primárně zaměřena na publikační prostředí a obsahovou analýzu těchto povětšinou ilustrovaných časopisů s textovým obsahem, všímá si na několika místech i komiksové složky této mediální produkce. Badateli, který by se chtěl zabývat právě komiksovými časopisy, případně komiksy v časopisech, které nebyly primárně komiksové, může tato publikace poskytnout cenné ukazatele, kudy se vydat.

Komiksový scénárista, zakladatel a učitel Leskovacké školy komiksu (Leskovačka škola stripa) a v zahraničí uznávaný autor Marko Stojanović se prezentoval obsáhlým sborníkem odborných a publicistických příspěvků *Stripovanje*.¹³ Stojanović, který je jednou z vůdčích osobností současného srbského komiksu, ve svých textech představuje nejen skrytá zákoutí aktuální komiksové scény, ale také prezentuje mnohdy nepopulární názory nebo odkrývá zapomenuté klenoty, případně hodnotí práci svých kolegů. Jeho sborník je uceleným vzhledem do nejaktuálnějšího

¹⁰ Антанасиевич, Ирина: Русский комикс королевства Югославия. Санкт-Петербург 2018, 239 s.

¹¹ Tamtéž, s. 182.

¹² Lakićević-Pavićević, Vesna: *Ilustrovana štampa za decu kod Srba*. Beograd 1994, 96 s.

¹³ Stojanović, Marko. *Stripovanje*. Niš 2017, 288 s.

komiksového života v Srbsku a jako takový též nemůže být opomenut, navzdory své výrazně subjektivní povaze.

Zcela jistě nelze zapomenout ani na publicistu Vasu Pavkoviće a soubor jeho textů o srbském komiksu, jenž vyšel pod názvem *Naš slatki strip* (Náš sladký komiks).¹⁴ Pavković se v něm snaží jednak zasadit srbský komiks do světového kontextu, ale také poukázat na jeho modernost a originalitu. Pavković v knize navazuje na svůj dřívější počín nazvaný *Slatki strip*, v němž se věnoval komiksu zahraničnímu, a dokazuje hluboký vhled do problematicky srbského komiksu a obrovskou erudici.

Na tomto místě je potřeba zmínit také knihu Lazara Džamiće *Cvjećarnica u kući cveća: Kako smo usvojili i živeli Alana Forda* (Květinářství v domě květů: Jak jsme si osvojili a prožívali Alana Forda).¹⁵ Džamićova kniha se věnuje italskému komiksu Magnuse a Maxe Bunkera *Alan Ford*, ovšem už z jejího názvu je patrné, že má co říci obecně k jugoslávské komiksové kultuře. Italský komiks totiž našel v Jugoslávii nebývale vstřícné odbytíště, a byl to právě humoristický komiks *Alan Ford*, který si získal patrně „nejkultovnější“ status, a to také díky překladu Nenada Brixyho, který do něj zapojil jazykovou hru se srbochorvatskými dialekty a dodnes zůstává, i přes pokusy o „srbizaci“ reprintů, nepřekonaný (o čemž svědčí i tristní prodeje nových překladů). Džamić ve své knize, která je již notně za hranou odbornosti a zcela pevně ukotvena v názorové publicistice, odkrývá atmosféru jugoslávského komiksového *milieu* s ohledem na fanoušky a čtenáře. Byť hlavní roli hraje zahraniční komiks, je Džamićův vhled do čtenářské komunity cenným, a také nejrozsáhlejším, příspěvkem, jaký lze v domácím prostředí najít. Politické konotace komiksového vývoje, stejně jako jeho výbušnou a subverzivní povahu, pak odkrývá nově doplněná kapitola o Titovi, která dokládá význam komiksu nejen pro jugoslávské fanoušky, ale jeho zásadní přesah do pater nejvyšší politiky.¹⁶

Jestliže si nyní vypomáhám Džamićem, který již jugoslávský prostor částečně opouští, svědčí to o tom, že díla monografické povahy ne-

¹⁴ Pavković, Vasa: *Naš slatki strip*. Beograd 2003, 165 s.

¹⁵ Džamić, Lazar: *Cvjećarnica u kući cveća: Kako smo usvojili i živeli Alana Forda*. Zagreb 2019, 232 s.

¹⁶ Ve zmíněné kapitole Džamić připomíná pozapomenutý případ slovinského časopisu *Mladina*, který počátkem 90. let uveřejnil ukázky z komiksu *Alan Ford*, na nichž byl parodován Josip Broz Tito jako neschopný nekňuba, zatímco jeho manželka Jovanka jako agentka KGB. Jak se později ukázalo, šlo o mystifikaci slovinských autorů, kteří pouze dokonale napodobili kresebný styl *Alana Forda*, aby jej využili v politickém boji proti skomírajícímu režimu.

jsou zrovna početná. Trochu jinak je tomu v případě odborných článků (komiksovou publicistiku pro její enormní objem přirozeně vynechávám). Tu a tam se v nějakém časopise objeví teoretizující nebo historiografický příspěvek na téma srbského komiksu. Na následujících řádcích představuji jen špičku ledovce, a to takové texty, které mě pro svou pronikavost a zajímavost nejvíce oslovily.

K tématu partyzánského komiksu a jeho žánrové charakteristice promluvila hned ve dvou článcích kulturoložka a historička Radina Vučetić. V článku *Kauboji u partizanskoj uniformi* (Kovbojové v partyzánské uniformě)¹⁷ pregnantně pojmenovává žánrovou hybridizaci, k níž dochází u popkulturních artefaktů zobrazujících jugoslávské partyzánské hnutí za druhé světové války, komiks nevyjímaje. O „popkulturnosti“ socialistických témat a motivů pak píše v článku *Diznizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji* (Disneyzace dětství a mládí v socialistické Jugoslávii),¹⁸ což je téma, které se též komiksu jako umění primárně určeného dětem a mládeži dotýká. Komiksy věnující se válce v 90. letech, z toho jeden srbský, ve svém článku *A Different Kind of War Story* (Jiný druh válečného příběhu)¹⁹ traktuje belgický historik Stijn Vervaet, který si u komiksu *Regards from Serbia* (Pozdravy ze Srbska) Aleksandra Zografa všimá především symbolické roviny komiksu, která je subtilní, ale o to naléhavější obžalobou Miloševićova režimu i neschopného Západu s tragickou situací v zemi cokoliv udělat. Obzvláště zajímavé jsou Vervaetovy postřehy k té části Zografova komiksu, kdy srbský autor popisuje období bombardování v roce 1999, v nichž nalézá tragikomické, ale zároveň katarzní prvky. Chorvatská antropoložka Virna Karlič se v článku *Reprezentacija nacionalnih (super) heroja u bosanskom, hrvatskom i srpskom ratnom stripu ranih 90-ih godina* (Reprezentace národních super-hrdinů v bosenském, chorvatském a srbském válečném komiksu raných 90. let)²⁰ pokouší zajímavým způsobem definovat, co mají

¹⁷ Vučetić, Radina: *Kauboji u partizanskoj uniformi: američki vesterni i partizanski vesterni u Jugoslaviji šezdesetih godina 20. veka*. Tokovi istorije 2, 2010, s. 130–151.

¹⁸ Vučetić, Radina: *Diznizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji*. Istorija 20. veka 3, 2011, s. 185–204.

¹⁹ Vervaet, Stijn: *A Different Kind of War Story: Aleksandar Zograf's „Regards from Serbia“ and Tomaž Lavrič's „Bosnian Fables“*. The Slavic and East European Journal 55, 2, 2011, s. 161–187.

²⁰ Karlič, Virna: *Reprezentacija nacionalnih (super) heroja u bosanskom, hrvatskom i srpskom ratnom stripu ranih 90-ih godina*. In: Markus Giger – Hana

představitelů nejvulgárnější nacionalistické komiksově propagandy společného. A v samotném závěru bych si skromně dovolil zmínit i svou disertační práci, v níž jsem se zabýval žánrovými proměnami jugoslávského a post-jugoslávského válečného komiksu v letech 1918–2018.²¹

Závěrem

V přítomném textu jsem se pokusil shrnout to nejdůležitější z prací o dějinách srbského komiksu, s čím by se měl každý badatel na tomto poli seznámit. Nejde o vyčerpávající seznam, ale výběr toho nejpodstatnějšího, z čeho mohou cesty agilního výzkumníka nabrat nové směry a cíle. Je nutno zopakovat, že část tohoto materiálu není ryzi akademickou prací, přesto, a asi se sluší říci bohužel, zatím jen těžko najdeme cokoliv obdobně nápomocného. To nejlepší, co může část slavistické obce udělat, byt' půjde nejspíš až o generace nastupující, je zapracovat na zlepšení situace. Možná se právě zde otevírá prostor pro nové proudy a směry, které by mohly slavistiku obohatit. Jsem v tomto mírným optimistou, a byt' to nemusí být zrovna komiks, co rozproudí zájem o nová a neotřelá témata, věřím, že i díky vstřícnosti k „novotám“ slavistika svou pozici mezi humanitními vědami obhájí.

Literatura

A. Latinkou:

Draginčić, Slavko – Zupan, Zdravko. *Istorija jugoslovenskog stripa I*. Novi Sad 1986, 150 s.

Džamić, Lazar: *Cyječarnica u kući cveća: Kako smo usvojili i živeli Alana Forda*. Zagreb 2019, 232 s.

Karlić, Virna: *Reprezentacija nacionalnih (super) heroja u bosanskom, hrvatskom i srpskom ratnom stripu ranih 90-ih godina*. In: Markus Giger – Hana Kosáková – Marek Příhoda (eds.): *Proměny kulturní paměti ve slovanském areálu*. Červený Kostelec 2018, s. 79–92.

Krulčić, Veljko (ed.): *Zdravko Zupan – Maurović, Lobačev, Jules, Sulić*. Zagreb 2018, 351 s.

Pavković, Vasa: *Naš slatki strip*. Beograd 2003, 165 s.

Kosáková – Marek Příhoda (eds.) *Proměny kulturní paměti ve slovanském areálu*. Červený Kostelec 2018, s. 79–92.

²¹ PILCH, Pavel: *Jugoslávský a post-jugoslávský komiks 1918–2018*. Disertační práce. FF MU v Brně, 2021. 146 s.

Pilch, Pavel: *Jugoslávský a post-jugoslávský komiks 1918–2018*. Disertační práce. FF MU v Brně, 2021. 146 s.

Tucakov, Anica: *Strip u Srbiji 1975–1995*. Beograd 2000, 119 s.

Vervaet, Stijn: A Different Kind of War Story: Aleksandar Zograf 's "Regards from Serbia" and Tomaž Lavrič's "Bosnian Fables". *The Slavic and East European Journal* 55, č. 2, 2011. s. 161–187.

Vučetić, Radina: Diznizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji. *Istorija 20. veka* 3, 2011, s. 185–204.

Vučetić, Radina: Kauboji u partizanskoj uniformi: američki vesterni i partizanski vesterni u Jugoslaviji šezdesetih godina 20. veka. *Tokovi istorije* 2, 2010, s. 130–151.

Zupan, Zdravko: *66 plodnih godina – skica za povijest stripa u Jugoslaviji*. In: Veljko Krulčić (ed.): *Zdravko Zupan – Maurović, Lobačev, Jules, Sulić*. Zagreb 2018, s. 105–123.

Zupan, Zdravko: *Vek stripa u Srbiji*. Pančevo 2007, 204 s.

B. Ruskou azbukou:

Антанасиевич, Ирина: *Русский комикс королевства Югославия*. Sankt-Petěrburg 2018, 239 s.

Serbian Comics and Slavonic Studies

If we understand Slavic studies as a humanistic science that investigates not only Slavic languages and literatures, but also Slavic history and culture, it is inevitable that part of Slavic studies should also focus on comics, which is an important cultural phenomenon, especially in the countries of the former Yugoslavia. According to the author, this paper presents the most important monographic works that can serve as an introduction to the history of Serbian comics for researchers who would like to focus on this developmental branch of Serbian culture. Despite their solid production, many of these works do not come from the pen of academics, and it is here that there is room for Slavists and other scholars who could bring many positive impulses to the situation, while at the same time benefiting from the already written and finished material. The overview is by no means exhaustive, but it is intended to be a springboard for further steps in the field of research on Slavic, here Serbian, comics.

Keywords: serbian comics; history of comics; Zdravko Zupan; yugoslavian comics.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Документарни материјал у филмовима *Дневник Диане Будисављевић* и *Дара из Јасеновца*

Ана Марић

Рад се бави анализом документарно-играног филма *Дневник Диане Будисављевић* и историјском фикцијом *Дара из Јасеновца*. Анализира се њихова структура и функција, као и различити делови и улога документарног материјала у њима. Управо третман архивског материјала утиче на жанровско одређење филмова, па тиме и на њихову рецепцију, која је анализирана уз помоћ филмских критика. Утврђује се да је структура првог филма иновативна и занимљивија, док други у потпуности поштује драмске конвенције. Изводи се закључак да постоји несклад између мишљења публике и критике, изазван начином структурирања и инкорпорирања документарног материјала у сценарио. Упркос томе, оба филма представљају вредне артефакте културног сећања.

Кључне речи: *Дневник Диане Будисављевић*; *Дара из Јасеновца*; документарни материјал; докуфикција; историјска фикција; сценарио.

Овај рад је посвећен хрватском филму *Дневник Диане Будисављевић* (2019) у режији Дане Будисављевић и српском филму *Дара из Јасеновца* (2021) у режији Предрага Антонијевића. Сценарио *Дневника* написале су поменута режисерка и Јелена Паљан, а *Дара из Јасеновца* дело је Наташе Дракулић. Оба филма тематизују проблем страдања цивилних жртава – пре свега деце – у усташким логорима током Другог светског рата и њихово спасавање. Сценарија су базирана на архивском материјалу, с тим што се у случају првог филма ради о остварењу документарне фикције, а у другом о историјској фикцији базираној на аутентичним сведочанствима преживелих.

Тема Холокауста на територији Независне државе Хрватске то-

ком Другог светског рата табуизована је још за време Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и страдање цивилних жртава није ни тематизовано ни обележавано услед постојања проблема починиоца.¹ На тему Другог светског рата креирани су наративи који творе „утемељивачки мит”² о братству и јединству и „показују НОР као нарацију која надовезивањем на оно што је познато и традирано – на националне ослободилачке покрете – ипак пропагира квалитативно нову вредност рата 1941–1945. као социјалистичке револуције коју су извели сви југословенски народи заједно.”³ Сећање је грађено на основу тог наратива, те су теме злочина једног југословенског народа над другим остале у другом плану све до данас.

Како прича о логорима није традирана, тако није ни укотвљена у колективном сећању. Преиспитивање постојећег сећања и стварање нових наратива на основу пређутаног видимо као преиспитивање идентитета и формирање неких других утемељивачких митова у промењеним историјским околностима. Ово враћање на потиснуто колективно сећање може бити и посредна анализа ратова деведесетих година и њихових узрока. Филмови у сваком случају отварају за друштво проблематичне и трауматичне теме, те сматрамо да је важно позабавити се начином на који приказују историјске догађаје, али и њиховим пријемом код публике. Полазећи од чињенице да је „[д]раматургија [је] усмеравање пажње гледаоца”⁴ и „манипулација емпатијом гледаоца”⁵, први део рада посвећујемо анализи структуре филмова (тј. филмских сценарија) и улози документарног материјала у тој структури, како бисмо на тај начин објаснили њихово жанровско разликовање. У другом делу ћемо се позабавити новинским чланцима и филмским критикама посвећеним овим филмовима да бисмо стекли делимичан увид у њихову рецепцију.⁶

¹ Вид. Karge, Hajke: *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*. Beograd 2014, с. 135.

² Исто, с. 59.

³ Исто, с. 68.

⁴ Gindl-Tatarova, Zuzana: *Praktična dramaturgija*. Beograd 2015, с. 20.

⁵ Исто, с. 21.

⁶ Анализа је ограничена на компетентну јавност и минимално узима у обзир ширу публику.

Структура

Дневник Диане Будисављевић

Сценарио филма *Дневник Диане Будисављевић* сврставамо у документарну драму. Документарне драме дефинишемо као оне „[...] које карактерише централно или искључиво ослањање на стваран пре него на имагинарни догађај, на дијалог, песму, и/или визуални материјал [...] 'пронађен' у историјском архиву или сакупљен од стране драмског писца/истраживача, и одлучност да постави индивидуално понашање у артикулисани политички/социјални контекст.”⁷ Грађен је првенствено од дневника Диане Будисављевић, Аустријанке која је помогла спасавању многобројне деце из логора Јасеновац, Горња Ријека, Лобор, Ђаково и др. и уз помоћ својих сарадника, Црвеног крижа и Жидовске богоштовне опћине, носила помоћ интернираним женама и деци. У синапсису филма се наводи да је акција ове загрепчанке заслужна за спасавање преко 10.000 деце из усташких логора (у другим изворима наводи се 15.000). Њено име је избрисано из историје након формирања тадашње ФНРЈ, вероватно због њеног аустријског порекла и буржоазног статуса. Филм је рађен уз подршку Савета Европе и надлежних установа бивших југословенских република.

Осим дневника је у сценарио уткан архивски материјал, попут личне кореспонденције, исказа директних сведока и др. Белешке Диане Будисављевић су овде аутентичан исказ, јер за разлику од других жанрова мемоарске књижевности, дневник углавном не пролази кроз обраду која би га сместила у фикционални оквир. Ради се о дневнику акције, са врло мало личних записа.⁸ Настаје после рата по стенографским записима, па неки записи нису по хронолошком реду, има напомена које се односе на касније догађаје и сл. Издат је 2003. године. Сцене екранизације дневника прекидају исповести бивших логораша који су током рата били деца, спасена захваљујући „Акцији Диане Будисављевић”, што они нису знали. Сценарио је састављен искључиво од аутентичног материјала и исказа стварних субјеката. Да је у питању текст за позоришно извођење, сматрао би

⁷ Favorini, Atillio: *Voicings: Ten Plays from the Documentary Theatre*. Ontario 1995. с. 20.

⁸ Вид. Budisavljević, Dijana: *Dnevnik Dijane Budisavljević 1941 – 1945*. Доступно на: <https://knjigapdf.rs/prodavnica/dnevnik-dijane-budisavljevic/>, приступљено 28. 9. 2021.

се вербатимом: „Уместо прилагођавања или препакивања искустава или запажања унутар фикционалне драмске ситуације, вербатим драма признаје и често привлачи пажњу на своје корене у стварном животу.“⁹ Овај термин означава текстове писане за одређена извођења, састављене од исказа реалних актера појединих догађаја: „Термин вербатим односи се на порекло текста говореног у драми. Речи стварних људи су снимљене или преписане од стране драматурга током интервјуа или истраживачког процеса, или су извучене из постојећих архива, као што су записи званичне истраге. Оне су онда обрађене, организоване или реконтекстуализоване да би формирале драмску презентацију, у којој глумци узимају ликове реалних појединаца чије су речи коришћене.“¹⁰ Режиерка је оригинално хтела да сними документарни филм, али се испоставило да нема довољно архивског материјала о Д. Будисављевић, да су сведоци одавно умрли, а нико од тадашње спасене деце је се не сећа.¹¹ Зато је изабрана форма документарне фикције, где се инсценација дневника означава као играни и фиктивни део.

Експозиција је индиректна и почиње исповешћу бившег логораша.¹² Радња се не води хронолошки: пратимо скокове из савременог доба у прошлост. Прича о Акцији почиње радом на картотеци 1943,¹³ јер је судбина картотеке паралелна судбини протагонисткиње и она уоквирује радњу. Исповести чине оквир појединачних епизода, целог филма и делова структуре. Филм почиње и завршава истом исповешћу, а подељен је на епизоде према логорима за које се ради-

⁹ Hammon, William – Steward Dan: *Verbatim, Verbatim. Contemporary documentary theatre*. London 2008. с. 9.

¹⁰ Исто, с. 9. – превод наш.

¹¹ Вид. Stojiljković, Marko: 66. *Pulski filmski festival: „Dnevnik Diane Budisavljević” – Biti čovek u zlo doba*. dokumentarni.net, 05. 05. 2019., <https://www.dokumentarni.net/2019/08/05/66-pulski-filmski-festival-dnevnik-diane-budisavljevic-biti-covek-u-zlo-doba/>, приступљено 23. 11. 2021.

¹² „У **индиректној** експозицији ликове упознајемо путем ауторског коментара или испричаних прича других ликова.” Гиндл-Татарова, З.: *Практична драматургија*, с. 45.

¹³ Диана Будисављевић је са својим сарадницама радила на изради картотеке не би ли највећи могући број деце био идентификован и спојен са породицом после рата. Ова картотека била је најпотпунија (и Министарство удружбе, Црвени криж, Завод за глухонијеме и Каритас имали су своје), али је Дијани одузета 1945. и затим изгубљена.

ла акција. Свака је испресецана исповешћу особе која је била дете интернирано у том логору. Архивски материјал представљају и снимци формирања НДХ или рушења синагоге и снимци из логора (на једном је сама Д. Будисављевић док пописује децу), као и фотографски архив Диане Будисављевић са сликама деце пронађене у логорима, који је одузет и данас је у Хрватском повијесном музеју. Експозиција нам представља главну јунакињу, а остале учеснике акције спасавања – проф. Камила Бреслера, Драгицу Хабазин, Иванку Цакуну и др., укључујући и поједине официре немачке војске – упознајемо поступно током колизије. Диана се појављује и као лик и као наратор. Нараторске секвенце су цитати из дневника.

Колизија почиње претресом стана Будисављевићевих који је извршен у сврху застрашивања од стране усташких власти: „*Колизија значи први заплет радње, први драмски сукоб. Ту се први пут сусрећу супротстављени интереси протагониста. Појављује се ризик који прети ликовима и који су одлучили да преузму. То је почетак пута од целине ка појединостима, поступно концентрисање на један проблем, на један лик. Најважнији задатак колизије је да усмери пажњу публике помоћу логичног ређања даљих драмских сукоба и да поступно назначи обриси главног конфликта.*”¹⁴

Криза почиње исповешћу бивше јасеновачке логорашице. Исповести су снимане на локалитетима некадашњих логора и конфронтирају садашње стање зграде са негдашњом њеном наменом, успомене и савремену стварност. Потрага за децом и рад на њиховом извлачењу из логора почиње са Јасеновцем, те је ово централни део филмске приче.

Монтажа епизода и фрагмената у филму је таква да код гледаоца изазива страх, стрепњу, саосећање и друге емоције. Исповести и снимци из логора веома су потресни, чиме је испуњен захтев постављен делима документарног карактера – да шокирају публику и да је натерају да размишља. Без конфронтације прошлости и садашњости коју пружају слике из логора некад и сад и исповести директних учесника не би било могуће изазвати тај ефекат.

У катастрофи пратимо амбивалентан срећан крај: акција спасавања је некима омогућила да доживе ослобођење, да памте и сећање пренесу будућим нараштајима. С друге стране видимо последице одузимања картотеке у томе што неки никада нису сазнали ништа о својој предатној прошлости, јер су били сувише мали да памте.

¹⁴ Гиндл-Татарова, З.: *Практична драматургија*. Београд 2015, с. 49.

Позитивно се овде конфронтира са негативним и апелује на разум гледаоца.

Филм је рађен црно-белом техником која му даје оноврени колорит, у складу је са архивским снимцима и одаје утисак аутентичности. Поред дневника и кореспонденције Диане Будисављевић у филму се користе предмети из њене заоставштине. Уређење ентеријера, црно-бели приказ и поједине сцене из приватног живота спадају у такозвани други план филма: „*Ова синтагма заправо може значити реалистички креиран мизансцен, убедљиву околину у којој се радња филма одиграва и чији појединачни детаљи могу имати чак и симболичку вредност, истовремено пак изражава споредну линију радње, цео комплекс односа и интеракција споредних ликова које додају филму осећај живости и истинитости у сусрету са стварношћу.*”¹⁵ Други план је оно што гледаоцу посредује слику представљаног периода и повећава утисак веродостојности иначе драматуршки врло прецизно монтираног сценарија.

Дара из Јасеновца

Овај филм сврставамо у историјску фикцију. Користи ликове чије је постојање вероватно, али не и забележено. У филму се појављују историјске личности попут управника логора Вјекослава Макса Лубурића, Анта Врбана, Диане Будисављевић и др. Приказани догађаји су такође они који су се могли одиграти и њихова вероватност базирана је на историјским чињеницама. Као и у историографском раду или претходно анализираном филму, архив је полазиште текста, с том разликом што је коначни производ фикција саграђена од докумената. То је дакле „*неисторијска историјска драма*”.¹⁶

Експозиција је поступна и почиње прогоном нехрватског становништва. Кадрирање нам скреће пажњу на главне јунаке и упознаје нас са протагонисткињом, Даром, из чије перспективе ће бити испричана прича филма. То што се у филму приказује је оно чему је Дара сведочила из прикрајка. Песма одвожених жена припада другом плану – приближава нам колорит посматране епохе, али можемо је тумачити и као израз стереотипа о Србима. Много епизода из другог плана конфронтира усташе и интерниране. Употреба стереотипа

¹⁵ Исто, с. 29.

¹⁶ Lindenberger, Herbert Samuel: *Historical Drama: Relation of Literature and Reality*. Chicago 1975, с. 25.

попут оног да је и Немцу зло од начина на који усташе третирају логораше израз је „балканизма” – скупа стереотипних слика везаних за Балкан и балканске народе: „Појава прикладно названа процесом 'ланчаног оријентализовања других' на Балкану, одвратан обичај приказивања суседа као 'оријенталнијег' од нас, карактеристична је за шире стање духа које сам именовала као 'балканизам'.”¹⁷ То омогућава црно-бели приказ карактера без дубине и комплексности. Са оваквим епизодама се интензивно срећемо у колизији која почиње доласком Даре и њене породице у логор. Ту идентификујемо и поступно упознајемо протагонисте (логораша), антагонисте (усташе, часне сестре, логораша) и помоћнике (логораша, Диана Будисављевић). Позиција логораша је амбивалентна, јер постоје и они који су у служби управе не би ли побољшали свој положај. Већина своје позиције користи за помагање, а други пак ометају протагонисте. Комплексност карактера видимо само код њих. Једностраност приказивања ликова, типизација протагониста и антагониста, гледаоцу омогућава идентификацију са позитивним јунацима и недвосмислено заузимање стране. Ниједан лик овде није индивидуализован, а протагонисткиња је пасиван лик све до катастрофе, чиме је подвучено трпљење логораша.

Колизија даље развија радњу и прави хиперболизован контраст између патњи логораша и бахатости усташа помоћу сцена са гротескним карактеристикама (нпр. усташа који непрестано једе – чак и док коље интерниране – а они гладују).

Секвенционирање појединих делова радње извршено је растећућим епизодама које приказују песму и игру логораша. После таквих епизода следи трагедија и почиње нови део структуре. Осим тога имамо интермеца која приказују покојнике који улазе у воз и одлазе у непознато. Кроз ову алегорију гледалац сазнаје ко је од јунака умро, а ко преживео. У суштини су ова интермеца намењена грађењу напетости и креирању миникатарзи.

Криза, као најдужи део драме у ком смо већ упознати са свим јунацима и јасан нам је конфликт и даљи ток приче,¹⁸ почиње раздвајањем породице протагонисткиње. Криза нам назначава и могуће

¹⁷ Todorova, Maria: *Balkanizam kao retorika drugosti*. Peščanik, 15. 09. 2010., <https://pescanik.net/balkanizam-kao-retorika-drugosti/>, приступљено 22. 11. 2021.

¹⁸ Gindl-Tatarova, Z.: *Praktična dramaturgija*, с. 53.

решење конфликта и достиже свој врхунац одвођењем здравих де-чака у усташе и разбољевањем Дариног брата.

Следи перипетија која „значи преокрет у радњи [...] последњу препреку пред срећним крајем.”¹⁹ Могућност срећног краја је већ на-значена у колизији и гледалац га очекује, упркос стрепњи, навија за протагонисте. У овом случају је последња препрека могућност рас-кринкавања маске Дариног брата и њеног и очевог убиства. Према логици приче је очекивани крај неумитан и само је питање како ће се одиграти расплет.

Одговор на то питање нам даје кратка и напета катастрофа: „[...] место највеће концентрације пажње гледаоца. Овде се стичу све емоционалне нити које су га повезале са причом. Све тече вре-менски веома брзо, завршни моменти радње усредсређено нападају његов ум [...]”²⁰ Срећан крај филма има катарзичан ефекат на гле-даоца и тако манипулише односом реципијента према делу: „Тек за-хваљујући катастрофи, гледалац ствара утисак о целом филму, тек овде настаје утисак целовитости. Катастрофа је зато значењски најважнији део драме – како се филм заврши, тако ће живети даље у подсвести гледаоца.”²¹ Ово ће нам бити важно за рецепцију, јер филм захваљујући крају добија позитивне оцене.

Грађење сижеа је једноставно, догађаји су распоређени хроно-лошки. Филм гледаоцу омогућава идентификацију са протагонисти-ма и усвајање њиховог става према антагонистима. Својом структу-ром спада у мејнстрим историјске фикције.

Рецепција

Дневник Диане Будисављевић

На порталу IMDB, намењеном описивању и оцењивању филмо-ва из целог света, овај филм има оцену 7,4 што је више него добра оцена.²² Један од гледалаца истиче везу са *Шиндлеровом листом* и *Дневником Ане Франк* на основу црно-беле технике, која подсећа на film noir. Ове критике су пак уопште узев лоше, наводећи прете-рану наративност као главни недостатак филмске приче. Све истичу

¹⁹ Вид. Исто, с. 56.

²⁰ Исто, с. 59.

²¹ Исто, с. 59.

²² Вид. <https://www.imdb.com/title/tt8028150/>, приступљено 15. 11. 2021.

вредност и значај отварања ове теме и спасавање лика и дела Диане Будисављевић од заборава. Тих критика је ипак јако мало (једанаест), те на њиховом основу не бисмо могли извести конкретнији суд о рецепцији филма.

Филм је освојио многе награде на филмском фестивалу у Пули (укључујући и награду публике) и фестивалима у Јерусалиму, Котбусу и Ватерлу. Режијерка је такође добила многобројна признања, а филм је уврштен у наставни курикулум основних и средњих школа у Хрватској.

Критика карактерише овај филм као „документарно-играни хибрид”. Са овом синтагмом у разним варијацијама срећемо се у готово свим критикама: Марко Стојиљковић га у критици за *dokumentarni.net* назива „докуфикцијски хибрид”²³, Дамир Радић за Новости „играно-документарни хибрид”²⁴. Критике су махом са занатске стране позитивне: „Играни филм у најбољим тренуцима умјешно евоцира епоху и дјелује документаристичкије од документарног [...]”²⁵ или „Играно-документарни хибриди иначе су ноторно опасна филмска форма. [...] У таквим миксевима обично се документарни дијелови користе да истресу фактографију, а играни да донесу емоцију. Код Диане Будисављевић је управо супротно.”²⁶ Документарни делови у *Дневнику* доминирају, а они играни служе објашњењу и илустровању документарног материјала.

Оно у чему се филмска критика и гледаоци слажу је важност теме: „И у тој свепрожимајућој страви мрачне прошлости, сећање на Диану Будисављевић је попут светионика. Оно живом одржава успомену на недужне жртве, упозорава на зверства и целате чија

²³ Stojiljković, M.: 66. *Pulski filmski festival*.

²⁴ Radić, Damir: *General poslije bitke*. *Novosti*, 20. 07. 2019., <https://www.portalnovosti.com/filmska-kritika-general-poslije-bitke>, приступљено 18. 11. 2021.

²⁵ Njegić, Marko: *Dnevnik Diane Budisavljević. Tihi vrisak protiv fašizma ženskog Oscara Schindlera iz NDH u filmu koji ne izlazi iz glave*. *Slobodna Dalmacija*, 19. 07. 2019., <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/dnevnik-diane-budisavljevic-tihi-vrisak-protiv-fasizma-zenskog-oscara-schindlera-iz-ndh-u-filmu-koji-ne-izlazi-iz-glave-614426>, приступљено 15. 11. 2021.

²⁶ Pavičić, Jurica: *Dnevnik Diane Budisavljević Film koji najostrije prokazuje ustašku vlast, ali ne štedi ni onu nakon 1945*. *Jutarnji*, 19. 07. 2019., <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/film-koji-najostrije-prokazuje-ustasku-vlast-ali-ne-stedi-ni-onu-nakon-1945-9137984>, приступљено 15. 11. 2021.

нељудскост никада не сме бити релативизована, али истовремено и улива наду да је оно добро у људском роду ипак јаче од зла, да су племенитост, пожртвовање и доброта вредности које су у нашој бити, да нада постоји.”²⁷ Али сагласни су и у погледу статичности и сувопарности играног дела: „На преовлађујуће документарне делове, било да је реч о сведочанствима или архивском материјалу, немогуће је имати замерке. С друге стране, игране секвенце делују помало театарски укочено, ригидно, неретко у типским сценама [...]”²⁸ Павичић пак истиче да је инсценирација дневника намерно сувопарна да би истакла поруку документарног материјала: „Играни су дијелови темељени на дневничким записима, намјерно су суви и фактографски. Документарни су дијелови, пак, изразито визуални, поетски и емоционални те нам допуњавају слику тиме што нас уводе у унутрашњи свијет људи које је Дианин пројекат спасио.”²⁹

У хрватској филмској критици се овај филм пореди са историјским филмом апологетског (неки наводе хагиографског)³⁰ карактера о Анти Готовини, *Генерал Антуна Врдољака*. Ова два филма се супротстављају један другом из идеолошке перспективе, *Дневник Диане Будисављевић* је окарактерисан као либерални и левичарски, а *Генерал* као националистички и десничарски.³¹ *Дневник* је изазвао бројне полемике и осуђен је од стране једног дела хрватске културне и политичке елите. У критици која осуђује историјски ревизионизам *Генерала* и сличних филмова Марко Костанић пак истиче ревизионизам самог *Дневника* и његове „политички спорне дијелове”.³² Критичар објашњава „антикомунистички” став ауторке филма сматрајући да „[...] иде на руку ревизионистима колико год се трудило постићи супротни учинак. Најјаче упориште свих ревизионизама упра-

²⁷ Bajić, Đorđe: *Trijumf filma „Dnevnik Diane Budisavljević” Tema o kojoj moramo da pričamo*. City magazine, 14. 11. 2019., <https://citymagazine.danas.rs/kultura/film-tv/trijumf-filma-dnevnik-diane-budisavljevic-teska-tema-o-kojoj-moramo-da-pricamo/>, приступљено 20. 11. 2021.

²⁸ Stojiljković, M.: 66. *pulski filmski festival*.

²⁹ Pavičić, Jurica: *Dnevnik Diane Budisavljević*.

³⁰ Radić, Damir: *General poslije bitke*, приступљено 18. 11. 2021.

³¹ Вид. Kostanić, Marko: *Što krije priča o „najboljim ljudima” u okupiranom Zagrebu?*. Bilten Regionalni portal, 11. 10. 2019., https://www.bilten.org/?p=29281&fbclid=IwAR1_fp3TH95Ym4yeejQT-Xy1VK_u9IemqnJPbacAopditHS-8jAy87A1mIM, приступљено 23. 11. 2021.

³² Исто.

во је антикомунизам. Ако се комунизам довољно демонизира, сви они који су му се супротстављали „могу проћи”, чак и усташе.”³³ Аутор појашњава свој став сценама одузимања картотеке и замера филму одсуство приказивања и помињања колективног отпора партизана, због чега се стиче утисак изједначавања фашизма и комунизма: „[...] долазак фашиста на власт и ослобођење Загреб приказује истим типом документарног кадра – раздргана маса дочекује улазак нацистичке војске као што дочекује и улазак партизанске војске.”³⁴

Мишљење критике о овом филму је прилично унисоно и могли бисмо га сажети на одлично занатско умеће и позитивну оцену одабира теме. Занатска умешност омогућила је ауторки да направи документарну фикцију – иако је у случају инсценације дневника овог типа фиктивност упитна – строгим минималистичким стилем, без идеологизирања, али са јаким емоционалним утиском на гледаоца.

Дара из Јасеновца

Ствар с критиком овог филма стоји доста компликованије. На порталу IMDb има оцену 8,8, коментари гледалаца су многобројни (876), од оних најпозитивнијих до најнегативнијих. Поново се истиче тема као неизмерно значајна, али овај филм изазива праву буру полемика о историјској истинитости приказаног материјала и оправданости снимања оваквог филма.

Већина страних критичара филму замера суровост: „Филм заснован на сведочанствима преживелих жели да буде толико реалистичан у својим приказима да често постаје неуметнички, не успевајући да извуче природне емоције из сцена.”³⁵ „Безосећајно и изненадно убиство је неофицијелни главни лик у филму [...],”³⁶ а други му замерају историјске нетачности.³⁷ Контрверзе које прате

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Freitas, Filipe: *Dara of Jasenovac*. Always good movies, 20. 08. 2021., <https://alwaysgoodmovies.com/reviews/dara-of-jasenovac-2021>, приступљено 23. 11. 2021. – превод наш.

³⁶ Orndorf, Brian: *Dara of Jasenovac Review*. Blu-Ray, 03. 02. 2021., <https://www.blu-ray.com/Dara-of-Jasenovac/1397783/#Review>, приступљено 15. 11. 2021. – превод наш.

³⁷ Вид. Yeomans, Rory: *Controversial Serbian Holocaust Film Isn't Anti-Croatian Propaganda*. Balkan Transitional Justice, 16. 02. 2021., <https://balkanin>

Дару су делом изазване и ставом америчких критичара који карактеришу филм као националистичку пропаганду.³⁸ Друга критика која је изазвала скандал наводи да је Јасеновац логор намењен Јеврејима, а да су Срби и посебно деца у њему – ауторска инвенција.³⁹ Разни критичари са свих страна указују на нетачност ових тврдњи,⁴⁰ али наглашавају да одређена тенденциозност може постојати у Лубурићевом говору одржаном у логору (у стварности потиче из 1968. године) у повлачењу паралеле између актуелне и оне Хрватске из 2000. године.⁴¹

Оно што нас овде више занима од свих полемика које је овај филм изазвао су примедбе на сам филм и сценарио: „По питању формалне обраде материјала филм увелико подбацује. Готово сви ликови су драстично плошни, црно-бијели и лишени икаквог карактера: заправо су функције, а не ликови.”⁴² или „[...] прича је у потпуности праволинијска и равна – Дара нуди скуп ошитих места о јасеновачкој голготи, све то без неке уочљивије сценаристичке обраде или интервенције.”⁴³ Ђорђе Бајић, као и велики број других критичара закључује да овај филм није ремек дело, али има своје квалитете и може задовољити потребе шире публике и пружити основне информације о Холокаусту: „Не сумњам да је знатан део

sight.com/2021/02/16/controversial-serbian-holocaust-film-isnt-anti-croat-pro
paganda/, приступљено 22. 11. 2021. – превод наш.

³⁸ Weissberg, Jay: 'Dara of Jasenovac' Review: Holocaust Movie With Questionable Intentions. Variety, 25. 01 2021., <https://variety.com/2021/film/reviews/dara-of-jasenovac-film-review-dara-iz-jasenovca-1234890745/>, приступљено 22. 11. 2021. – превод наш.

³⁹ Abele, Robert: Holocaust drama 'Dara of Jasenovac' regrettably aims at settling scores. Los Angeles Times, 04. 02. 2021., <https://www.latimes.com/entertainment-arts/movies/story/2021-02-04/review-dara-jasenovac-holocaust-drama-serbia>, приступљено 22. 11. 2021. – превод наш.

⁴⁰ Вид. Yeomans, R.: *Controversial Serbian Holocaust Film Isn't Anti-Croatian Propaganda*. – превод наш, или Bakotin, Jerko: *Od buke do bruke*. Novosti, 28. 02. 2021., <https://www.portalnovosti.com/od-buke-do-bruke>, приступљено 24. 11. 2021.

⁴¹ Bakotin, Jerko: *Od buke do bruke*.

⁴² Исто.

⁴³ Bajić, Đorđe: „Dara iz Jasenovca”: Muke po Dari, ili priča o filmu kome nije bilo suđeno da dobije Oskara. City Magazine, 22. 02. 2021., <https://citymagazine.danas.rs/kultura/film-tv/dara-iz-jesenovca-muke-po-dari-ili-prica-o-filmu-kome-nije-bilo-sudeno-da-dobije-oskara/>, приступљено 22. 11. 2021.

најширег домаћег гледалаштва пронашао доста тога што га је привукло *Дари*, те да је било и оних истински одушевљених и понетих виђеним [...]”⁴⁴

Амерички критичар исправно примећује недостатак који није у духу историјске драме: „[...] уживање у визуализацији садизма, супротстављеног дејчој невиности, гура у страну свако размишљање о опасностима национализма, убиственог расизма и геноцида, замењујући их јефтином сензацијом и сентиментом.”⁴⁵ Утицај који *Дара из Јасеновца* има на гледаоца је чисто катарзичан и не оставља простор за размишљање о проблему и његовим садашњим еманацијама.

Мишљење филмске критике и публике се овде разилази – критичари говоре и о многобројним добрим странама филма, али и о његовој осредњости, док просечна (српска) публика има углавном позитивне реакције.⁴⁶

Филмови *Дневник Диане Будисављевић* и *Дара из Јасеновца* су суште супротности – први је близак уметничком филму и тиме предвиђен за малобројну публику, док *Дара* има комерцијални карактер. С тим у вези је и обрада документарног материјала приликом његовог инкорпорирања у текст сценарија. *Дневник* остаје веран свом предлошку и документованој историјској стварности и ради са цитатима чији су извори лако проверљиви. Истовремено кроз своју јунакињу суптилно артикулише социјално и политичко становиште – оно антиоталитарно. Сценарио је састављен домишљато и апелује и на емоције и на рацио (информисаног) гледаоца. Има класичну аристотеловску структуру у којој се играни делови користе да објасне оне документарне. У критикама пак видимо да неупућеном реципијенту такво објашњење уме да буде недовољно. Природа материјала форсира статичност радње што за последицу има недовољно увлачење публике у свет филма. И *Дара* има класичну аристотеловску структуру, с тим што у њој нема много иновативности, чак превише подлеже конвенцијама играног филма, али због тога скоро у потпуности увлачи гледаоца у свој свет. Документарни материјал који је у *Дневнику* експониран, у *Дари* је уткан у текст и неразлучив од фикције. Сценарио је плод драматизације усменог сећања (oral

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Weissberg, Jay: 'Dara of Jasenovac' Review. – превод наш.

⁴⁶ Вид. коментаре гледалаца на https://www.imdb.com/title/tt10554232/externalreviews?ref_=tturv_ql_5, приступљено 18. 11. 2021, или Вајић, Ђ.: „*Дара из Јасеновца*”.

history) и испуњава захтев да открива прећутано. Емоционалност, катарзичан учинак и драмска конвенција пружају му могућност да пренесе сећање публици без опасности од историјског ревизионизма, јер му коришћење сведочанстава обезбеђује аутентичност. Могли бисмо рећи да документарни текст *Дневника Диане Будисављевић* има већу уметничку вредност, али историјски текст *Даре из Јасеновца* има већи домет.⁴⁷

Литература

- Abele, Robert: *Holocaust drama 'Dara of Jasenovac' regrettably aims at settling scores*. Los Angeles Times, 04. 02. 2021. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/movies/story/2021-02-04/review-dara-jasenovac-holocaust-drama-serbia>, приступљено 22. 11. 2021.
- Bajić, Đorđe: „*Dara iz Jasenovca*”: *Muke po Dari, ili priča o filmu kome nije bilo suđeno da dobije Oskara*. City Magazine, 22. 02. 2021. <https://citymagazine.danas.rs/kultura/film-tv/dara-iz-jesenovca-muke-po-dari-ili-prica-o-filmu-kome-nije-bilo-sudeno-da-dobije-oskara/>, приступљено 22. 11. 2021.
- Bajić, Đorđe: *Trijumf filma „Dnevnik Diane Budisavljević” Tema o kojoj moramo da pričamo*. City magazine, 14. 11. 2019. <https://citymagazine.danas.rs/kultura/film-tv/trijumf-filma-dnevnik-diane-budisavljevic-teska-tema-o-kojoj-moramo-da-pricamo/>, приступљено 20. 11. 2021.
- Bakotin, Jerko: *Od buke do bruke*. Novosti, 28. 02. 2021. <https://www.portalnovosti.com/od-buke-do-bruke>, приступљено 24. 11. 2021.
- Budisavljević, Dijana: *Dnevnik Dijane Budisavljević 1941 – 1945*. Доступно на: <https://knjigapdf.rs/prodavnica/dnevnik-dijane-budisavlje>

⁴⁷ Ипак, на овом месту морамо узети у обзир мишљење критичара, према којима је домет филма код шире публике упитан, пре свега због мана у сценарију и режији: „Није чак јасно ни колико је успео као комад пропаганде, на „домаћем терену” је свакако успешнији, о њему свако има своје мишљење које се **прелива и на односе између народа бивше Југославије**, али ако је филму мисија заиста била „ширење истине о српском страдању по свету, чини се да у томе неће успети, што због тога што **неутралног гледаоца не зна како увести и задржати**, што због скромних домета самог филма.” У: Stojiljković, Marko: *Dara iz Jasenovca: Umetnički i zanatski slab i jedva gledljiv komad propagande*. Lupiga, 04. 03. 2021., <https://lupiga.com/filmovi/dara-iz-jasenovca-umetnički-i-zanatski-slab-i-jedva-gledljiv-komad-propagande>, приступљено 30. 11. 2021.

- vic/, pristupljeno 28. 9. 2021.
- Favorini, Atilio: *Voicings: Ten Plays from the Documentary Theatre*. Ontario 1995.
- Freitas, Filipe: *Dara of Jasenovac*. Always good movies, 20. 08. 2021., <https://alwaysgoodmovies.com/reviews/dara-of-jasenovac-2021>, pristupljeno 23. 11. 2021.
- Gindl-Tatarova, Zuzana: *Praktična dramaturgija*. Beograd 2015.
- Hammon, William; Steward Dan: *Verbatim, Verbatim. Contemporary documentary theatre*. London, 2008.
- Karge, Hajke: *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*. Beograd 2014.
- Kostanić, Marko: *Što krije priča o „najboljim ljudima” u okupiranom Zagrebu?*. Bilten Regionalni portal, 11. 10. 2019. https://www.bilten.org/?p=29281&fbclid=IwAR1_fp3TH95Ym4yeejQT-Xy1VK_u9IEmqnJPbacAopditHS-8jAy87A1mIM, pristupljeno 23. 11. 2021.
- Lindenberger, Herbert Samuel: *Historical Drama: Relation of Literature and Reality*. Chicago 1975.
- Njegić, Marko: *Dnevnik Diane Budisavljević. Tihi vrisak protiv fašizma ženskog Oscara Schindlera iz NDH u filmu koji ne izlazi iz glave*. Slobodna Dalmacija, 19. 07. 2019., <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/dnevnik-diane-budisavljevic-tihi-vrisak-protiv-fasizma-zenskog-oscar-schindlera-iz-ndh-u-filmu-koji-ne-izlazi-iz-glave-614426>, pristupljeno 15. 11. 2021.
- Orndorf, Brian: *Dara of Jasenovac Review*. Blu-Ray, 03. 02. 2021. <https://www.blu-ray.com/Dara-of-Jasenovac/1397783/#Review>, pristupljeno 15. 11. 2021.
- Pavičić, Jurica: *Dnevnik Diane Budisavljević Film koji najoštrije prokazuje ustašku vlast, ali ne štedi ni onu nakon 1945*. Jutarnji, 19. 07. 2019. <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/film-koji-najostrije-prokazuje-ustasku-vlast-ali-ne-stedi-ni-onu-nakon-1945-9137984>, pristupljeno 15. 11. 2021.
- Radić, Damir: *General poslije bitke*. Novosti, 20. 07. 2019. <https://www.portalnovosti.com/filmska-kritika-general-poslije-bitke>, pristupljeno 18. 11. 2021.
- Stojiljković, Marko: *66. pulski filmski festival – „Dnevnik Diane Budisavljević” – Biti čovek u zlo doba*. Dokumentarni.net, 05. 08. 2019. <https://www.dokumentarni.net/2019/08/05/66-pulski-filmski-festival-dnevnik-diane-budisavljevic-biti-covek-u-zlo-doba/>, pristupljeno 23. 11. 2021.
- Stojiljković, Marko: *Dara iz Jasenovca: Umetnički i zanatski slab i jedva gledljiv komad propagande*. Lupiga, 04. 03. 2021. <https://lupiga.com/>

filmovi/dara-iz-jasenovca-umetnicki-i-zanatski-slab-i-jedva-gledljiv-komad-propagande, приступљено 30. 11. 2021.

Todorova, Maria: *Balkanizam kao retorika drugosti*. Peščanik, 15. 09. 2010. <https://pescanik.net/balkanizam-kao-retorika-drugosti/>, приступљено 22. 11. 2021

Weissberg, Jay: '*Dara of Jasenovac*' Review: *Holocaust Movie With Questionable Intentions*. Variety, 25. 01 2021. <https://variety.com/2021/film/reviews/dara-of-jasenovac-film-review-dara-iz-jasenovca-1234890745/>, приступљено 22. 11. 2021.

Yeomans, Rory: *Controversial Serbian Holocaust Film Isn't Anti-Croatian Propaganda*. Balkan Transitional Justice, 16. 02. 2021. <https://balkaninsight.com/2021/02/16/controversial-serbian-holocaust-film-isnt-anti-croat-propaganda/>, приступљено 22. 11. 2021.

Documentary Material in Movies *The Diary of Diana B.* and *Dara of Jasenovac*

This paper deals with docufiction movie *The Diary of Diana B.* (Dnevnik Diane Budisavljević) and historical fiction *Dara of Jasenovac* (Dara iz Jasenovca). We analyzed their structure and function of it's parts and the role documentary material plays in it. Treatment of the archive material is exactly the thing that impacts genre classification of the movies and that way their reception, which we analyzed through film reviews. The structure of the first movie is innovative and more interesting, while the other fully respects dramatic conventions. We concluded that there is a discrepancy in opinions of the public and film critics based on the structuring and incorporating documentary material into the script. Despite of it, both movies represent valuable artefacts of cultural memory.

Key words: *The Diary of Diana B*; *Dara of Jasenovac*; documentary material; docufiction; historical fiction; script.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Украјински композитори из међуратне Галиције на Прашком конзерваторијуму

Петр Калина

Чланак је посвећен генерацији композитора данашње западне Украјине, која се у области композиције школовала на конзерваторијуму у Прагу код ученика Антоњина Дворжака – Витјеслава Новака и Јозефа Сука. Управо те личности су по повратку из Прага у своју домовину постале најбитнији носиоци професионалног музичког живота у источној Галицији. Нису се профилисали искључиво као композитори, него и као инструменталисти, организатори музичких дешавања и музички критичари. Текст одражава основне обресе дела Васиља Барвинског (1888–1963), Нестора Нижанкивског (1893–1940), Зеновија Лиска (1895–1969) и Миколe Колесе (1903–2006).

Кључне речи: Украјинска музика; Васил Барвински; Нестор Нижанкивски; Зеновиј Лиско; Микола Колеса; Витјеслав Новак; Прашки конзерваторијум.

Културним круговима Србије је позната чињеница да је током међуратног периода на Прашком конзерваторијуму студирало неколико српских композитора. Они су по повратку у своју домовину у њој постали значајне личности музичког живота, а често их називају „Прашка генерација” или „Прашка група”. Познато је да су часове композиције најчешће похађали у мајсторској композиторској класи једног од два ђака Антоњина Дворжака – Витјеслава Новака или Јозефа Сука. Пре свега, реч је о Јосипу Штолцеру Славенском, који је додуше био хрватског порекла, али је након студија у Прагу постао угледан композитор и професор на Музичкој академији у Београду. Потом је то Миховил Логар, који је такође био професор у истој институцији, а осим тога је једно време био на челу Савеза српских композитора. На Прашком конзерваторијуму је студирао

и Предраг Милошевић, касније диригент Београдске опере, као и Михаило Вукдраговић, касније ректор Универзитета уметности у Београду. Драгутин Чолић, који према сачуваним документима из архиве Прашког конзерваторијума не слови за успешног студента, касније је постао значајан професор на београдској Музичкој академији. Станојло Рајичић је био један од последњих ђака Јозефа Сука, који је неочекивано преминуо 1935. године. По повратку у Југославију је постао директор Музиколошког института Српске академије наука и уметности. Једина жена из Србије која је студирала композицију у међуратно време у Прагу била је Љубица Марић, касније педагог на Музичкој академији у Београду и чланица САНУ.¹ Поред студената из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије, налазимо у то време на Прашком конзерваторијуму и неколико десетина младих композитора из других словенских земаља, нарочито из Бугарске и Украјине. Овај научни чланак желимо да посветимо управо генерацији украјинских композитора који су се у међуратном периоду школовали у Прагу.

Занимљиво је да су сви украјински припадници ове „Прашке генерације” пореклом из источне Галиције, односно са територије данашње западне Украјине, која је између два светска рата била део Пољске. Значајно је напоменути да су припадници ове генерације по повратку из Прага у своју домовину стварали и деловали у граду Лавову и да је то било главно место њиховог уметничког и педагошког рада. Реч је о Василиу Барвинском (1888–1963), Нестору Нижанкивском (1893–1940), Зеновију Лиску (1895–1969) и Миколи Колеси (1903–2006). Осим поменутих композитора се у наведеном периоду на Прашком конзерваторијуму школовало и неколико инструменталиста и певача, али њихове судбине нису укључене у наш чланак.

У етнички мешовитој источној Галицији су у највећој мери живели једни поред других Пољаци и Украјинци. Док су римокатолички Пољаци били владајућа нација која је заузимала службене положаје, имала свој универзитет а тиме и своје представнике из реда интелектуалних кругова, Украјинци су на овим просторима били претежно сеоско становништво које је било мање образовано и претежно се бавило пољопривредом. Њихова борба почетком 20. века за

¹ Bajgarová, Jitka – Šebesta, Josef: *Srbští studenti na pražské konzervatoři v období 1918–1938*. Hudební věda 47, бр. 2–3, 2010, с. 231–266.

оснивање украјинског универзитета у Лавову је била неуспешна,² па су, уз ретке изузетке, једини украјински интелектуалци у источној Галицији били свештеници гркокатоличке конфесије, која је сматрана за национално украјинску. Стога није случајно што су сви наши протагонисти потицали из породица гркокатоличког свештенства, које је за разлику од римокатоличких свештеника могло да заснива породице.

Слична ситуација је владала и у области музичке културе у Лавову, где су представници обе доминантне националности имали своје музичке институције и удружења, која међусобно уопште нису сарађивала. Филхармонија у Лавову, опера и радио су били под пољским руководством, тако да украјински композитори нису могли ни на који начин да утичу на драматуршке планове. На пример, на радио станици у Лавову је у оквиру дневне програмске шеме било издвојено свега два минута за украјинску музику.³ Тако су до краја Другог светског рата украјински композитори источне Галиције имали минималне могућности да у домовини изводе своја оркестарска или музичко-драмска дела, те су се ретко и упуштали у писање композиције већих форми, попут симфонија, опера или балета. Ако су западноукрајински композитори у међуратном периоду и стварали дела за музичке ансамбле већих размера, онда је то било током њихових студија у иностранству, где је постојала већа вероватноћа да њихове композиције буду изведене. У том погледу су музички уметници украјинске националности стекли много боље услове за свој рад након припајања Галиције и Волиња Украјинској Совјетској Социјалистичкој Републици, на основу тајних измена Пакта Рибентроп-Молотов 1939. године и поново након ослобођења од нацизма 1944. године. Зеновиј Лиско и Нестор Нижанкивскиј нису искористили те нове могућности, него су из страха од комунистичких репресија емигрирали на Запад. Микола Колеса се у великој мери прилагодио новом режиму, а Васиља Барвинског је комунистички естаблишмент уништио и уметнички и морално.

Вратимо се у време између два светска рата. Претходно наведемо информације указују на чињеницу да су се Украјинци у источној Галицији веома споро еманциповали у сенци пољске владајуће нације. У посматраном периоду и поред тога налазимо на том подручју

² Rychlík, Jan – Zilynskyj, Bohdan – Magocsi, Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. Praha 2015.

³ Волинський, В.: *Композитор Микола Колеса*. Львів 1954.

професионалне украјинске композиторе који су локалну световну музику подигли на национални ниво, обезбедили квалитетно институционално образовање за будуће генерације украјинских музичара, бавили се и плодносном музичком критиком, а неки су чак били активни и на пољу историје музике. Ова генерација је морала да се школује у иностранству, зато што у својој домовини не би могла да стекне квалитетно музичко образовање. Прва таква истакнута личност је био Станислав Људкевич (1879–1979) који је студирао у Бечу. Надаље су то већ поменути композитори који су похађали своје студије у Прагу и стога су централни предмет нашег чланка.

Примарни разлог да се композитори, инструменталисти и певачи из Лавова одлуче за студије управо на Прашком конзерваторијуму проистиче из чињенице да је у периоду између 1898. и 1919. године на Лавовском конзерваторијуму (што је била пољска институција) почео своју учитељску каријеру познати чешки клавирски педагог, а касније и директор Прашког конзерваторијума, Вилем Курц.⁴

У његовој класи клавира је кратко (1905–1906) студирао и **Васил Барвински**, коме је Курц препоручио да се пресели у Праг и тамо настави своје школовање. Барвински је тако од 1908. године студирао у Прагу код Витјеслава Новака, али не на конзерваторијуму (Новак је постао професор на конзерваторијуму тек 1909. године),⁵ већ као његов приватни ђак. На први поглед је могуће закључити да Васил Барвински не припада групи композитора означених у наслову нашег чланка јер се школовао још пре Првог светског рата и није похађао Конзерваторијум у Прагу. Међутим, ову личност не можемо занемарити, зато што је управо он био тај који је касније у Лавову саветовао многе младе кандидате да студирају композицију, као и различите музичке извођачке дисциплине у чехословачкој престоници.

Студирање код Витјеслава Новака је помогло Васили Барвинском да формулише свој композиторски стил у ком преовлађују инструментална дела, нарочито клавирска, а такође и музичка форма минијатуре. Он је у Прагу активно учествовао у многим културним дешавањима, било као музички аутор чије су се композиције изводиле, или као пијаниста.⁶ Чешки учитељ је инспиративно деловао на

⁴ Böhmová-Zahradníčková, Zdeňka: *Vilém Kurz. Život, práce, methodika*. Praha 1954.

⁵ Lébl, Vladimír: *Vítězslav Novák. Život a dílo*. Praha 1964.

⁶ Павлишин, Стефанія: *Барвінський Василь Олександрович*. Київ 1990.

свог украјинског ученика тиме што је Барвински преузео његову методу обраде изворних песама за соло глас уз клавирску пратњу. Барвински је био члан рецесивне групе музичара која се називала Подскална филхармонија и којој су између осталог припадали многи пријатељи Витјеслава Новака (у тој групи је Барвински вршио функцију благајника).⁷ У Лавов се вратио у пролеће 1915. године, када му је било понуђено место директора Музичке академије „Микола Лисенко”, уместо Станислава Људкевича који је у Првом светском рату био мобилисан у аустроугарску војску и послан на Источни фронт. Барвински је првобитно желео да се трајно настани у Прагу, али је на крају свој боравак у релативно важном европском музичком центру заменио за живот у Лавову, који је у културном погледу био провинцијална средина.⁸ Ту се бавио плодним педагошким радом, компоновао је, наступао као пијаниста и писао музичке критике. Постао је истакнути промотер чешке музичке културе у Галицији. У Чехословачку се често враћао као извођач. Украјински слободни универзитет са седиштем у Прагу му је 1938. године доделио почасни докторат.⁹

Послератни период представља трагичну фазу у животу Васиља Барвинског. Крајем децембра 1947. године су га ухапсили представници совјетске власти, наредне године је био осуђен на основу исконструисаног процеса и послат на десет година у логор у Мордвинској Аутономној Совјетској Социјалистичкој Републици. Морао је да се одрекне свог рада и да потпише сагласност за уништење рукописа својих композиција које су проглашене формалистичким. По повратку у Лавов није могао да учествује у јавном животу и сам себе је са огорчењем називао „*композитор без нота*”.¹⁰ Након пет година, 9. јуна 1963, умро је у тешким материјалним условима. Апсурд-

⁷ Veselý, Richard: *Hrstka vzpomínek*. In: Antonín Srba (ed.): *Vítězslav Novák. Studie a vzpomínky*. Praha 1932, с. 345–377.

⁸ Штундер, Зеновія: *Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Том 1*. Львів 2005.

⁹ Мирний, Панас: *Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова 1923–1933*. Прага 1934; Наріжний, Симон: *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1*. Прага 1942.

¹⁰ Назар, Лілія: *Спостереження над стилем В. Барвінського. Первни творчої особистості як культурологічного феномену: аутентичний первень*. In: Володимир Грабовський (ed.): *Василь Барвінський у дослідженнях та матеріалах*. Дрогобич 2008, с. 16–45.

ност ситуације појачава чињеница да га је совјетски режим рехабилитовао само годину дана након његове смрти.

Нестор Нижанкивски је најпре студирао клавир 1914. године на Бечкој музичкој академији, одакле је, међутим, годину дана касније морао да се прикључи аустријској војсци. Убрзо након тога је пао у руско заробљеништво на Источном фронту и наредне три године провео је у логорима. У мају 1918. је побегао из заточеништва¹¹ и као добровољац се регрутовао у војску новоосноване Западноукрајинске Народне Републике која се у обновљеној Пољској борила за свој суверенитет. С обзиром да ова држава није извојевала своју независност, Нижанкивски се 1920. вратио у Беч да доврши своје студије музике. Због повреде руке у рату није више могао да свира клавир, него се фокусирао на студије контрапункта код Јозефа Маркса. Завршни испит са правом уписа у мајсторску класу композиције положио је у октобру 1923. године. Паралелно је похађао предавања на универзитету у Бечу, где је своје студије завршио 1923. године са дипломом доктора историје са специјализацијом на источну Европу.

На препоруку старијег колеге Васиља Барвинског,¹² исте године се преселио у Праг и придружио мајсторској класи композиције Витјеслава Новака на Прашком конзерваторијуму. Дипломирао је 1928. године са *Клавирским тријем у е-молу*, који је изведен 28. јуна 1928. у сали Уметничке беседе у Прагу.¹³ Основне приходе за живот је стицао учећи на Музичко-педагошкој катедри Украјинског педагошког института „Михајло Драгоманов”. На овом факултету за украјинске емигранте је био запослен све време свог прашког боравка од 1923. до 1929. године. Радио је на Катедри за музичку теорију и композицију прво као лектор, касније као доцент, а његово задужење су били музичко-теоријски предмети.¹⁴ Током свог боравка

¹¹ Булка, Юрий: *Нестор Нижанківський. Життя і творчість*. Львів – Нью Йорк 1997.

¹² Павлишин, Стефанія: *Львівські музиканти і «празька школа»*. In: *Союз українських професійних музик у Львові. Матеріали і документи*. Львів 1997, с. 15–18.

¹³ ВБ [Барвинський, Василь]: *З успіхів молодих українських музиків у Празі*. Діло, бр. 181, 16. 8. 1928, с. 4; О. Š. [Šourek, Otakar]: *Výstupní zkoušky pražské konzervatoře*. Venkov 23, бр. 161, 8. 7. 1928, с. 8.

¹⁴ Kalina, Petr Ch.: *Hudebně-pedagogické oddělení Ukrajinského vysokého pedagogického ústavu Mychajla Drahošana v Praze (1923–1933)*. *Musico-logica Brunensia* 54, бр. 1, 2019, с. 223–236.

у Прагу је одиграо значајну улогу у музичком животу тамошње украјинске дијаспоре.¹⁵

Крајем 1929. вратио се у Лавов, где је захваљујући Васили Барвинском предавао клавир и музичко-теоријске предмете на Музичкој академији „Микола Лисенко”. Као концертни пијаниста је редовно наступао на Лавовском радију, као и у осталим концертним салама у граду и његовој широј околини. Значајно се ангажовао у области музичке критике,¹⁶ а такође је руководио Савезом украјинских професионалних музичара, у чијем оснивању 1934. године је учествовао заједно са Станиславом Људкевичем, Василиом Барвинским, Миколом Колесом и Романом Савицким.¹⁷

Након окупације западне Украјине од стране Совјетског Савеза није успео да прихвати идеолошки фромулисана правила новог политичког и друштвеног поретка. Схватио је да је његова ситуација политички безнадежна и у јануару 1940. је емигрирао у онај део Пољске који је окупирала нацистичка Немачка. Три месеца касније, ментално потресен композитор се у исељеничком логору у Лођу тешко разболео, да би 10. априла преминуо у болници у 46. години.

Сачувано композиторско наслеђе Нестора Нижанкивског броји приближно само седамдесет опуса, од којих су већина клавирске минијатуре, хорске композиције и песме. Његов композиторски стил се често карактерисао као синтеза романтичарске традиције са тенденцијама музичке модерне.¹⁸ Сам Нижанкивски је овако описао свој рад у Прагу двадесетих година: „*Ја сам лирик са великом дозом хероизма. Мој фокус није хармонија, већ контрапункт. Мало сам*

¹⁵ Národní archiv Praha. Фонд Ukrajinské muzeum, инв. бр. 1014; 1019; Archiv Slovanské knihovny v Praze, фонд T-Drah, инв. бр. 404 – Pozvánky, oslavy, akademie, 1925; инв. бр. 405 – Pozvánky, oslavy, akademie, 1926; инв. бр. 406 – Pozvánky, oslavy, akademie, 1927; инв. бр. 407 – Pozvánky, oslavy, akademie, 1928; инв. бр. 408 – Pozvánky, oslavy, akademie, 1929; Обідний, Михайло Юрійович: *Пам'яті М. Лисенка. Свято Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі*. Діло, бр. 36, 17. 2. 1928, с. 2–3; Беєль [Барвінський, Василь]: *Концерт з творів З. Лиська й Н. Нижанківського*. Діло, бр. 164, 28. 7. 1926, с. 2.

¹⁶ Булка, Юрій: *Нестор Нижанківський. Життя і творчість*. Львів – Нью Йорк 1997.

¹⁷ Штундер, Зеновія: *Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Том 1*. Львів 2005.

¹⁸ Кияновська, Любов: *Галицька музична культура XIX–XX ст.* Чернівці 2007.

импресиониста, али ми је више важна мелодија. [...] Доскоро сам био вокални композитор, али сам постепено постао инструменталиста. Не знам куда мој пут даље води."¹⁹

Поред својих композиторских активности **Зеновиј Лиско** се прославио као један од првих систематски посвећених украјинских музиколога. Рођен је 11. новембра 1895. године у селу Ракобовти, 60 километара од Лавова. Студирао је на Музичкој академији „Микола Лисенко” и истовремено похађао академску гимназију. Током Првог светског рата је био ухапшен од стране руске војске и тек 1917. године ослобођен захваљујући Руској револуцији. Потом је као добровољац у војсци Украјинске Народне Републике (односно њеног антибољшевичког фронта) учествовао у руско-украјинском рату. Године 1920. се вратио у Лавов и почео да ради као аранжер, пијаниста и корепетитор у оркестру градског украјинског позоришта. Између 1921. и 1923. године је такође студирао на Украјинском тајном универзитету у Лавову.²⁰

По савету свог приватног учитеља хармоније Васиља Барвинског, отишао је у Праг 1922, где је три године касније примљен на трећу годину студија композиције и дириговања на Прашком конзерваторијуму.²¹ Након што је дипломирао 1927. године, придружио се мајсторској класи композиције Јозефа Сука, коју је завршио две године касније.

Дипломска композиција му је била *Гудачки квинтет*, коју је извео Онджичеков квинтет у прашком Моцартеуму 1. јуна 1929, а савремени критичари су дело позитивно оценили.²² И сам Јозеф Сук је наводно прокоментарисао Лисков квинтет речима – да је композици-

¹⁹ Нижанківський, Нестор: *Автобіографія*. In: Юрій Булка: *Нестор Нижанківський. Життя і творчість*. Львів – Нью Йорк 1997, с. 46.

²⁰ Мартиненко, Оксана: *Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині. Джерелознавчий аспект дослідження*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Національна музична академія України П. І. Чайковського. Київ 2001; Каранович, Дарія: *Зіновій Лиско – композитор, музиколог, діяч*. Вісті [Minnesota] 5, бр. 1, 1966, с. 3–6; Леник, В.: *Композитор і музиколог Зиновій Лиско*. Український самостійник 4, бр. 43, 1953, с. 3.

²¹ Савицький, Роман мол.: *Музикознавець-піонер*. Сучасність 13, бр. 9, 1974, с. 76–84.

²² Československá republika, 4. 6. 1929; Venkov 24, бр. 132, 6. 6. 1929, с. 6; Národní politika, 5. 6. 1929, с. 5; České slovo, бр. 21, 11. 6. 1929, с. 136.

ју написао Пол Хиндемит, сигурно би га знао цео свет, али пошто га је компоновао Украјинац, проћи ће без веће пажње.²³ На дипломи је Сук описао Лиска као: „Талант који заслужује похвалу [...]. Вероватно ће постати значајан композитор а уз то и одличан педагог”.²⁴ За време боравка у Прагу је Лиско на Украјинском слободном универзитету одбранио и докторску дисертацију на којој је радио под менторством Здењека Неједлог.

По повратку у Лавов 1929. године Лиско развија богату педагошку и музиколошку делатност. Између 1930. и 1931. године је боравио у делу совјетске Украјине, где је на конзерваторијуму у Харкову предавао музичко-теоријске предмете. Међутим, као пољски држављанин, није смео да остане у Совјетском Савезу и вратио се у Галицију, где је предавао на Музичкој академији „Микола Лисенко” и водио Одсек за музикологију.²⁵ Постао је и главни уредник часописа *Украјинска музика*, који је основан 1937, али су после две године Совјети обуставили његово издавање.²⁶

Године 1945, као бивши припадник антибољшевичког фронта и после искуства са совјетском влашћу у Галицији (1939–1941), Лиско је одлучио да емигрира у америчку окупациону зону у Немачкој, где је боравио у избегличком кампу у Митенвалду у Баварији. У овом логору је основао и водио музичку школу. Касније се преселио у Минхен, где је трпео знатну материјалну оскудицу. Од 1960. је живео у Сједињеним Америчким Државама, где је од 1961. био на челу Украјинског музичког института у Њујорку и предавао клавир и теоријске предмете. Преминуо је у Њујорку 3. јуна 1969. Сахрањен је на украјинском православном гробљу у Баунд Бруку у држави Њу Џерзи.²⁷

Због недостатка изворне документације веома је тешко сагледати и оценити композиторски рад Зеновија Лиска. Пре него што је емигрирао у Немачку, израдио је копије својих композиција и послао их у Праг украјинском музикологу Федору Стешку, који их је

²³ Барвінський, Василь: *Успіх українських композиторів у Празі*. Діло, бр. 201, 11. 9. 1929, с. 5–6.

²⁴ Витвицький В. – Леник, В.: *Композитор і музиколог*. Музика, бр. 5, 1995, с. 24.

²⁵ Ibid.

²⁶ Штундер, Зеновія: *Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Том 1*. Львів 2005.

²⁷ Савицький, Роман мол.: *Творчість Зіновія Лиська. Нотографія – Дискографія – Бібліографія*. Нью-Джерзі 1995.

архивирао у депоима фонда Музеја ослободилачке борбе Украјине. Ова институција је била уништена током америчког бомбардовања Прага. Након ослобођења Чехословачке део архивалија из фондова музеја однели су Совјети, међутим локација сачуваних докумената није позната.²⁸ Слична судбина задесила је и оригинале Лискових композиција које је аутор оставио у Лавову у архиви Научног друштва „Тарас Шевченко”. После ослобођења Лавова од стране Црвене армије је неизвесно шта се са овим музичким рукописима догодило. Дакле, већина композиција Зеновија Лиска која није била штампана је до данашњих дана изгубљена.²⁹ У његовим сачуваним делима преовлађују мелодије хроматског карактера, такође и релативно комплексне и често дисонантне хармоније са необичним модулацијама у којима се често губи тонско језгро. Зеновиј Лиско се по стилу традиционално сврстава у групу украјинских модерниста.³⁰ Стварао је под утицајем музичког експресионизма, неокласицизма и неофолклоризма. По начину композиторског рада га неки музиколози пореде са Белом Бартоком.³¹

На основу Лискових научних списа које смо имали прилике да проучавамо и који се односе на различите феноменолошке појаве у украјинској музици,³² јасно је да је њихов аутор ђак чешке,

²⁸ Мушинка, Микола: *Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів*. Київ 2005.

²⁹ Каранович, Дарія: *Зіновій Лисько – композитор, музиколог, діяч*. Вісті [Minnesota] 5, бр. 1, 1966, с. 3–6.

³⁰ Сивохи́п, Володимир: *Композиторська спадщина Зиновія Лиська. Деякі штрихи до питання музичного стилю*. In: *Музика Галичини / Musica Galiciana, т. 2*, Львів 1999, с. 272–275.

³¹ Немкович, О.: *Лисько, Зиновій*. In: *Українська музична енциклопедія. Т. 3*. Київ 2011, с. 133–135.

³² Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника Національної академії наук України. Фонд 9: Окремі надходження, с. 547: Рукописи 3. Лиська; Лисько, Зиновій: *Формальна побудова українських народних пісень*. Українська музика 3, 1939, бр. 2, с. 33–49; бр. 3, с. 65–73; бр. 4, с. 89–99; Лисько, Зеновій: *Піонери музичного мистецтва в Галичині*. Львів – Нью Йорк 1994; Лисько, Зеновій: *Сполука поезії з музикою*. Назустріч, 15. 7. 1934, бр. 14, с. 2–3; 1. 8. 1934, бр. 15, с. 3; Лисько, Зиновій: *Шевченко й музика (у 125-ті роковини народження поета)*. Українська музика 3, бр. 1, 1939, с. 16–22; Лисько, Зеновій: *3 музичної термінології*. Українська музика 1, бр. 3, 1937, с. 34–35; Чабаленко, Е. [= Зеновій Лисько]: *Хоровий спів у Карпатській Україні*. Українська музика 3, бр. 3, 1939, с.

односно западне музиколошке школе. Ови радови се на основу апликованих методолошких поступака, објективних закључака и позитивистичких процена заснованих на примарним изворним документима суштински разликују од приступа Лискових украјинских савременика, али и следбеника који су се школовали и своја дела стварали у оквиру другачије научне традиције.

Микола Колеса је био син истакнутог западноукрајинског музичког фолклористе Филарета Колесе. По свршетку студија клавира на Музичкој академији „Микола Лисенко” у Лавову уписује се на Медицински факултет на Универзитету у Кракову 1924. године. Исте године се враћа у Лавов да би студирао на тајном Украјинском универзитету који је основан као протест против званичног, пољски оријентисаног Лавовског универзитета. Жеља да постане музичар довела га је 1924. до Чешке, где је на Прашком конзерваторијуму студирао композицију и дириговање, прво код Отакара Шина (1925–1928), а затим у мајсторској класи композиције код Витјеслава Новака (1928–1931). Његову дипломску композицију *Варијације на личну тему за симфонијски оркестар* је између осталог извела и Чешка филхармонија под диригентском палицом Франтишека Ступке.

По повратку у Лавов је добио само мали фонд часова на Музичкој академији „Микола Лисенко”.³³ Његов уметнички и друштвени статус се поправио после Другог светског рата, односно за време Совјетског Савеза, када је заједно са Станиславом Људкевичем био један од водећих западноукрајинских композитора. Осим тога, Колеса је био истакнути диригент Лавовске филхармоније и Лавовске опере и реномирани педагог дириговања на Лавовској музичкој академији, где је у периоду између 1953. и 1965. био ректор. Након тога је, све до свог одласка у пензију 1974. године, био на челу Катедре за дириговање.³⁴

74–84; Лисько, Зіновій: *Джезова недуга*. Арка, лютий 1948, с. 48–50; Лисько, Зіновій: *Українські колядки. Народна творчість, яка сягає в давнину тисячоліть*. Український самостійник, бр. 1, 1954, с. 10; Лисько, Зіновій: *Нові українські композитори*. Українська літературна газета, бр. 11, 1958, с. 9; Лисько, Зіновій: *Вплив української музичної культури на російську*. Український самостійник, бр. 2–3, 7. 1. 1952, с. 9.

³³ Юзюк, Іван: *Секрет педагогічної майстерності*. Музика, бр. 2, 1996, с. 21.

³⁴ Паламарчук, Оксана: *Микола Колеса*. Київ 1989.

Било би погрешно сматрати да је Колеса био истомишљеник и припадник совјетског режима. Године 1948, као ни многи други совјетски композитори, ни он није избегао оптужбе за формализам, и морао је да правда свој дотадашњи рад. Бранио се и чињеницом да се својим образовањем директно надовезује на „здрав реалистички музички правац”, чији су главни представници Антоњин Дворжак и Витјеслав Новак. Као и остали совјетски композитори, Колеса је током четрдесетих и педесетих година био приморан да прави многе уметничке компромисе, да прилагоди свој композиторски језик у уметничку форму „разумљиву за масе” и да пише ангажоване песме које величају владајућу политичку странку. Као политички непоуздан, смењен је са места ректора Лавовске музичке академије 1965. године. Преминуо је у Лавову 8. јуна 2006. у 103. години живота.

Микола Колеса је аутор многих оркестарских дела (укључујући две симфоније) и низа камерних композиција. Стилски је Колесином стваралаштво обележено његовим блиским односом према фолклору. У свом композиторском језику је елемент народности изражавао помоћу особене интонације, тонских и ритмичких специфичности преузетих из украјинске изворне музике. Био је под утицајем европских модернистичких токова. У његовом уметничком стилу су заступљени поступци неокласицизма, неофолклоризма и импресионизма. У међуратном периоду је био активан члан у оквиру многих левичарски оријентисаних галицијских организација, које су се својим деловањем надовезивале на тенденције уметничке авангарде. Међутим, никада није усвојио додекафонију нити композиторске методе које су из ње произашле, јер, по његовим речима, „*противурече традиционалном начину грађења музичког дела*”.³⁵

С обзиром на чињеницу да је проблематика о којој је реч мало позната широкој славистичкој јавности (у филолошком смислу речи), управо је то био разлог да се у овој научној студији ограничимо на опште податке и преглед изабране теме. Заинтересоване за ову тему упућујемо на наше студије на чешком језику које се много детаљније баве животом и уметничким судбинама поменутих композитора.³⁶

³⁵ Кияновска, Любов: *Син століття. Микола Колесса в українській культурі ХХ віку*. Львів 2003.

³⁶ Kalina, Petr Ch.: *Vasyl Barvinskyj, ukrajinský žák Vítězslava Nováka*. *Opus musicum* 47, бр. 1, 2015, с. 18–37; Kalina, Petr Ch.: *Zenovij Lysko, ukrajinský*

Извори

Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника Національної академії наук України, фонд 9: Окремі надходження, с. 547: рукописи 3., Лиська.

Archiv Slovanské knihovny v Praze, фонд T-Drah, инв. бр. 404, Pozvánky, oslavy, akademie, 1925; инв. бр. 405, Pozvánky, oslavy, akademie, 1926; инв. бр. 406, Pozvánky, oslavy, akademie, 1927, инв. бр. 407, Pozvánky, oslavy, akademie, 1928; инв. бр. 408, Pozvánky, oslavy, akademie, 1929.

Národní archiv Praha, Фонд Ukrajinské muzeum, инв. бр. 1014; 1019.

Литература

А. Українська абетка:

ВБ [Барвінський, Василь]: *З успіхів молодих українських музиків у Празі*. Діло, бр. 181, 16. 8. 1928, с. 4.

Беєль [Барвінський, Василь]: *Концерт з творів З. Лиська й Н. Нижанківського*. Діло, бр. 164, 28. 7. 1926, с. 2.

Барвінський, Василь: *Успіх українських композиторів у Празі*. Діло, бр. 201, 11. 9. 1929, с. 5–6.

Булка, Юрій: *Нестор Нижанківський. Життя і творчість*. Львів – Нью Йорк 1997.

Витвицький В. – Леник, В.: *Композитор і музиколог*. Музика, бр. 5, 1995, с. 24.

Волинський, В.: *Композитор Микола Колесса*. Львів 1954.

Каранович, Дарія: *Зиновій Лисько – композитор, музиколог, діяч*. Вісті [Minnesota] 5, бр. 1, 1966, с. 3–6.

Кияновська, Любов: *Галицька музична культура XIX–XX ст*. Чернівці 2007.

Кияновська, Любов: *Син століття. Микола Колесса в українській культурі XX віку*. Львів 2003.

Леник, В.: *Композитор і музиколог Зиновій Лисько*. Український самотійник 4, бр. 43, 1953, с. 3.

žák Josefa Suka. Opus musicum 49, бр. 2, 2017, с. 25–41; Kalina, Petr, Ch.: *Nestor Nyžankivskij, ukrajinský žák Vítězslava Nováka*. Musicologica brunensia 55, бр. 2, 2020, с. 127–138; Kalina, Petr Ch.: *Mykola Kolessa, ukrajinský žák Vítězslava Nováka*. Opus musicum 2022, бр. 1, у штампі.

- Лисько, Зиновій: *Вплив української музичної культури на російську*. Український самостійник, бр. 2–3, 7. 1. 1952, с. 9.
- Лисько, Зиновій: *Джезова недуга*. Арка, лютий 1948, с. 48–50.
- Лисько, Зиновій: *З музичної термінології*. Українська музика 1, бр. 3, 1937, с. 34–35.
- Лисько, Зиновій: *Нові українські композитори*. Українська літературна газета 1958, бр. 11, с. 9.
- Лисько, Зеновій: *Піонери музичного мистецтва в Галичині*. Львів – Нью Йорк 1994.
- Лисько, Зеновій: *Сполука поезії з музикою*. Назустріч, бр. 14, 15. 7. 1934, с. 2–3; 1. 8. бр. 15, 1934, с. 3.
- Лисько, Зиновій: *Формальна побудова українських народних пісень*. Українська музика 3, бр. 2, 1939, с. 33–49; бр. 3, с. 65–73, бр. 4, с. 89–99.
- [Лисько, Зеновій] Чабаленко, Е.: *Хоровий спів у Карпатській Україні*. Українська музика 3, бр. 3, 1939, с. 74–84.
- Лисько, Зиновій: *Шевченко й музика (у 125-ті роковини народження поета)*. Українська музика 3, бр. 1, 1939, с. 16–22.
- Мартиненко, Оксана: *Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині. Джерелознавчий аспект дослідження*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Національна музична академія України П. І. Чайковського. Київ 2001.
- Мирний, Панас: *Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова 1923–1933*. Прага 1934.
- Мушинка, Микола: *Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів*. Київ 2005.
- Назар, Лілія: *Спостереження над стилем В. Барвінського. Первні творчої особистості як культурологічного феномену: аутентичний первень*. In: Володимир Грабовський (ed.): *Василь Барвінський у дослідженнях та матеріалах*. Дрогобич 2008, с. 16–45.
- Наріжний, Симон: *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1*. Прага 1942.
- Немкович, О.: *Лисько, Зиновій*. In: *Українська музична енциклопедія*. Т. 3. Київ 2011, с. 133–135.
- Обідний, М.: *Памяти М. Лисенка. Свято Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі*. Діло, бр. 36, 17. 2. 1928, с. 2–3.
- Павлишин, Стефанія: *Барвінський Василь Олександрович*, Київ 1990.

- Паламарчук, Оксана: *Микола Колесса*. Київ 1989.
- Савицький, Роман мол.: *Музикознавець-піонер*. Сучасність 13, 1974, № 9, с. 76–84.
- Савицький, Роман мол.: *Творчість Зіновія Лиська. Нотографія – Дискографія – Бібліографія*. Нью-Джерзі 1995.
- Сивохіп, Володимир: *Композиторська спадщина Зіновія Лиська. Деякі штрихи до питання музичного стилю*. In: *Музика Галичини / Musica Galiciana, т. 2*, Львів 1999, с. 272–275.
- Штундер, Зеновія: *Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Том 1*. Львів 2005.
- Юзюк, Іван: *Секрет педагогічної майстерності*. Музика, бр. 2, 1996, с. 21.
- Б. Латиница:
- Bajgarová, Jitka – Šebesta, Josef: *Srbští studenti na pražské konzervatoři v období 1918–1938*. Hudební věda 47, бр. 2–3, 2010, с. 231–266.
- Böhmová-Zahradníčková, Zdeňka: *Vilém Kurz. Život, práce, methodika*. Praha 1954.
- České slovo, бр. 21, 11. 6. 1929, с. 136.
- Československá republika, 4. 6. 1929.
- Kalina, Petr Ch.: *Hudebně-pedagogické oddělení Ukrajinského vysokého pedagogického ústavu Mychajla Drahomanova v Praze (1923–1933)*. Musicologica Brunensia 54, бр. 1, 2019, с. 223–236.
- Kalina, Petr Ch.: *Mykola Kolessa, ukrajinský žák Vítězslava Nováka*. Opus musicum 2022, бр. 1, у штампі.
- Kalina, Petr, Ch.: *Nestor Nyžankivskij, ukrajinský žák Vítězslava Nováka*. Musicologica brunensia 55, бр. 2, 2020, с. 127–138;
- Kalina, Petr Ch.: *Vasyl Barvinskij, ukrajinský žák Vítězslava Nováka*. Opus musicum 47, бр. 1, 2015, с. 18–37;
- Kalina, Petr Ch.: *Zenovij Lysko, ukrajinský žák Josefa Suka*. Opus musicum 49, бр. 2, 2017, с. 25–41.
- Lébl, Vladimír: *Vítězslav Novák. Život a dílo*. Praha 1964.
- Národní politika, 5. 6. 1929, с. 5.
- Rychlík, Jan – Zilynskyj, Bohdan – Magocsi, Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. Praha 2015.
- [Šourek, Otakar] O. Š: *Výstupní zkoušky pražské konzervatoře*. Venkov 23, бр. 161, 8. 7. 1928, с. 8.
- Venkov 24, бр. 132, 6. 6. 1929, с. 6.
- Veselý, Richard: *Hrsta vzpomínek*. In: Antonín Srba (ed.): *Vítězslav Novák. Studie a vzpomínky*. Praha 1932, с. 345–377.

Ukrainian Composers from the Interwar Galicia at the Prague Conservatory

The study deals with a generation of composers coming from today's western Ukraine, who studied composition at the Prague Conservatory with Antonin Dvorak's students – Vitezslav Novak and Josef Suk. After returning from Prague to their homeland, these personalities became the most important figures in the eastern Galicia professional musical life, not only as composers, but also as interprets, organizers of music events as well as music critics. The paper reflects the basic outlines of the activities of Vasyl Barvinsky (1888–1963), Nestor Nyžankivsky (1893–1940), Zenovi Lysko (1895–1969) and Mykola Kolessa (1903–2006).

Key words: Ukrainian music; Vasyl Barvinsky; Nestor Nyžankivsky; Zenovi Lysko; Mykola Kolessa; Vitezslav Novak; Prague Conservatory.

Kontrastivní lingvistická bádání
Контрастивна лингвистичка
проучавања

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Пříspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

K původu některých českých a srbochorvatských frazémů s toponymickým komponentem

Pavel Krejčí

V příspěvku analyzujeme vybrané české a srbochorvatské frazémy z hlediska původu jejich toponymického komponentu, tj. z hlediska historické, kulturní nebo jiné specifické situace, s níž je příslušný topokomponent spjatý. Toponymické komponenty totiž mnohdy odrážejí nejrůznější historické zkušenosti lokálního, regionálního, národního nebo mezinárodního až globálního charakteru, stereotypy či předsudky, a tyto konotace se poté můžou promítnout do významu frazému jako celku. Pro účely tohoto příspěvku budeme analyzovat frazémy inspirované literaturou (české komponenty *Kocourkov*, *Zlámaná Lhota*), historií (srbochorvatský komponent *Kosovo*), popř. jinou oblastí (český komponent *Prčice*, české a srbochorvatské komponenty označující lokalitu s psychiatrickou klinikou).

Klíčová slova: česká frazeologie; srbská/chorvatská frazeologie; toponyma ve frazeologii; původ frazémů.

Frazémy s toponymickými komponenty mají formálně velice blízko k frazémům s jinými propriálními komponenty (antroponymy například), z hlediska motivačního jsou ovšem často spíše spjaty s frazémy, které ve své struktuře obsahují nějaké obyvatelské jméno, etnonymický komponent nebo z nich odvozené adjektivum čili kтетикон. Mnohdy se v nich totiž odrážejí nejrůznější historické zkušenosti lokálního, regionálního nebo mezinárodního až globálního charakteru, stereotypy či předsudky, a tyto konotace se poté můžou promítnout do významu frazému jako celku. Onyma obecně jako součásti frazémů mohou být důležitým ukazatelem jejich původu a pokud je onym spjat s domácím, národním prostorem, pak takové frazémy „*više nego ostali pokazuju posebnu povezanost*

s tradicijom, kulturom i poviješću jednoga naroda“.¹ Cílem našeho příspěvku je podívat se na vybrané frazémy z hlediska původu jejich toponymického komponentu, tj. z hlediska historické, kulturní nebo jiné specifické situace, s níž je příslušný toponymický komponent (topokomponent) spjatý a o které velice často vypovídá nebo ji charakterizuje, vyjadřuje či naznačuje tzv. vnitřní forma frazému.

Druhy toponym podle původu

Pro klasifikaci dle původu toponymických komponentů z frazémů shromážděných v rámci této práce se ukázalo jako nejvhodnější pracovat s těmito kategoriemi:

1) toponyma spjatá s mytologií nebo biblí, tj. takové topokomponenty, které jsou součástí replik nebo frazémů, jež mají svůj původ v mytologii obecně nebo v Písmu svatém, např. čes. *Sodoma (a) Gomora; hotový/učiněný/úplný Babylon; vody na Tábor nedovedeš; jít/chodit jako královna (ze Sáby)* nebo sch. *Sodoma i Gomora; biti/naći se u Babilonu*.

2) toponyma spjatá s literaturou, filmem apod., tj. takové topokomponenty, které jsou součástí replik nebo frazémů, jež mají svůj původ v umělecké literatuře (nikoliv však lidové slovesnosti), filmu, ale třeba i v moderní hudební produkci, např. čes. *Je něco shnilého ve státě dánském; mít strýčka/strejčka v Americe; je to (tu) jako v Kocourkově* nebo sch. *Nešto je trulo u državi Danskoj; ujak iz Amerike; moja mala iz Bosanske Krupe*.

3) toponyma spjatá s historickými reáliemi, tj. takové topokomponenty, které jsou součástí replik nebo frazémů, jež mají svůj původ v konkrétních historických událostech (nikoliv ovšem tzv. biblických), např. *překročit Rubikon; objevit/objevovat Ameriku; jít do Canossy; Všechny cesty vedou do Říma; dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce* nebo sch. *prijeći/prelaziti Rubikon; otkriti/pronalaziti/pronaći Ameriku; dužan kao Grčka; proći kao Janko na Kosovu*.

¹ Crnić Novosel, Mirjana – Opašić, Maja: *Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i makedonskih frazema s onimskom sastavnicom*. In: Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски. Скопје 2014, s. 281–282. Citováno dle Glušac, Maja – Majdenić, Barbara: *Frazemi s imenskom sastavnicom s pragmatičkoga gledišta*. In: Željka Macan (ed.): SLAVOFRAZ 2018. Frazeologija, učenje i poučavanje. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije Slavofraz održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci. Rijeka 2019, s. 52.

4) **ostatní toponyma**, tj. takové topokomponenty, které nelze zařadit do žádné z předchozích kategorií, např. *Je tam zima jako v Rusku/na Sibiři; Je tam (horko/vedro) jako na Sahaře; princezna z Nemanic* nebo *sch. vruče kao u Africi; kao da je iz Tunguzije; (pa/i) mirna Bosna; izvoditi krive Drine*.

Pro účely tohoto příspěvku jsme vybrali zástupce druhé, třetí a čtvrté kategorie, a to ty, které jsou z hlediska vztahu toponyma a významu frazému nějak zajímavé či jinak specifické.

Toponyma spjatá s literaturou (Kocourkov; Zlámaná Lhota)

Frazém *je to (tu) jako v Kocourkově* „je to všestranně zmatené, směšně si vzájemně odporující, nelogické (často:) a bez nějakého cíle, smyslu; vše se zde provádí samolibě, nesmyslně zvráceným, nemožným a směšným způsobem“² evokuje především různé formy zmatku, který je navíc hodnocen jako směšný. Původ vysvětluje SČFI takto: „*Kocourkov* je název smyšleného pohádkového města, ve kterém se všechno dělá hloupě, nerozumně, popř. směšně. Jako pojem (odpovídající svému starořeckému prototypu městu Abdéře) se u nás rozšířil za obrození v satíře J. J. Langer a P. Chocholouška“.³ Autoři SČFI mají konkrétně na mysli satirický prozaický text *Den v Kocourkově*, jehož autorem je Josef Jaroslav Langer (1806–1846; svoji satiru publikoval v prvním a třetím svazku *Časopisu českého Museum* v roce 1832), a prózu *Kocourkov čili Pamětnosti převelikého města Kocourkova a obyvatelů jeho* (1847), jehož autorem je Prokop Chocholoušek (1819–1864). Už o dva roky dříve než Langerova próza však vznikla na Slovensku satirická komedie *Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali* (1830, původně ovšem česky jako *Kocourkovo anebo Jen abychom v hanbě nezůstali. Veselá hra o třech jednáních*), jejímž autorem je Ján Chalupka (1791–1871). Kocúrkovské prostředí poté Chalupka použil ještě v dalších šesti hrách. Slovenskou verzi vytvořil až mnohem později za účelem souborného vydání všech svých kocourkovských her.⁴ Nejstarší záznam výrazu *Kocourkov* na katalogizačním lístku pro *Příruční slovník jazyka českého* pochází z roku

² Čermák, František – Hronek, Jiří – Machač, Jaroslav (eds.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. Praha 2009, s. 159–160.

³ Tamtéž.

⁴ *Zlatý fond SME*, <https://zlatyfond.sme.sk>, přístup 28. 6. 2019.

1830 z *Časopisu Českého muzea*,⁵ další uvádí např. verše ze *Slávy dcery* Jána Kollára (1832):

Sonet 602:

*Zahleděla jsem se na lomozy
a křik těchto kluků v peklisku,
vtom pak uzřím právě nablízku,
že sem došli z Kocourkova vozy;*

Po porovnání děl tří jmenovaných autorů z 19. století lze učinit závěr, že je to právě Chocholoušek, který nejvíce ctí charakter prototypické řecké Abdéry nebo pozdějších německých předloh z 16. a 17. století, které dle našeho názoru nakonec nepřímo inspirovaly i samotné pojmenování podobné lokality v češtině, resp. slovenštině.⁶ Stopy prvního zachyceného výskytu výrazu Kocourkov totiž prokazatelně vedou až do 17. století k Václavu Janu Rosovi (1630/31–1689) a výrazu *Kocourov* (Kocaurow). Jeho nedokončený *Thesaurus linguae Bohemicae* sice takový výraz neobsahuje, uvádí ale adjektivum *kocourovský* (kocaurowlký) s explikací „kocaurowlký saud etc.“ (Rosa 2006).⁷

Svým významem velice blízký právě analyzovanému přirovnání a vykazující taktéž komický účinek je frazeologizovaný nominální výraz **Zlámaná Lhota** „malá zapadlá ves, popř. i malé město, na odlehlém místě vzdáleném od civilizačních center“.⁸ Toto kvazioikonymum může znamenat odlehlost jen v lokálním měřítku. Příznakový je tu atribut *Zlámaná*, jenž umocňuje tragikomickou bezvýznamnost, v daném případě nějaké lokality (srov. v jiných frazémeh např. *zlámaný groš* nebo *zlámaná grešle*, analog. v sch. *prebijena/prebita/probijena/probita/kršena/šuplja para* nebo v bulh. *пукната пара*).

Kombinaci obou výše analyzovaných kvazioikonym (*Kocourkov* a *Zlámaná Lhota*) použil spisovatel Adolf Wenig (1874–1940) pro svou pohádkovou knihu *Zlámaná Lhota* s podtitulem *Z kroniky zapadlé vsi nedaleko Kocourkova* (1923). Další jeho pohádková kniha nese přímo ná-

⁵ Viz *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>, přístup 28. 6. 2019.

⁶ Více k tomu viz Krejčí, Pavel: *Kocourkovská fikce v českém prostředí*. In: Mária Dobříková (ed.): *SLAVOFRAZ 2019. Percepcia nadprirodzena vo frazeológii*. Bratislava 2019, s. 204–208.

⁷ Rosa, Václav Jan: *Thesaurus linguae Bohemicae*. Praha 2006–2019 [1689]. https://bara.ujc.cas.cz/slovniky/rosa/rosa_uvod.html, přístup 28. 6. 2019.

⁸ Čermák, František – Hronek, Jiří – Machač, Jaroslav (eds.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. Praha 2009, s. 168.

zev *Kocourkov* a podtitul *Z historie staroslavného města* (1926). Po druhé světové válce tento námět zpracoval též spisovatel a ilustrátor Ondřej Sekora (1899–1967) ve svém humorném vyprávění *Kronika města Kocourkova* (1947), které se dočkalo i audioverze pod názvem *Veselé příběhy města Kocourkova* (Supraphon 1982, namluvil František Filipovský). O dekádu později vyšla kniha s prostým názvem *Kocourkov* (1959), jejímiž autory jsou Josef Hiršal (1920–2003) a Jiří Kolář (1914–2002). Na základě jejich literární předlohy vznikla později pohádková féerie s písničkami *Kocourkov* (1992, scénář Josef Hiršal, režie Karel Smyczek) s Markem Ebenem, Luborem Tokošem, Oldřichem Navrátilem, Miroslavem Donutilem, Michalem Suchánkem a dalšími známými herci. Prvním filmem s kocourkovskou tematikou v Československu vůbec však byla komedie *U nás v Kocourkově* (1934, námět Karel Poláček, scénář Jaroslav Mottl, Miroslav Cikán a Václav Wasserman, režie Miroslav Cikán) v hlavní roli s Janem Werichem (a dále např. Jindřichem Plachtou, Václavem Tréglem, Zdeňkou Baldovou, Ladislavem Peškem, Jaroslavem Vojtou, Stanislavem Neumannem, Jaroslavem Marvanem, Františkem Filipovským a jinými). Ta je ovšem variací na Gogolova *Revizora*. Filmové zpracování Chalupkovy hry pod názvem *Kocúrko* je z roku 1971 (režie Karol Zachar) a hrají v něm Viliam Záborský, Samuel Adamčík, Hana Melíčková, Jozef Króner, Jozef Bednárík, Jozef Adamovič, Karol Zachar a další. V nejnovější době byla kocourkovská tematika využita v Česku spisovatelem, scenáristou a kreslířem Oldřichem Dudkem (*1946) v knize *Český Kocourkov s podtitulem Malé ohlédnutí před velkým skokem vpřed* (2010) a na Slovensku ve dvou knihách grafika a karikaturisty Milana Stana (*1949) *Kocúrko a jeho príbeh* (2010) a *Kocúrko v anekdotách* (2021).⁹

Топонима спјатја с историј (Косово)

Топонимум *Kosovo* се вјскјује в неќолика србоћорватских фраземећ. Затимчо напђ. бућарске фразеологизоване пђироვნанј *закъсал съм като (ќралу) Марко на Косово (поле)* „в много тећко, безизходно положение съм“¹⁰ зјевнђ odkazuje на битву на Косовђ поли (1389) а участ историчке особы Марка краљевце (бућ. *ќралу Марко*,

⁹ Назев је фактиќкј двојсмјслњ – првнј смјсл је метајазыќовј (обђ кнђу јсоу обсаћовђ спјатја с ћумористичќјм ћасописем *Kocúrko*, јеоћ вјдаватељем буј сам аутор кнђеќек), друћу алегоричќј (odkazuje на Slovensko).

¹⁰ Ничева, Мира: *Фразеологичен речник на бђљгарския език*. Пловдив 2002, с. 107.

sch. *Marko kraljević* – historická osoba Marko Mrnjavčević, asi 1335–1395) v ní,¹¹ v srbochorvatských frazémeh s choronymem *Kosovo* a s analogickou sémantikou je ovšem tento toponymický komponent doprovázen antroponymickým komponentem *Janko*, což celý obraz posouvá do pozdější doby – k tzv. druhé kosovské bitvě (1448), v níž se střetl regent uherského království János Hunyadi (asi 1387–1456, v jihoslovenské mytologii známý jako *Sibinjanin Janko*, mj. otec uherského krále Matyáše Korvína) s osmanskými vojsky sultána Murada II. Porážka uherského vojska se v lidové frazeologii odrazila v přirovnání *provesti se/proći kao Janko na Kosovu* „provesti se vrlo loše, loše proći, nastradati“.¹²

V dalším „kosovském“ frazému – *kasno Janko na Kosovo stiže* „zakašnio je tko, prekasno je stigao tko“¹³ – přítomnost antroponyma *Janko* postrádá logiku, neboť příčina vítězství Osmanů nespočívala v tom, že by János Hunyadi „dorazil pozdě“ – se svým vojskem byl na bojišti od samého počátku. Zřejmě tu dochází k určitému setření kontur obou „konkurenčních“ historických osobností (Marka Mrnjavčeviće a Jánose Hunyadiho) a událostí (první a druhá kosovská bitva, pokaždé proti Osmanům) a také jejich mytologizovaných odrazů (kraljević Marko vs. Sibinjanin Janko), což v důsledku vedlo v myslích a představách uživatelů jazyka k jejich splynutí – k tomu viz stručný anekdotický „klinický obraz“ *Kasno* vytvořený Slobodanem Simićem (2015) a zveřejněný v srbském deníku *Danas*.¹⁴

¹¹ Samotná bitva byla jednou z nejvýraznějších středověkých střetů rozpínající se osmanské říše a roztržštěných křesťanských balkánských držav, především srbských. Její výsledek je dnes historiky vnímán jako spíše nerozhodný, s vysokými ztrátami na obou stranách, včetně zabitých panovníků (osmanský sultán Murad I., resp. srbský kníže Lazar Hrebeljanović). Dalšímu pronikání Osmanů na Balkán ovšem nezabránila (více viz např. Pelikán, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004, s. 96–100).

¹² Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb 1982, s. 211; viz též Menac, Antica – Fink Arsovski, Željka – Venturin, Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb 2014, s. 191; Fink Arsovski, Željka i kol.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb 2006, s. 198; Миленковић, Тања: *Идиому у српском језику*. Алексинац 2006, s. 202.

¹³ Menac, A. – Fink Arsovski, Ž. – Venturin, R.: *Hrvatski*, s. 191.

¹⁴ Simić, Slobodan: *Kasno*. *Danas*, 21. října 2015, http://www.danas.rs/danasrs/kultura/kasno_11.html?news_id=309959, přístup 21. 3. 2017.

KASNO

Sveti Petar je bio vrlo ljut.

– Ovo je nečuveno! Vas dvojica ste jedini na Onom svetu koji se stalno svađate!

Marko Kraljević i Janko Sibirjanin su postidjeno gledali sveca.

– Moramo jednom za svagda rešiti taj sukob! – besneo je Sveti Petar. – Morate mi najzad reći, u čemu je vaš problem!

Marko se nakašljao.

– Pa, Sveti Oče, otprilike, problem je u tome, ko je od nas dvojice zakasnio na Kosovo!

Svetac se zbunjeno prekrstio.

– Znaite, Sveti Oče – umešao se Janko – U našem narodu postoji jedna jako ozbiljna uzrečica. Kaže se: Kasno Marko na Kosovo stiže...

– Kasno JANKO na Kosovo stiže! – besno ga je prekinuo Marko.

– E nije, nego, kasno MARKO...

– Dosta više! – prekinuo je Sveti Petar novu svađu. – Kakve to uopšte ima veze, da li se kaže Janko ili Marko?!

– Kako da nema veze, Sveti Oče! – graknuli su gotovo u glas Marko i Janko.

– Jedan po jedan! – ponovo ih je ukorio svetac.

– Znaite, Sveti Oče – uzeo je reč Marko – nama, Srbima, Kosovo je najsvetija zemlja, a Kosovska bitka najveća od svih bitaka. I sad, morate da priznate, velika je to istorijska i nacionalna sramota ako sam baš ja kasno stigao na Kosovo...

– Jesi, jesi! – prekinuo ga je Janko.

– Sram te bilo, izdajniče! – ponovo je planuo Marko.

– Ako je samo to problem – ponovo se umešao Sveti Petar – vrlo lako ćemo ustanoviti ko je od vas dvojice u pravu!

Sveti Petar ih je uzeo za ruke i poveo u svoju radnu sobu.

– Mi na našoj Onostranoj mreži imamo kompletnu bazu istorijskih podataka – objasnio im je svetac – I lako ćemo doći do tačnog odgovora!

Sveti Petar je ukucao u svoj kompjuter reči KOSOVO i KASNO i kliknuo na pretraživač.

Uskoro je izašao rezultat.

Kasno Marko... Kasno Janko... Kasno Ranko... Kasno Slavko... Kasno Darko... Kasno Branko... Kasno Stanko... Kasno Milanko... Kasno Duško... Kasno Cvetko... Kasno Goran... Kasno Dragan... Kasno Siniša...

Toponyma s jiným původem (Prčice, lokality s psychiatrickou klinikou)

Několik českých frazémů zachycených v různých svazcích *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (SČFI) obsahuje toponymický komponent *Prčice* – např.: *poslat někoho do háje/k šípku/do Prčic* „odmítnout, odbýt někoho prudce nebo pohrdlivě“ (SČFI-VS: 179);¹⁵ *bejt v Prčících* „1. být nepříjemně, nepohodlně (a neurčitě, nejasně) daleko, 2. být zcela a nepříjemně zmařený, ztracený“ (SČFI-VS: 613)¹⁶ nebo *Do prdele/Prčic!* „to je velmi nepříjemné, mrzuté a zlobí mě to“ (SČFI-VV: 723).¹⁷ Oikonymum v nich obsažené – jak je patrné z příkladů – velice často představuje přijatelný substituent za tabuový výraz – vulgarismus *prdel*. Sama lokalita Prčice je dnes součástí dvojměstí Sedlec-Prčice a nachází se jižně od Prahy. F. Čermák k Prčicím říká: „*Jedinečný případ, kdy naopak frazeologie ovlivnila realitu a vyvolala v život hromadné společensko-sportovní hnutí, představuje dnešní známý pochod Praha–Prčice (realizovaný, resp. zhmotněný a zdoslovněný podle frazému poslat někoho do Prčic < prdele, resp. jít do Prčic < prdele)*“.¹⁸ Jmenovaný pochod se poprvé realizoval v roce 1966 a v roce 2019 proběhl už jeho 54. ročník.¹⁹ K jeho popularizaci přispěla i píseň Ivana Mládka s textem Draho-míra Čadka *Praha–Prčice* z roku 1976, ve své době hojně hraná ve státním rozhlase.

Zatímco ve frazémech se s komponentem *Prčice* zachází zásadně jako s tvarem plurálovým (N *Prčic-e*, G *Prčic-0*, D *Prčic-ím...*), mimo frazeologii má toto oikonymum formu singuláru (N *Prčic-e*, G *Prčic-e*, D *Prčic-i...*). Správnou formu explicitně připomínají i I. Lutterer a R. Šrámek ve svém výkladu etymologie a vývoje pojmenování *Prčice*.²⁰ Problematický je tu evidentně synkretismus obou nominativních tvarů, který třeba v srbochorvatštině není (sg. N *Subotic-a*, G *Subotic-e*, D *Subotic-i...*

¹⁵ Čermák, František – Hronek, Jiří – Machač, Jaroslav (eds.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné*. Praha 2009, s. 179.

¹⁶ Tamtéž, s. 613.

¹⁷ Čermák, František (ed.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Praha 2009, s. 723.

¹⁸ Čermák, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná = Czech and General Phraseology*. Praha 2007, s. 17.

¹⁹ Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Pochod_Praha-Prčice.

²⁰ Lutterer, Ivan – Šrámek, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. 2. vyd. Havlíčkův Brod 2004, s. 233.

vs. pl. N *Plitvic-e*, G *Plitvic-a*, D *Plitvic-ama...*) a který tedy v češtině často způsobuje (zejména u obyvatel jiných částí Česka) váhání nebo neznalost správného skloňování – lokalit se sufixem *-ice*, které mají formu singuláru, je v Česku obecně méně, proto je spíše tendence chybovat ve směru sg. → pl. V textu písně se však tato chyba nevyskytuje (viz verš *ted' mi jen zbývá do Prčice jít*), takže ji lze s určitou nadsázkou chápat jako v tomto smyslu edukační.

Neobvyklé, podivínské chování vyjadřují především frazémy s názvem nějakého místa známého svým „blázincem“. Konkretizací příslovecného určení místa u frazémů typu *biti zreo za ludnicu/psihijatriju* vlastním jménem větší či menší lokality, o níž se všeobecně ví, že se v jejím katastru nachází psychiatrická klinika, dostáváme syntagmata jako např. *patrit do Bohnic/Kateřinek* „být blázen, bláznit, chovat se nenormálně, nesmyslně, popř. i hroživě a nebezpečně (tj. zasloužit si nebo potřebovat internaci v ústavu)²¹ nebo chorv. *zreo za Stenjevac* (s častější kajkavskou fonetickou variantou *Stenjevec*)²² „lud, poludio, nenormalan“²³ a *zreo u Vrapče* „neuravnotežen, u lošem psihičkom stanju, psihički bolestan“.²⁴ Pevnou součástí struktury frazému je tu pouze forma, kterou bychom mohli schematicky znázornit jako [*místo, kde se nachází psychiatrické zařízení*] a jež v konkrétní realizaci představuje libovolnou lokalitu, která je ve frazeologii příslušného regionu, území, řídčeji celého státu díky umístění psychiatrické léčebny chápána jako symbol neobvyklého, nenormálního chování. Frazémy tohoto typu mají tu vlastnost, že toponymický komponent v nich označuje reálně existující lokalitu, nikoliv lokalitu smyšlenou, pojmenovanou nějakým kvazitoponymem. Určitým překvapujícím zjištěním tu je frazeografická nouze o dostatečný počet jednotek. Nejobsáhlejší z posuzovaných, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, má sice pět různých frazémů (v podobě přirovnání, slovesného frazému a větného frazému), avšak s ohledem na toponymický komponent SČFI zaznamenává výhradně jednotky s pražskými lokalitami Bohnice a Kateřinky. Podobně je na tom Matešičův Frazeologický slovník chorvatského neboli srbského jazyka, jenž obsahuje pouze záhřebskou lokalitu Stenjevac, zatímco celý další tehdejší srbochorvatský prostor ignoruje. Chorvatský frazeologický slovník Menacové, Finkové a Ventu-

²¹ *Slovník české frazeologie a idiomatiky* 3, s. 52.

²² Srov. *Hrvatski jezični korpus: cjeloviti* (2007–2011), <http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html>, přístup 17. 10. 2021.

²³ Matešić, J.: *Frazeološki*, s. 645.

²⁴ Menac, A. – Fink Arsovski, Ž. – Venturin, R.: *Hrvatski*, s. 299.

rina nabízí rovněž jen jedinou variantu, a to s lokalitou Vrapče (fakticky jde o totéž zařízení, které je u Matešiče lokalizováno do Stenjevec). V Otaševičově srbském frazeologickém slovníku se frazémy s hledanou pozicí [*místo, kde se nachází psychiatrické zařízení*] nevyskytují vůbec, třebaže v srbstině prokazatelně existují (bosenský Sokolac nebo srbský Kovin například, jak doložíme dále).

Co se týče dvou výše uvedených chorvatských urbonym, jedná se ve skutečnosti o tutéž kliniku, jež se nachází v záhřebské čtvrti Vrapče, která je administrativně součástí městské části Podsused-Vrapče. Stenjevec je od jihu sousední městská část. Abychom se pokusili objasnit, proč je u Matešiče pouze Stenjevec, zatímco u Menacové a kol. pouze Vrapče, ocitujeme krátce z historie příslušné kliniky: „*Zavod za umobolne Stenjevec, odnosno Psihijatrijska bolnica Vrapče, a od 2011. godine Klinika za psihijatriju Vrapče nije nastala slučajno [...]*“.²⁵ Obě urbonyma tak byla v určité době součástí oficiálního pojmenování inkriminované psychiatrické kliniky. Stenjevec je její starší synekdochické označení, Vrapče současné pojmenování.

V srbských frazeologických slovnících žádnou analogii nenalezneme, avšak na několik potvrzení existence odpovídajících frazémů v srbsčině jsme narazili díky vyhledávači Google.²⁶

zreo za Sokolac – *Mnogi misle da je ludak ali i iza te njegove price stoji poruka. – Kakva poruka zivota ti?!!!! Lik je zreo za Sokolac... Ili je poludio u sumi ili je poludio od epic metala!!!!*²⁷

zreo za Kovin – *ja sam cesto cuo u mladosti ranog „ti si bre zreo za kovin“ mislim da sad jesam hehehehehe. – Pa Kovin ima naj poznatiju psihijatrisku ustanovu u Srbiji. Ali je mnogo vise drugih pozitivnih atributa po kojima bi trebalo da se zna za Kovin.*²⁸

Živoslav Miloradović Kovin popisuje takto: „*Varošica u južnom Banatu na obali Dunava. Poznata je po tome što je u njoj smeštena poznata psihijatrijska bolnica, tako da se reč Kovin koristi za označavanje nečijeg (problematičnog) mentalnog statusa. Reči za nekog da je „zreo za*

²⁵ *Osnutak i izgradnja Bolnice*, http://bolnica-vrapce.hr/web/?page_id=128, přístup 20. 3. 2017.

²⁶ Ukázky jsou ponechány bez korektorských zásahů.

²⁷ *RS-metal*, 2008, <http://rs-metal.com/sve-i-svasta-19/gandor-lov-na-mocnu-nir-dalu/10/?wap2>, přístup 19. 3. 2017.

²⁸ *BJ Bikers. Forum*, 2013, <https://forum.bjbikers.com/index.php?topic/94620-kovin-03082013/>, přístup 19. 3. 2017.

Kovin, znači da je taj u najmanju ruku blesav ili čak i lud.²⁹ Městečko Sokolac se nachází v Bosně a Hercegovině, přesněji v její srbské části, administrativně náleží okresu Grad Istočno Sarajevo.

Závěr

Z uvedených příkladů je patrné, že původ toponymického komponentu, resp. asociace s ním spojené můžou mít zásadní podíl na významu příslušného frazému (viz *Kocourkov*, *Zlámaná Lhota* nebo lokality s psychiatrickou klinikou). Ve frazémách s komponentem *Kosovo* je dané toponymum výrazným způsobem spojeno s příslušnou historickou událostí (nebo událostmi – zde viz první a druhá kosovská bitva), ale povrchní povědomí o této historické vazbě nemusí být dostatečné pro dekodování významu celého frazému – kupř. význam frazému *provести se/proći kao Janko na Kosovu* je odhalitelný teprve tehdy, pokud je příjemci sdělení známo, jak Sibirjanin Janko na Kosovu dopadl. Frazémy s komponentem *Prčice* naopak ilustrují situaci, kdy samotné toponymum nemá žádnou sémantickou spojitost s významem celého frazému, a proto znalost takového komponentu (tj. vědomí o existenci příslušné lokality) nijak nepomáhá v identifikaci frazeosémantické složky jednotky.

Prameny

A. Latinkou:

BJ Bikers. Forum, 2013, <https://forum.bjbikers.com/index.php/?/topic/94620-kovin-03082013/>, přístup 19. 3. 2017.

Čermák, František – Hronek, Jiří – Machač, Jaroslav (eds.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. Praha 2009.

Čermák, František – Hronek, Jiří – Machač, Jaroslav (eds.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. Praha 2009.

Čermák, František – Hronek, Jiří – Machač, Jaroslav (eds.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné*. Hlavní redaktoři František Čermák, Jiří Hronek a Jaroslav Machač. Praha 2009.

Čermák, František (ed.): *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Praha 2009.

Fink Arsovski, Željka i kol.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb 2006.

²⁹ Miloradović, Živoslav: *Kovin*. YU mitologija [s. d.], <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/kovin/>, přístup 19. 3. 2017.

- Hrvatski jezični korpus: cjeloviti* (2007–2011), <http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html>, pristup 17. 10. 2021.
- Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb 1982.
- Menac, Antica – Fink Arsovski, Željka – Venturin, Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb 2014.
- Hujer, Oldřich – Smetánka, Emil – Weingart, Miloš – Havránek, Bohuslav – Šmilauer, Vladimír – Ziskal, Alois (eds.): *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>, pristup 28. 6. 2019.
- Rosa, Václav Jan: *Thesaurus linguae Bohemicae*. Praha 2006–2019 [1689], https://bara.ujc.cas.cz/slovniky/rosa/rosa_uvod.html, pristup 28. 6. 2019.
- RS-metal*, 2008, <http://rs-metal.com/sve-i-svasta-19/gandor-lov-na-moc-nu-nirdalu/10/?wap2>, pristup 19. 3. 2017.

B. Cyrilíci:

- Миленковић, Тања: *Идиому у српском језику*. Алексинац 2006.
- Ничева, Мира: *Фраzeологичен речник на български език*. Пловдив 2002.

Literatura

- Crnić Novosel, Mirjana – Opašić, Maja: *Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i makedonskih frazema s onimskom sastavnicom*. In: Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски. Скопје 2014, s. 281–297.
- Čermák, František: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná = Czech and General Phraseology*. Praha 2007.
- Glušac, Maja – Majdenić, Barbara: *Frazemi s imenskom sastavnicom s pragmatičkoga gledišta*. In: Željka Macan (ed.): *SLAVOFRAZ 2018. Frazeologija, učenje i poučavanje*. Zbornik radova s Međunarodne znanstvene konferencije Slavofraz održane od 19. do 21. travnja 2018. godine u Rijeci. Rijeka 2019, s. 51–63.
- Krejčí, Pavel: *Kocourkovská fikce v českém prostředí*. In: Mária Dobříková (ed.): *SLAVOFRAZ 2019. Percepcia nadprirodzena vo frazeológii*. Bratislava 2019, s. 204–208.
- Lutterer, Ivan – Šrámek, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. 2. vyd. Havlíčkův Brod 2004.

- Miloradović, Živoslav: *Kovin*. In: YU mitologija [s. d.], <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/kovin/>, přístup 19. 3. 2017.
- Osnutak i izgradnja Bolnice* [s. d.], http://bolnica-vrapce.hr/web/?page_id=128, přístup 20. 3. 2017.
- Pelikán, Jan, – Havlíková, Lubomíra – Chrobák, Tomáš – Rychlík, Jan – Tejchman, Miroslav – Vojtěchovský Ondřej: *Dějiny Srbska*. Praha 2004.
- Pochod Praha – Prčice* [s. d.], https://cs.wikipedia.org/wiki/Pochod_Praha-Prčice, přístup 14. 11. 2021.
- Simić, Slobodan: *Kasno*. Danas, 21. října 2015, http://www.danas.rs/danasrs/kultura/kasno_.11.html?news_id=309959, přístup 21. 3. 2017.
- Zlatý fond SME* [s. d.], <https://zlatyfond.sme.sk>, přístup 28. 6. 2019.

On the Origin of Some Czech and Serbo-Croatian Phrasemes with a Toponymic Component

In this paper we analyse selected Czech and Serbo-Croatian phrasemes in terms of the origin of their toponymic component, i. e. in terms of historical, cultural or other specific situation with which the relevant toponymic component is connected. Toponymic components often reflect various historical experiences of local, regional, national or international to global character, stereotypes or prejudices, and these connotations can then be reflected in the meaning of the phraseme as a whole. For the purposes of this paper, we will analyse phrasemes inspired by literature (Czech components *Kocourkov*, *Zlámaná Lhota*), history (Serbo-Croatian component *Kosovo*), or another area (Czech component *Prčice*, Czech and Serbo-Croatian components, which refer to a locality of a psychiatric clinic).

Key words: Czech phraseology; Serbian/Croatian phraseology; toponyms in phraseology; origin of phrasemes.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Příspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Аугментативи као средства еуфемизације на примерима српских и чешких преводних еквивалената са енглеског језика

Катарина Митрићевић-Штепанек

У раду се говори о аугментативним дериватима у српском језику који су употребљени као средства еуфемизације вулгарних и посебно опсцених израза у филмским титловима на енглеском језику. На одабраним примерима из корпуса чешког језика (*Český národní korpus*) врши се семантичка анализа ових деривата у српском у односу на средства у енглеском језику, те поређење са преводним еквивалентима у чешком. Утврђује се да аугментативи у српском представљају одговарајуће семантичке еквиваленте, као и језичка средства која се користе при превођењу на чешки језик. Такође, с обзиром на то да у оба језика преовлађују лексеме које нису вулгарне, ради се о адекватној замени за непожељне изразе у јавној сфери.

Кључне речи: аугментатив; еуфемизација; српски језик; чешки језик; енглески језик; Чешки национални корпус; преводни еквивалент.

Повод за овај рад било је наше претходно истраживање аугментатива у српском и чешком језику на материјалу *Чешког националног корпуса*.¹ Контрастирање је тада обухватило грађу из лепе књижевности, али се као могућност даљег и другачијег поређења појавила колекција филмских титлова у којој смо наишли на бројне примере ових деривата у српском језику који представљају преводне еквиваленте са енглеског језика. С обзиром на то да енглески језик не познаје ову творбену категорију у синтетичком смислу, претпоставили

¹ Митрићевић-Штепанек, Катарина: *Аугментативи у српском и чешком језику у чешком националном корпусу*. Славистика XXIV, 2, 2020, с. 115–133.

смо да би могло бити интересантно истражити принципе појављивања и функционисања српских аугментатива у датој колекцији, а као контролни језик користити чешки, у ком су аугментативи на маргини употребе. Осим тога, разлог је био и специфичност самог извора – наиме, ради се о титловима који су преузети из базе *Open Subtitles*, у којој титлове преводе аматери који нису ограничени правилима професионалног аудио-визуелног превођења, па се нуде шире могућности проучавања од оних која су заснована на речницима или књижевним делима.

Као што је познато, аугментативи су модификациони деривати који означавају појам увећаних димензија, а ту семантику најчешће прати нијанса пејоративности.² Они се, дакле, у српском језику, уз неколико изузетака (*момчина*, *јуначина* и сл.),³ употребљавају за негативно вредновање појма. Међутим, ми ћемо на овом месту говорити о аугментативним изведеницама у српском језику које су употребљене као средства еуфемизације – ублажавања вулгарних и посебно опцених израза у енглеском језику и о чешким преводним еквивалентима тих израза.

Што се тиче ексцерпције грађе, ми смо за полазни језик узели српски и уносили смо у претрагу аугментативе по нашем избору, а за потребе овог рада смо се ограничили на оне деривате који именују особе како у примарном значењу, тако и у секундарним семантичким реализацијама метафоричним и метонимијским преносом значења. Дакле, у грађу су укључене и зоосеме и лексеме које означавају делове тела. Претраживање је вршено путем паралелног корпуса *InterCorp* у ком је могуће претраживати податке у више језика истовремено.⁴ У резултатима смо наишли на бројне случајеве неучтивог говора у енглеском језику, што није необично, јер је вербал-

² Вид. у Ресо Асим – Станојчић Живојин (eds.): *Srpskohrvatski jezik*. Београд: Интерпрес, 1972, с. 37.

³ У *Речнику српскога језика* (даље РСЈ) се деривати наводе на следећи начин: *јуначина* аугм. од *јунак*; *велики јунак*, *одлучан*, *смео човек* и *момчина* а. аугм. од *момак*; б. *прави*, *истински момак*. За потребе овог рада скраћујемо и прилагођавамо речничке дефиниције. Списак лексикографских извора вид. у одељку *Извори*. Творбено-семантичку анализу аугментатива у српском језику детаљно је извршио В. Јовановић у својој монографији. Вид. Јовановић, Владан: *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.

⁴ Доступно на <https://www.korpus.cz/>.

на агесија као уметничко средство при грађењу дијалога карактеристична за савремени филмски дискурс.

У анализу смо укључили примере који спадају у социјално табуизоване лексеме, а стилски су најчешће маркиране као вулгарне, а многе и као опцене речи под којима подразумевамо оне које се односе на полне и екскреционе пробавне органе и активности: *ass-hole*,⁵ *dumb-ass*,⁶ *fuck*,⁷ *fucking*,⁸ *fucker*,⁹ *fuckhead*,¹⁰ *motherfucker*,¹¹ *dick*,¹² *prick*,¹³ *cocksucker*.¹⁴ О прецизирању лексичког поља опцених речи говори нпр. Д. Шипка: „*Да би лексема била опцена неопходно је да постоји њена садржинска или формална повезаност са сексуалним и/или екскреционим пробавним активностима и органи-*

⁵ Дефиницију налазимо у речнику *Merriam-Webster Dictionary* (даље М-ВД): 1. *usually vulgar anus*; 2. *usually vulgar a stupid, annoying, or detestable person*. Превод на српски језик даје Б. Герзић: *seronja, usranko, govнар, šupčina, čmarulja, guzica, budaletina*. У: Gerzić, Borivoj: *Rečnik anglo-američkog slenga*. Beograd: Istar, 2002 (даље ПААС).

⁶ *informal + vulgar a foolish or stupid person, idiot* (М-ВД). Превод у ПААС гласи: *glupan, tupson, krelac, krele*.

⁷ 1. *usually obscene an act of copulation*; 4. *usually vulgar fucker* (М-ВД). У ПААС: 2. *jebanje, jebačina*; б. *kreten, idiot, krele*.

⁸ *vulgar damned – used as an intensive* (М-ВД).

⁹ *offensive an annoying person or thing* (М-ВД).

¹⁰ Дефиницију нисмо пронашли у речнику М-ВД, већ у речнику *The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English: used as an all-purpose insulting term of address or descriptive noun for a despicable, stupid person*. Стилску карактеристику пак наводи интернет страница *Wiktionary. The free dictionary: vulgar, derogatory a stupid or otherwise undesirable person*. <https://en.wiktionary.org/wiki/fuckhead>, приступљено 18. 11. 2021.

¹¹ 1. *obscene one that is formidable, contemptible, or offensive – usually used as a generalized term of abuse*; 2. *obscene person, fellow* (М-ВД). У ПААС: 1. *pederčina, drkadžija, pizda, đubre, kreten. Slično bastard* 2. *stari drugar, pajt(os), ortak*.

¹² 1. *usually vulgar a. penis b. a mean, stupid, or annoying man*. У ПААС: 1. *kurac, kara, kita*; 6. *idiot, kreten, krele, budala*.

¹³ 1. *a mark or shallow hole made by a pointed instrument*; 4. *vulgar penis* 5. *slang, vulgar a spiteful or contemptible man often having some authority; prick* (М-ВД). У ПААС: 1. *kurac, kita. Isto cock*; 2. *(silly) prick budala, bezveznjak, kreten, dileja, govнар. Slično asshole, bastard*.

¹⁴ *offensive one who performs fellatio – often used as a generalized term of abuse* (М-ВД). У ПААС: *kurcolizac, drkadžija, pederčina, sisa, pizda, smrad*.

ма коју у њима учествују, а да се не ради о еуфемизмима.”¹⁵ Он такође сматра да се не може употребљавати термин вулгаризам, уместо опсцена реч, због тога што се он „*може односити на врло широку категорију супстандардне лексике која сведочи о нижем ’културном статусу особе која ју користи (... пива: пиво и сл.) [...]’*”¹⁶. Прихватимо његову дефиницију опсцене речи, али вулгаризме посматрамо онако како их дефинише *Нови енциклопедијски речник чешког језика*: „*Výrazy vyjadřující negativní a zároveň emotivní postoj mluvčího k člověku či věci, nesoucí expresivní odstín hrubosti či obhroublosti. Jejich užití je ve většině komunikačních situací považováno za nevhodné a narušující jazykovou etiku. Jsou pokládány za jeden z prostředků verbální agrese, a to přímé, objevují-li se jako prostředek nadávání, urážení, proklínání apod., nebo nepřímé, objevují-li se jako ’neslušná’ expresivní varianta pojmenování neutrálního.*”¹⁷ Приликом анализе у обзир смо узели и лексеме које упућују на увредљиву конотацију негативним вредновањем појма: *bitch*,¹⁸ *son of a bitch*,¹⁹ *bastard*.²⁰ На првом месту са највише појављивања је сложеница *asshole*, а потом *motherfucker*, што није неочекивано, с обзиром да се ради о најчешћим опсценим изразима употребљеним у филмовима на енглеском језику. Осим једне лексеме – *bitch*, која се у нашим примерима односи на

¹⁵ Шипка, Данко: *Речник опсцених речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2011, с. 20–21.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Karlík Petr – Nekula Marek – Pleskalová Jana (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2012–2020, <https://www.czechency.org/slovník/VULGARISMUS>, приступљено 17. 11. 2021.

¹⁸ 1. *the female of the dog or some other carnivorous mammals*; 2. *a. informal + often offensive a malicious, spiteful, or overbearing woman*; *b. informal + offensive – used as a generalized term of abuse and disparagement for a woman (M-WD)*. У ПААС: 1. *kučka, gadura, zavodnica*.

¹⁹ 1. *sometimes vulgar a. an offensive or disagreeable person – usually used of a man*; *used as a generalized term of abuse b. man, fellow (M-WD)*. У ПААС: *kučkin sin, skot, govнар, gad, pederčina, džukela*.

²⁰ 1. *usually offensive a child born to parents who are not married to each other*; 3. *a an offensive or disagreeable person – used as a generalized term of abuse b. man, fellow (M-WD)*. У ПААС: 1. *svaki neprijatan predmet/situacija itd.*; 2. *kopile, gad, drkadžija, baraba, svinja, đubre*. Slično *son of a bitch, cock sucker*.

женску особу, у одабраној грађи све остале упућују на особе мушког пола.

Што се тиче еквиваленције, у одабраним примерима уместо вулгарне/опсцене речи у језику оригинала, у српском је употребљен аугментатив који није стилски маркиран као опсцена нити вулгарна лексема. То значи да је извршено ублажавање значења присутно у енглеском, или другачије речено, извршена је неутрализација у процесу превођења. Еуфемизација је извршена и у чешком преводу, али не ради се о аугментативним еквивалентима јер су они, као што смо рекли, слабо фреквентна средства у чешком језику. О њима говори *Velká akademická gramatika spisovné češtiny*, истичући да се углавном ради о околионализмима, а маргиналном категоријом их сматра и граматика *Příruční mluvnice češtiny*.²¹

ЕНГ.	СРП.	ЧЕШ.
Watch it, asshole!	Pazi, kretenčino!	Dávej pozor, kreténe!
Yeah, try it, asshole.	Samo pokušaj, kretenčino.	Jo, zkus to, kreténe.
You asshole.	Kretenčino jedna.	Ty kreténe.
Look, asshole , I didn't come all the way down here for nothin'.	Slušaj, kretenčino . Nisam uzalud došla.	Hele, ty trubče , já nejsem žádná charita.
Hey, assholes.	Hej, kretenčine.	Hej, pitomci.
Hey, I'm not joking, asshole.	Hej, ja se ne šalim, seljačino.	Hej, já si nedělám srandu, hovado.
No, you're wrong, asshole.	Ne, kretenčino.	Nemáš, pitomečku. ²²
What, motherfucker?	Šta je, kretenčino?	Co je, ty parchante?

²¹ Вид. Štícha, František et al.: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: druhy slov, tvoření slov. Část 2*. Praha: Academia, 2018, с. 599–603, и Karlík Petr – Nekula Marek – Rusínová Zdenka (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996, с. 128–129.

²² Занимљив је однос аугментатив у српском – деминутив у чешком језику: *кретенчина* – *pitomeček*, где су оба деривата, иако припадају антонимичним творбеним категоријама, употребљена за ниподаштавање адресата.

Stupid fuck , what the hell's wrong with you ?	Debilčino , šta je sa tobom?	Hovado , co je s tebou?
I thought you were the fucking beast. You fuck .	Mislio sam da si jebena zver, kretenčino jedna !	Myslel jsem, že je to ta mrcha. Ty pitomče!
Get the fuck out of London, youse dumb fucks .	Terajte se iz Londona, gluperde .	Zmizte kurva z Londýna, kreténi .
Fucker put his face in front of the game.	Skotina se isprečila ispred partije.	Ten debil mi tam strčil ksicht.
Why don't you just ask her out, you dumb-ass .	Samo je pitaj da izadete, gluperdo .	Proč ji prostě někam nepozveš, blbče .
So why'd you cut the hair? To keep you, dumb-ass .	Zašto si se šišala? Da bih tebe zadržala, gluperdo .	Proč ten sestříh? Abych si tě udržela, hlupáku .
I've already got the girl, you dumb shit!	Ženskú već imam, gluperdo!	Holku už mám, kreténe .
David, you cocksucker!	Dejvide, kretenčino!	Davide, ty pacholku!
God, you self-righteous little prick!	Bože, ti sebična mala kretenčino! ²³	Ty pokrytecká nulo!
What a weaselly prick .	Glupa kretenčina .	To je ale zmetek .

²³ Типично упућивање увреде у енглеском језику конструкцијом *you little + именица*, којом се адресат додатно понижава недовољношћу, недораслошћу или маленошћу, у овом случају у српском језику не би требало да буде употребљено, јер конструкција *мали + аугментатив* представља оксиморон. Негативна евалуација по нашем мишљењу овде може бити изражена или према полу „велики” – *кретенчино једна*, или према полу „мали” – *кретену један мали*. Чешки еквивалент „нула”, дакле непостојање, одсуство квалитета, безначајност, чини се као одговарајући еквивалент.

Someone who falls for a prick .	Neko ko je bio zaljubljen u glupu kretenčinu .	Ten, co se zamiluje do zmetka .
He can be a little macho prick .	Ume da bude mala mačo kretenčina . ²⁴	Občas se chová jako blbec .
Dick .	Naivčina .	Blbec .
Oh, my God! Crazy bitch !	Oh, moj Bože! Kakva budaletina !	Ó, můj Bože! Bláznivá děvka !
Can't have a bunch of old, pregnant bitches running around.	Ne mogu da dozvolim da unutra jurcaju matore, trudne kravetine .	Nemůžou tam pobíhat starý, těhotný baby .
You fat bitch !	Ti debela kravetino !	Ty tlustá krávo !
Get your asses up here, you lazy bastards !	Vucite se ovamo, lenčuge !	Hněte sebou, kůže líné !
How would you like a whole plateful of this, you stupid bastards ?	Imamo pun tanjir, kretenčine .	A co tak celý talír tohoto, vy blbí bastardi ?
Don't move, you junkie son of a bitch .	Da nisi mrdnuo, narkomančino .	Ani hnout, ty šmejde jeden.

Треба нагласити да се ради о еуфемистичкој функцији еквивалената у конкретним случајевима, а не о еуфемизма по дефиницији.²⁵ Наиме, и даље су у питању лексеме које су маркиране као по-

²⁴ Вид. нап. 23.

²⁵ Нпр. „Eufemizam, stilaska figura, naročiti vid metonimije koji se sastoji u upotrebi blažih reči ili izraza mesto grubih, teških, ružnih i sl., ublažavanje, npr. zaobilaziti istinu m. lagati, zauvek zaspati m. umreti, sići s uma m. poludeti itd.” У: Peco, A.: *Srpskohrvatski jezik*, с. 86. Такође и „Pojmenování (slovo, výraz) nahrazující tabuizovaný či v dané situaci nevhodný výraz, jehož negativně pocitovaný obsah se snaží zmírnit, vylepšit záměnou konotací, zamlžit apod. (např. sociálně slabý místo chudý, plnoštíhlá místo tlustá, liberalizace

грдне, као нпр. у српском језику: *будалетина*,²⁶ *дебилчина*,²⁷ *дрипчи-на*,²⁸ *коњина*,²⁹ *кретенчина*,³⁰ *лажовчина*,³¹ *мајмунчина*,³² *сељачина*,³³ *глуперда*,³⁴ *краветина*,³⁵ *скотина*.³⁶ Дакако пејоративност је саставни део значења мотивне речи, а додавањем аугментативних суфикса је појачана. Ретко се ради о неутралним мотивним речима, које пак додавањем суфикса добијају негативну евалуацију: *наивчина*,³⁷ *наркоманчина*.³⁸ И у чешком језику пејоративне лексеме преовлађују, као што су *baba*,³⁹ *blbec*,⁴⁰ *bastard*,⁴¹ *nula*,⁴² *pitomec*,⁴³ *šmejď*,⁴⁴ *děvka*,⁴⁵

cen místo zdražení). ” У: Karlík, Petr: *CzechEncy*, <https://www.czechency.org/slovník/EUFEMISMUS>, приступљено 18. 11. 2021.

²⁶ *аугм. и пеј. од будала* (РСЈ).

²⁷ Одредницу *дебилчина* нисмо пронашли у општим речницима српског језика. Наводи се у *Речнику српског жаргона: debil(čina) budala, glupak*. У: Gerzić, Borivoj: *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*. Београд 2012.

²⁸ *аугм. и пеј. од дрипац, простачина, мамлашчина* (РСЈ).

²⁹ 1. *аугм. од коњ*; 2. *погрд. глуп човек, глупак, будала* (РМС).

³⁰ Одредницу *кретенчина* нисмо пронашли у општим речницима српског језика, али би свакако могла бити наведена као што су описане лексеме сличне семантике: *аугм. и пеј. од кретен*.

³¹ *аугм. и пеј. од лажов* (РСЈ).

³² Одредницу *мајмунчина* нисмо пронашли у лексикографским изворима, али бисмо могли да је дефинишемо на исти начин као што је зоосема *коњина*: 1. *аугм. од мајмун* 2. *погрд. глуп човек, глупак, будала*.

³³ а. *аугм. и пеј. од сељак*; б. *суров, прост човек, простачина, простак* (РСЈ).

³⁴ *пеј. глупа особа, глупак, глупача* (РСЈ). У литератури се овај суфикс углавном сматра аугментативно-пејоративним, као нпр. у Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику. Суфиксација и конверзија. Део 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, с. 76.

³⁵ *аугм. и пеј од крава* (РСЈ).

³⁶ *аугм. и пеј. од скот* (РСЈ).

³⁷ *сувише наиван, лаковеран човек* (РСЈ).

³⁸ Одредницу *наркоманчина* нисмо пронашли у лексикографским изворима, али би могла бити описана као и други аугментативни деривати: *аугм. и пеј. од наркоман*.

³⁹ 2. *stařena*; 4. *expr. baba i baba dospělá žena, zvl. vdaná*; 5 *hanl. baba stará, ošklivá, nepřijemná, zlá, klevetivá žena; babizna* (SSJČ).

⁴⁰ *hanl. kdo působí dojmem nedostatku úsudku nebo schopností, hlupák, tupec (často jako nadávka), pitomec, idiot* (ASSČ).

zmetek,⁴⁶ *pacholek*,⁴⁷ а присутне су и оне дефинисане као грубе *debil*,⁴⁸ *kretén*,⁴⁹ *hovado*,⁵⁰ *parchant*,⁵¹ *kráva*,⁵² и сл, док су само три употребљена еквивалента стилски маркирана као експресивне речи *pitomeček*,⁵³ *trubec*⁵⁴ и фразем *kůže líná*,⁵⁵ а један као неутралан *hlupák*.⁵⁶ Међутим и те четири лексеме су свакако употребљене за негативну евалуацију појма.

⁴¹ 1. *hanl. nemanželské dítě; levoboček*; 2. (*zprav. o zvířatech a rostlinách*) *míšenec, kříženec, hybrid*; *přen. hanl. zrůda* (SSJČ).

⁴² 1. *čisl. zákl. označ. žádný počet*; 3. *hanl. bezvýznamný člověk* (SSČ).

⁴³ *hanl. pitomý člověk, velký hlupák* (SSČ).

⁴⁴ *hanl. darebák, ničema* (SSJČ).

⁴⁵ 1. *hanl. děvče n. mladší žena, zvl. nehodná, nemorální, lehká; nevěstka* (SSJČ).

⁴⁶ 1. *neúplně, nedostatečně, nepřírozně vyvinutý tvor; nedonošené mládě; nedochůdce*; 2. *hanl. někdo zlobivý, neomalený, drzý (často jako nadávka), spratek* (SSJČ).

⁴⁷ 1. *dř. čeledín: pacholek zapřahal koně*; 2. *dř. pomocník v růz. zaměstnáních*; 3. *dnes hanl. darebák, ničema, uličník (i nadávka)* (SSČ).

⁴⁸ У општим речницима чешког језика не налазимо варијантно значење него само медицински термин: 1. *med. debilní člověk*. Секундарно значење наводи се у Академијином речнику страних речи (*Akademický slovník cizích slov*): 2. *zhrub. hlupák*. Доступно на <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=debil>, приступљено 22. 11. 2021.

⁴⁹ *med. člověk stížený kretenizmem; zhrub. duševní zaostalec, hlupák, pitomec (nadávka)* (SSJČ).

⁵⁰ 1. *dobytče, dobytek, zejm. hovězí*; 2. *zhrub. člověk zvířecký, zhovadilý, surový, bestiální, zvrhlý n. sprostý, nemravný; zhovadilec, surovec, zvrhlik, sprosták* (SSJČ).

⁵¹ 1. *zhrub. nemanželské dítě; dítě vůbec*; 2. *zhrub. ničema, lump (nadávka i dospělým)* (SSJČ).

⁵² 1. *samice tura domácího chovaná pro mléko, maso a užívaná též k tahu*; 4. *zhrub. nadávka* (SSJČ).

⁵³ *expr. zdrob. k pitomec* (SSJČ).

⁵⁴ 1. *včelí sameček, kt. nepracuje, nýbrž jen oplodňuje včelí matku*; 2. *expr. člověk vyhýbající se práci; lenoch, zaháleč, příživník*; 3. *expr. hlupák* (SSJČ).

⁵⁵ 1. *orgán chránící tělo obratlovců; líná, prolhaná kůže expr. líný, prolhaný člověk* (SSČ). Као погрдан овај фразем наводи С. Поповић: „(кол; негат, погрд, некад шал) особа позната по својој лењости лења буба[...]”. У: Поповићовá, Snežana: *Česká a srbská frazeologie. Na cestě ke dvojazyčnému frazeologickému slovníku*. Praha: Karolinum, 2020, с. 154.

⁵⁶ *hloupý člověk; omezenec* (SSJČ). Стилска маркираност јесте неутрална, али свакако се ради о негативној евалуацији.

У једном броју исказа је у чешком језику употребљен вулгарни, онд. опсцени израз, али је то упола мање примера у односу на претходни случај. Ове еквиваленте бисмо могли дефинисати као најпрецизније по конотацији.

Unlike you who has yet to shed a tear, asshole.	Za razliku od tebe koji tek treba daпустиš suzu, seljačino.	Narozdíl od tebe, co jsi tady sotva uronil slzu. Ty zasranej čuráku. ⁵⁷
No costume, no candy, motherfucker!	Bez kostima nema slatkiša dripčino!	Žádnej kostým, žádný sladkosti, zmrde! ⁵⁸
Uh, motherfucker trying to rape me, I don't want to give him a skin rash.	Šta ako konjina pokuša da me siluje, ne želim da dobije osip kože.	Když mě ten hajzl ⁵⁹ chce znásilnit, nemá ho to jen svědit.
I don't think so, motherfucker.	Ne znam baš, kretenčino.	Myslím že ne, ty zmrde.
Listen, motherfucker.	Slušaj, kretenčino.	Poslouchej, sráči. ⁶⁰
Say it, motherfucker.	Reci, majmunčino.	Řekni to, zmrde.
That motherfucker.	Ta smradina.	Ten hajzl.
That's more than you've ever had, you ugly fuck.	To je više nego što si ti ikada imao, ružna seljačino.	Je to daleko víc, než jsi měl kdy ty. Hnusnej zmrde.
He's a fucking liar!	Prokleta lažovčina!	Je to zkurvený ⁶¹ lhář!
What do you think about that, fuckhead?	Šta kažeš na to, kretenčino?	Co to říkáš, zasraná hlavo? ⁶²

⁵⁷ vulg. muž vzbuzující v někom odpor, nesympatie ap. (často jako nadávka) (ASSČ).

⁵⁸ vulg. obecná nadávka (SNČ). У питању је девербатив од *mrdat* vulg. mít pohlavní styk (SNČ).

⁵⁹ vulg. špatný, mizerný člověk, lump (SSJČ).

⁶⁰ vulg. I. pohrdavé označení muže, obv. s podtextem bázlivosti, nadávka (SNČ).

⁶¹ vulg. nadávka, odsuzující hodnocení (SNČ). Девербативни придев од *zkurvit* vulg. pokazit, zničit (SNČ).

I'm not fuckin' around, dick.	Ne zajebavam se, kretenčino.	Moc mě nesar, čuráku.
You fuckin' little prick!	Kretenčino jedna mala! ⁶³	Тy малý čuráku!
Oh, you son of a bitch.	Kretenčino jedna.	Тy zkurvysyne. ⁶⁴

За сва три анализирана језика важи да се лексикографска дефиниција не поклапа обавезно са прагматичком функцијом табуизованих речи, уколико су оне уопште и укључене у речнички материјал, тако да се и у нашим примерима унеколико разликује стилска карактеристика израза употребљених у одређеним контекстима, а самим тим разликују се и њихови преводни еквиваленти.⁶⁵

Што се тиче фреквенције преводних еквивалената, у српском се на првом месту налази аугментатив *кретенчина*, који је поред тога и у конвергентном односу са чак осам вулгарних, тј. опсцених лексема у енглеском. Потом следи *глуперда* који представља еквивалент за три израза, а остали су у еквивалентном односу са по једном лексемом, одн. изразом. Аугментатив је у одређеним случајевима повезан односом еквиваленције са зависним чланом синтагме у конструкцијама атрибут + именица у језику оригинала.

⁶² *zasraný vulg.* 1. *silně zašpiněný* 2. *nadávka* (SNČ). Преводац очигледно није умео да изађе на крај са изразом *fuckhead*, па је превод неадекватан. У апликацији *Treq* највећу фреквенцију има преводни еквивалент *debil*, а потом следе *imbecil*, *čurák*, *kretén*, *pitomec* итд. Доступно на <https://treq.korpus.cz/>. Сматрамо да би у овом случају један од наведених еквивалената који означавају неинтелигентну особу, као што стоји у српском преводу, одговарао контексту у ком говорник наглашава став о некој теми и претпоставља неспособност слушаочевог размишљања о томе.

⁶³ Вид. нап. 23.

⁶⁴ *vulg. nadávka, hanlivé označení muže* (SNČ).

⁶⁵ О семантици и лексикону посебно са становишта негативне евалуације појма вид. Čermák, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, с. 117–123.

кретенчина	asshole cocksucker dick fuck fuckhead motherfucker prick son of a bitch
глуперда	dumb-ass dumb fuck dumb shit
сељачина	asshole
краветина	bitch
дебилчина	stupid fuck
скотина	fucker
наивчина	dick
ленчуга	lazy bastard
наркоманчина	junkie son of a bitch

У чешком језику се на првом месту по фреквенцији налази такође лексема *kretén*, а у односу је конвергенције са три опсцена израза, потом *blbec*, такође са три лексеми у енглеском, са по два израза су *hovado* и *pitomec*, а остале представљају еквивалент за по једну лексеми.

<i>kretén</i>	asshole dumb shit fuck
<i>blbec</i>	dick dumb-ass prick
<i>hovado</i>	asshole stupid fuck
<i>pitomec</i>	asshole fuck
<i>pitomeček</i>	asshole
<i>parchant</i>	motherfucker
<i>debil</i>	fucker

pacholek	cocksucker
zmetek	prick
šmejđ	son of a bitch

Од чешких вулгарних, одн. опсцених израза највише појављувања у примерима има *čurák*, који представља еквивалент за три лексеме у језику оригинала, потом следи *zmrđ* који је у конвергентном односу са две лексеме, док су остали еквиваленти заступљени у мањем броју и повезани су са по једном лексемом у енглеском.

čurák	asshole dick prick
zmrđ	fuck motherfucker
hajzl	motherfucker
sráč	motherfucker
zkurvysyn	son of a bitch

Интересантно је да је и у српском и у чешком језику у функцији еквивалента најфреквентнија лексема *кретен / kretén*,⁶⁶ која је у речницима дефинисана као *душевно заостала особа, глупак, тупоглавац*, али примери употребе показују да су нијансе значења ове лексеме у свести говорника очигледно много шире и могли бисмо рећи да реч представља универзалну погрду. Уосталом, поредећи лексеме у језику оригинала са еквивалентима у српском и чешком језику, закључујемо да изрази у енглеском имају ширу лепезу употребе у односу на конкретне речничке дефиниције. Особе које се њима именују вредноване су као глупе, малоумне, примитивне, неморалне, иритантне, безвредне, недостојне човека и слично.

На основу изложеног можемо закључити да се у српском језику негативна оцена, која је најчешће присутна у самој мотивној речи, појачава додавањем аугментативног суфикса, тако да деривати представљају одговарајуће еквиваленте за вулгарне, одн. опсцене лексеме у енглеском. С обзиром на то да су у чешком језику аугментативи ниско фреквентна средства, користе се други начини преноса, а то су такође речи које су стилски маркиране као пејоративне и у мањој мери вулгаризми.

⁶⁶ У српском, дакако, као мотивна реч.

Такође, пошто се ради о аматерским преводима, не мислимо да је преводилац имао на уму неутрализацију појма за потребе језичке и друштвене норме, нити уређивачке политике неког медија, дакле, није вероватно био вођен цензуром, али је могао бити вођен ауто-цензуром. При томе је добро проценио да и поред неутрализације приликом превођења, семантички потенцијал употребљених лексема одговара оном који садржи исказ у језику оригинала. Сматрамо зато да се ради о једном корисном примеру адекватне замене за непожељне вулгаризме у јавној сфери.

Овакво истраживање је посебно корисно с обзиром на чињеницу да су опцене и уопште вулгарне лексеме минимално заступљене у двојезичној лексикографији, тако да *Чешки национални корпус* представља драгоцен извор преводних еквивалената и нуди бројне могућности анализе обухваћеног материјала.

Извори

А. Тирилица:

РСЈ: Вујанић, Милица et al.: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

РМС: Стевановић, Михајло et al. *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Б. Латиницом:

ASSČ: *Akademický slovník současné češtiny*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. <http://www.slovníkcestiny.cz/uvod.php>.

Český národní korpus. Ústav českého národního korpusu, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. <https://www.korpus.cz>.

Gerzić, Borivoj: *Rečnik anglo-američkog slenga*. Beograd: Istar, 2002.

Gerzić, Borivoj: *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*. Beograd: Bookbridge, 2012.

M-WD: *Merriam-Webster Dictionary*. <https://www.merriam-webster.com>.

SNČ: Hugo, Jan – Fidlerová, Markéta – Adamková, Kateřina – Juránková, Zdeňka (eds.) *Slovník nespisovné češtiny*. Praha: Maxdorf, 2006.

SSČ: Filipec, Josef – Daneš, František – Machač, Jaroslav – Mejstřík, Vladimír (eds.): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1994.

- SSJČ: Havránek, Bohuslav – Bělič, Jaromír – Helcl, Miloš – Jedlička, Alois (eds.): *Slovník spisovného jazyka českého I–IV*. Praha: Československá akademie věd, 1960–1971.
- Dalzell, Tom (ed.): *The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English*. Oxon – New York: Routledge, 2018.

Литература

А. Ђирилица:

- Јовановић, Владан: *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику. Суфиксација и конверзија. Део 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Митрићевић-Штепанек, Катарина: *Аугментативи у српском и чешком језику у чешком националном корпусу*. *Славистика XXIV*, 2, 2020, с. 115–133.

Б. Латиница:

- Ресо, Асим – Станојчић, Џивојин (eds.): *Srpskohrvatski jezik*. Београд: Interpres, 1972.
- Čermák, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- Karlík Petr – Nekula Marek – Rusínová Zdenka (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- Karlík Petr – Nekula Marek – Pleskalová Jana (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2012–2020.
- Štícha, František et al.: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: druhy slov, tvoření slov. Část 2*. Praha: Academia, 2018.

Augmentatives as Means of Euphemisation on the Examples of Serbian and Czech Translation Equivalents from English

The paper discusses augmentative derivatives in the Serbian language that are used as means of euphemisation of vulgar and especially of obscene expressions in film subtitles in English. Based on selected examples from the Czech National Corpus (Český národní korpus) the semantics of these derivatives in Serbian is analysed in relation to the means in English and also compared with the translational equivalents in Czech. It is determined that augmentatives in Serbian represent appro-

priate semantic equivalents, as well as language means used in translation into Czech. Also, given that lexemes that are not vulgar predominate in both languages, this is an adequate substitute for undesirable expressions in the public sphere.

Key words: augmentative; euphemisation; Serbian language; Czech language; English language; Czech National Corpus; translation equivalent.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Analiza diskursa inauguracijskih govora odabranih predsjednika

Dominika Kubišová

Analiza diskursa inauguracijskih govora četiriju predsjednika (B. Pahora, Z. Milanovića, A. Vučića, M. Đukanovića) se bavi zajedničkim jezikom i odabranim zajedničkim temama u istraživanim govorima. Temelji se na pretpostavci lingvističke zasebnosti političkih govora i činjenice da govornik i njegovi slušatelji dijele sličnu kulturnu sredinu. Većina referencija je tako publici poznata. U članku je promatrano korištenje metafora, ponavljanja, superlativa, citata, ali i teme poput mira u regiji, obrazovanja, budućnosti ili linije između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti kao okvira (framing) koji služi govornicima za predstavljanje svojih ideja i vizija društva. Tekst zasigurno ne navodi sve dodirne točke svih govora, ali je postigao svoj cilj – nacrtati zajednički okvir u kojem se kreću inauguracijski govori u regiji.

Ključne riječi: politički govor; analiza diskursa; framing; Balkan; budućnost.

Intro

Članak se bavi analizom diskursa inauguracijskih govora odabranih predsjednika na području Balkana, i to: govorom slovenskog predsjednika Boruta Pahora (BP) iz 2017. godine, novog predsjednika Hrvatske – Zorana Milanovića (ZM) iz 2020., predsjednika Srbije Aleksandra Vučića (AV) koji je svoj govor održao također 2017. godine, kad je drugi put preuzeo tu dužnost, govorom predsjednika Crne Gore Mila Đukanovića (MD) iz 2018. Primarni izvor ovog članka su govori koji su javno dostupni na internetskim stranicama pojedinih predsjednika. Tekst se temelji na analizi diskursa, teoriji o tzv. framingu Georgea Lakoffa, koju spominje u svom poznatom djelu *Don't Think About an Elephant* i knjizi Eve Čulenove pod naslovom *Verbálna manipulácia*. Cilj analize je potraga za za-

jedničkim jezičnim i tematskim elementima njihova govora, ali i istraživanje moguće persuazivne naravi.

Baza promatranja

Prije same analize, moramo podsjetiti da su svi govori održani pred publikom koja s govornikom dijeli kulturnu sredinu. To se prema Dancygieru zove *the ground* (baza) koja „ukazuje da su prisutnost govornika i slušatelja, kao i mjesto razmjene, njihova povijest i ciljevi te specifični komunikacijski ciljevi sudionika slični.“¹ Govornik se onda može referirati na trenutke u povijesti, koristiti metafore i druga kulturno-socijalna sredstva koja su slušateljima poznata i koja su bliska njihovoj stvarnosti pa ih se ne mora objašnjavati.

Sama analiza diskursa je utemeljena na zasebnostima govora ili pisanog teksta relevantnog za argumente kojima se analiza bavi.² Analiza je usredotočena na manji dio šire slike, no pri raščlambi govora potrebno je uzeti u obzir širi kontekst promatranog govora.³ Ova analiza diskursa je napravljena na vrlo jednostavan način. Iz predsjedničkih su govora bile odabrane ključne riječi ili teme koje su govornicima bile zajedničke,⁴ a promatrale su se one slike koje su bile implicirane korištenjem jezika u pozadini političkog govora.

Tijekom svih promatranja treba uzeti u obzir najveći alat tzv. framing. Lakoff ga studentima demonstrira tako da im govori da ne razmišljaju o slonu, dok oni, naravno imaju asocijacije na slona. Riječ je definirana u odnosu na taj okvir.⁵ Time se misli da se u istraživanom političkom govoru koristi framing, način govorenja koji evocira asocijacije i isto tako konstruira stvarnost prema želji govornika. Dobar govornik je sposoban, pomoću okvira koje koristi, uvjeriti svoju publiku u svoje ideje. Uz to mu osim okvira (framinga) pomažu i metafore.

¹ Rosingana, Gonzalo Calle: *Fictionalizing scenarios in political discourse*. In: Jana Pelclová – Wei-lun Lu (eds.): *Persuasion in Public Discourse*. Amsterdam 2018, s. 88.

² Gee, James Paul: *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. New York 2011, s. 117.

³ Isto: s. 121.

⁴ Barem 3 od 4 govornika.

⁵ Lakoff, George: *Don't Think of an Elephant*. Chelsea 2004, s. 19.

Metafore

Jedna od najčešćih stilskih figura je metafora. Ona se u određenom obliku pojavljuje u svim inauguracijskim govorima:

BP: „*Domovina lahko **ponosna** na vsakega izmed nas.*”

ZM: „*Hrvatska je danas usprkos svmu ipak **dovoljno imućna i zrela da može obrazovanje na svim razinama učiniti dostupnim** svim ljudima [...]*”

AV: „*[...] da ona (Srbija) postane **bolja, jača, bogatija i srećnija zemlja. [...] da Srbija ne bude unižena.***”

MD: „*Crna Gora je **lekciju** o značaju regionalne stabilnosti dodatno **utvrdila** u iskustvu devedesetih godina. [...] Država mora bez odlaganja temeljno preispitati sve aspekte obrazovnog sistema [...]*”

Kako piše J. Mistrík u svojoj knjizi *Štylistika*: „*Najčešći tipovi metafora nastaju kada se na stvari prenose karakteristike i radnje ljudi ili kada se na stvari prenose karakteristike i radnje životinja.*”⁶ U ovim primjerima država, kao i čovjek, može biti ponosna, bogata, uči (se), ali ima i direktnu moć napraviti nešto za svoje državljane.

Ovako naglašeno odjednom dobivamo jasnu perspektivu da „država“ to jednostavno ne može. Sve akcije koje joj pripisujemo zapravo mora napraviti neki političar ili netko u administraciji. Država može biti bogata ako su bogati ljudi koji tamo žive i ako je njezina ekonomija na određenom nivou. Sama o sebi ne odlučuje, sama po sebi nema moć. Služi nam samo kao slika koja pokriva: a) politiku, administraciju itd. b) služi kao verbalni kišobran za životno stanje njezinih državljana (npr. ponosna, unižena, bogata).

Superlativi

Superlativi nisu u slavenskim jezicima tako učestali kao na primjer u američkim kampanjama. S osobnog stajališta, ljudi u srednjeeuropskoj regiji takav način govora smatraju čak pretjeranim. No, u manjoj mjeri oni se ipak pojavljuju.

BP: „*Stremljenje k družbeni enakosti, ne uravntimerki, zlasti stremljenje k zagotavljanju enakih možnosti za vse, je eden **najpomembnejših** vzgibov uspešne družbe in države prihodnosti. Toda **najboljša** socialna politika je v bistvu **najboljša** gospodarska politika.*”

ZM: „*Puna podrška vlasti i društva akademskoj i znanstvenoj neovisnosti te neovisnosti sudstva i medija. To je **najboljša** brana tiraniji. [...]*”

⁶ Mistrík, Jozef: *Štylistika*. Bratislava 1997, s. 139.

su zaštita i promicanje neovisnosti sudstva, medija i znanosti **najvažniji** sadržaj načelne ustavne formulacije o odgovornosti predsjednika Republike za stabilnost državne vlasti.”

AV: „[...] istorija ne predviđa sankciju, ali, za mene, taj sud je jednak onom strašnom, konačnom, i predstavlja i **najveću** opomenu i **najbolje** uputstvo za sve što, u periodu koji je ispred mene, imam, i moram, i hoću da uradim. Zato što je to **najveći** račun koji imam da položim.”

MĐ: „Zato nam ne trebaju obećanja o prijemu ni 2025., ni bilo koje druge godine. I bez takvih projekcija mi ćemo nastaviti sa **najkvalitenijim** i **najbržim** reformama stremeći boljem životu građana.”

Uloga superlativa je uvjeriti adresata, odnosno njegov zadatak je probuditi emocije, raspoloženje, izazvati neki stav, odnosno reakciju, te skretanje pozornosti na određenu činjenicu.⁷ Kod Pahora i Milanovića vidimo taj pokušaj skretanja pažnje prema (za njih) važnim temama. Pahor govori da je društvena ravnopravnost najbolji način socijalne politike koja se odražava na gospodarstvo. Potom povezuje sve tri činjenice u jedan, nazovimo to, „akcijski lanac.“ Milanović posvećuje pažnju borbi protiv tiranije i zaštite neovisnosti institucija. S druge strane, Vučić se poziva na emocije, prvo zato da sam sebe stavlja u sredinu povijesnih događaja (što u svom govoru čini na nekoliko mjesta) i sve to kulminira metaforičkim računom koji on mora položiti. Đukanović superlativima crta bolju i uspješnu budućnost pomoću osjećaja povjerenja da će vlast odraditi sve najbolje.

Ponavljanje

Figure ponavljanja možemo naći u umjetničkom stilu, ali pojavljuju se i u govorima. Otkrivamo ih kod iskusnih govornika, koji se ili trude da njihov govor bude poseban, sugestivniji, ili im dodaje emocionalni naboj, no ponekad imaju i persuzivnu moć. Ako se, kako vidimo na primjerima, govornik odluči za epizeugmu, on želi naglasiti određeni sadržaj govora, određenu misao, može apelirati, ili nešto zahtijevati.⁸ Ponavljanje samo po sebi može biti manipulativno jer nameće drugačije mišljenje.

BP: „*Skupaj z vami želim graditi Slovenijo kot v svet odprto državo. Kot varno državo.*”

ZM: „*Ovo je kuća za nas. Za sve nas. Za nas koji smo tu, za generacije koje dolaze i za one koje će se vratiti svojoj kući.*”

⁷ Čulenová, Eva: *Verbálna manipulácia*. Banská Bystrica 2019, s. 179.

⁸ Čulenová, E.: *Verbálna*, s. 188.

AV: „[...] Umeti da odgovorim na **svako** pitanje i na **svaki** zahtev, na **svaki** izazov koji je preda mnom.”

MĐ: „**Treba nam** podrška na putu savladavanja jaza istorijski naslijeđene zaostalosti ovog evropskog regiona. **Treba nam** prije svega jasan i oročen plan izgradnje infrastrukture Zapadnog Balkana [...] **Treba nam** podrška u izgradnji institucija koje će unaprijediti vladavinu prava i podstaći svijest građana o važnosti demokratskog razvoja.”

U navedenom primjeru Borut Pahor je iskoristio „skupaj z vami“ četiri puta, a „kot nekakvo državo“ osam puta. Ovaj postupak mu služi kao svojevrsni zaključak, gradacija njegovog govora koji se približio kraju. Tako ističe kakvu državu želi. Milanović isto tako, koristi ponavljanje na kraju svog govora, ali u ovom slučaju je to više enumeracija. Vučić je koristio više na emocionalnoj razini, polako kreira gradaciju od „pitanja“ do „izazova“. Đukanović ponavlja „treba nam“ kao zahtjev za posebnu vrstu pomoći koja bi unaprijedila budućnost Crne Gore.

Citati

Citati, kao alat, su prijelazni oblici između lingvističkog i tematskog dijela. Taj se oblik u svečanim govorima koristi vrlo često. Njegov učinak na slušatelje je neizvjestan, a način korištenja ponekad bizaran.

Borut Pahor je u disciplini citata otišao u neobičnom smjeru. Njegov govor je održan prije Božića i on je od svih mogućih odabrao jedan koji referira na smrt.⁹ Kasnije objašnjava da bismo u životu trebali biti ljubazni.

BP: „*Neka znana romantična drama se začne z ugotovitvijo, da ljudje tik pred smrtjo, naj bo naravne ali nasilne narave, mislimo sporočila ljubezni, ne sovraštva.*”

ZM: „*Jedan od, po mom mišljenju, vodećih mislilaca današnjice ovih je dana rekao da se budućnost prave demokracije može osigurati samo tako da se istinu sačuva neovisnom o željama većine birača, kao i želju većine birača neovisnom od istine.*”

AV: „**Tomas Edison**: težak rad, posvećenost i zdrav razum. I potrebno nam je da u svakoj teškoći, a mnoge su pred nama, tražimo ono što je u njima tražio **Albert Anštajn** – priliku da uspemo. I potrebno nam je, i tu ću prestati sa citatima, da poput **Tomasa Džefersona** verujemo u sreću, ali i da, kao i on, znamo da nje uvek bude više, ukoliko još više

⁹ Citat je iz engleskog filma *Love Actually*.

i teže radimo. To je ključ za vrata naše budućnosti. Vrlo prost, ako si spreman da ga uzmeš u ruke i okreneš u pravom smeru.”

Zoran Milanović, isto kao Pahor ne govori otvoreno od koga je taj citat izabrao i koristi nešto iz političke filozofije.¹⁰ Izbori nisu način pronalaženja istine nego način kompromisa.

Vučić je od svih predsjednika koristio najviši broj citata, konkretno sedam, i sve ih je imenovao. Citira Adamsa, Orwella, kako vidimo u primjeru i Edisona, Einsteina, Jeffersona, redom, pa čak i sam govori „*tu ću prestati sa citatima*”, no nije prestao, nego je na kraju govora ubacio još Pekića i Lao Cea. Osim citata ubacio je još i poslovicu: „*Znate kako kažu, niko se još u svom znoju nije udavio.*” Citat se koristi da govor bude poseban, prijenos neke ideje lakši, da se time veže neka intelektualna nit, jer govornik neće citirati čovjeka čije mišljene se ne uklapa u njegov vlastit pogled na svijet. Na posljetku, kad govornik citira poznate ljude, računa s time da slušatelji prepoznaju poruku te da znaju o čemu se radi. Đukanović nije koristio ni jedan citat.

Tematski dio

Tematski dio započinju sa snažnom temom – regijom i mirom. Ove dvije teme su u govorima usko povezane. Svi promoviraju mir, mirna rješenja, mirni način rješavanja sporova.

BP: „*Ponosni smo, da smo po diplomatskem priznanju vsa odprta vprašanja rešili po mirni poti ... Slovenija se bo dejavno angažirala na področju zahodnega Balkana in jugovzhodne Evrope. Z našimi izkušnja-mi, znanjem in politično voljo želimo pomagati tej regiji [...]*”

ZM: „*U vanjskoj politici fokusirat ću se, također, na one točke na kojima se može graditi suradnja i prosperitet. Nema dvojbe da takvih točaka ima neusporedivo više od onih koje nas udaljavaju i od susjeda i od svijeta, čak i kad su posrijedi države s kojima imamo najviše neriješenih pitanja.*”

AV: „*Mir – stalni, stabilni, plodonosni mir, u Srbiji i u celom regionu, svakako je prvi od njih. I radiću na njemu [...] jer duboko verujem da je on osnova svakog napretka, svakog uspešnog posla i bezbedne budućnosti.*”

MĐ: „*Značajan dio svog angažmana posvetiću jačanju položaja Crne Gore u međunarodnoj zajednici. Prije svega razvoju i jačanju prijateljskih odnosa u regionu. Crna Gora nema otvorenih pitanja sa*

¹⁰ Radi se o citatu Yuvala Noaha Hararia iz kolumne New York Timesa.

susjedima, niti teritorijalnih pretenzija ni prema kome, i ponosi se dugom tradicijom dobrosusjedstva.”

Slovenija nudi pomoć oko ulaska u EU/NATO strukture i s Hrvatskom razmjenjuje mišljenje vezano uz granice u Piranskom zaljevu. Pahor, s druge strane, u svom govoru čeka da to Hrvatska ispoštuje. Milanović se nekoliko godina kasnije na to nadovezuje pod krinkom „neriješenih pitanja“, ali i on govori o suradnji. Na drugom mjestu doslovno govori „*ratovi su gotovi*“ i to se tiče čitave regije. S druge strane Đukanović se veseli jer je Crna Gora zadovoljna, zato što nema neriješenih pitanja i želi prijateljske odnose. Vučić također vidi mir kao alat za suradnju i bolji život u regiji – na ekonomskoj i sigurnosnoj razini. Deklarativno postoji snažna volja za mirom i suradnjom na Balkanu.

Obrazovanje

Obrazovanje je tema koja se često javlja u političkim govorima i kampanjama te je mentalno za slušatelje povezana s budućnošću, djecom (o njihovoj vezi malo kasnije) i napretkom.

BP: *„Dve tretjini naših prvošolčkov bo po koncu šolanja opravljalo poklice, ki danes še ne obstajajo. [...] Skupaj z vami želim graditi državo, v kateri bo oblast skrbela za javno šolstvo in javno zdravstvo.”*

ZM: *„Naša budućnost ovisi, ponajprije, o kvaliteti školovanja i o aktivnoj vjeri u to da je znanje ključ ispunjenijeg i uspješnijeg života. Hrvatska je danas usprkos svemu ipak dovoljno imućna i zrela da može obrazovanje na svim razinama učiniti dostupnim svim ljudima.”*

MĐ: *„Znanje je danas ključni resurs i opredjeljujući faktor razvoja svakog društva. [...] Moramo podstaći najbolje među nama za tu profesiju da bi bili sigurni da se novim generacijama potrebno znanje prenosi na najkvalitetniji način.”*

Borut Pahor je, osim budućnosti, svjestan toga da se obrazovanje mora reformirati u moderno, koje prihvaća postojanje tehnologija. Obrazovanje povezuje i s temom zdravstva. Milanović vidi vezu između obrazovanja i boljeg životnog standarda stanovnika Hrvatske te otvara temu besplatnog obrazovanja. Đukanović apsolutno povezuje mlade ljude, obrazovanje i budućnost Crne Gore i, isto kao Pahor, razmišlja o poboljšanju kvalitete studija. Ni jedan od spomenutih predsjednika nije apsolutno zadovoljan stanjem u svojoj zemlji na tom području.

Ovo je još jedna tema, gdje su predsjednici suglasni. Bez obrazovanog naroda nema napretka u budućnosti, s druge strane, u svim zemljama je za sve reforme službeno odgovoran parlament, jer pozicija predsjed-

nika nema dovoljno ustavne vlasti, ali ove ideje može samo proklamirati kao društvenu temu. Međutim, tema obrazovanja i budućnosti je, kako vidimo, jako važna.

Budućnost

Tema budućnosti je u njihovim govorima povezana s djecom ili mladima (ponekad i sa gore spomenutim obrazovanjem), možemo čak reći da se sastoji od metafore DJECA/MLADI SU BUDUĆNOST. Sama metafora nam zvuči kao politički slogan, ali u tome je skrivena i naša vlastita predodžba budućnosti koju izvan politike često pripisujemo našoj djeci. Nekoliko primjera od odabranih predsjednika izgleda ovako:¹¹

BP: *„Skupaj z vami bi rad gradil Slovenijo kot miren, varen in ljubeč dom za vse nas in za vse naše otroke in vnuke.“*

AV: *„Hajde da stvaramo poslove, zato što poslovi stvaraju nas i stvaraju decu, i pružaju onda svima novu šansu za još više poslova i još više dece. [...] Treba ljubiti zemlju dece svoje, a ne dedova svojih. Jer čast neće zavistiti od toga odakle dolazimo, već kuda idemo.“*¹²

MĐ: *„Mladi ljudi će biti naš najvredniji kapital i komparativna prednost jedino ako taj resurs oplemenimo evropski konkurentnim znanjem. Crnogorska ekonomija je dio evropskog tržišta, [...] te i mlada generacija mora biti spremna da svojim znanjem u predstojećem vremenu konkuriše.“*

Borut Pahor i Aleksandar Vučić smatraju sebe i sadašnjost kao vrijeme u kojem se treba brinuti o budućnosti – djeci. Kod Vučića je to još prošireno na nekakavo rješenje vezano uz demografsko pitanje, kako bi se stvorili uvjeti da ima više djece. Đukanović ne gleda na taj način da malu djecu povezuje s temom obrazovanja, ali prepoznaje mlade kao snagu koja bi mogla biti budućnost Crne Gore. Sadašnjost je vrijeme za gradnju dobrih obrazovnih institucija. Ako se ustraje u tom cilju, osobit će se dovoljno mladih koji će biti nosioci napretka u državi. Za sve njih su djeca (ili mladi) temelj svijetle budućnosti.

¹¹ Zoran Milanović je jedini otišao u drugi smjer u svom govoru i spominje djecu u prošlosti, konkretno kao žrtve Domovinskog rata: *„[...] zahvalnost muškarcima, ženama i djeci koji su poginuli i koji su patili za našu slobodu u Domovinskom ratu.“*

¹² U drugom primjeru citira Borislava Pekića.

Prošlost – sadašnjost – budućnost

Jednom od najzanimljivijih točaka svakog političkog govora je zamišljena linija koju govornik gradi između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

U svom članku o govoru katalanskog predsjednika Artura Masa Rosigana implicira jedan zanimljiv fenomen. Govornik crta liniju između sada (ili sebe samog), ali sve to počinje graditi događajem u prošlosti, formira pozadinu toga što želi dalje naglasiti. Rosigana prošlost i sadašnjost naziva „mentalnim prostorom“ (mental space). „*Argumenti i mentalni prostori koji su nastali isprepliću se s ugrađenim komentarima, ocjenama i posljedicama događaja koji obogaćuju objašnjenje.*”¹³ Na ovom mjestu se možemo zapitati, može li ta linija između prošlosti i sadašnjosti u političkim govorima ići i dalje. Od prošlih događaja, preko „sadašnjosti“ (trenutka kada govornik drži svoj govor), prema budućnosti koju vješto oslikava svojim riječima u mislima slušatelja.

Borut Pahor se u prošlosti vraća vlastitom jeziku i samostalnosti Slovenije. Povezuje povijesne događaje i opstajanje Slovenije s jedinstvom u smislu njihove zajedničke snage. Sadašnjost vidi na dva načina. Jedan je da Slovenija dobro raste poslije krize (podsjetimo na govor održan 2017), ali da se taj rast ne tiče svih građana, npr. „*V lanskem letu so humanitarne organizacije pomagale našim ljudem 770.000 krat. [...] Če na primer opazimo otroka s pametnim telefonom, še ne pomeni, da ne spada med 46.000 tistih, ki živijo globoko pod pragom revščine.*” U budućnosti vidi državu kao mirnu, sigurnu, ponosnu, da „*prihodnost ne bodo gledali s strahom temveč s velikim upanjem*”, s kulturnim i prirodnim sredstvima i dobrim obrazovanjem i zdravstvenom skrbi, Sloveniju vidi u jezgri EU-a. S druge strane identificira i probleme: budućnost obrazovanja, starenje društva, napredak tehnologija, stanje ekologije.

Za razliku od Franje Tuđmana koji se hrvatskom poviješću bavio u svakom svojem govoru, Zoran Milanović to radi samo marginalno. Vraća se žrtvama Domovinskog i Drugog svjetskog rata. „*Patriotizam, naravno, podrazumijeva neizbrisivo sjećanje i vječnu zahvalnost muškarcima, ženama i djeci koji su poginuli i koji su patili za našu slobodu u Domovinskom ratu, kao i u antifašističkoj borbi u Drugom svjetskom ratu.*” Sada je za njega najvažnije da se nitko ne osjeća diskriminiranim ili isključenim. Budućnost, kao i Pahor, vidi u obrazovanju i znanju koje bi trebalo biti dostupno svima, uz uvažavanje kulturnog identiteta.

¹³ Rosingana, C. R.: *Fictionalizing*, s. 90–91.

Aleksandar Vučić vremensku liniju crta na dva načina. Jedan je sličan ostalima, kada spominje trenutke u povijesti: „daleke 1830. godine Miloš Veliki proglasio Prvi hatišerif i utemeljio samostalnost moderne Srbije“ ili kada spominje krunidbu Stefana Prvovenčanog, autonomiju 1817, čime privlači pažnju na sjajne trenutke u povijesti. U sadašnjosti vidi Srbiju kao jaku, slobodnu i sigurnu državu, ali čitavim njegovim govorom se provlači strepnja za budućnost koju, isto kao Pahor, vidi na dva načina. Taj prvi dobro opisuje ovaj citat: „*Podijeljena i interesima razdrobljena Srbija ne može da stigne nigde.*” On je, s pozicije predsjednika, spreman da radi (i na ovom mjestu se opet služi gradacijom): „[...] *da nastavim da gradim. Da dižem, zajedno sa svima u Srbiji, sprat po sprat, stepenik po stepenik, ploču po ploču, bez želje da tu građevinu ikada završim.*” Za njega je temelj svjetle budućnosti suradnja. (Koristi metaforu gradnje mostova). Ipak je kreativno našao i drugu mogućnost kako nacrtati liniju među prošlim, sadašnjim i budućim. Koristi kontraste. Na liniji prošlost – sadašnjost je kontrast prestali smo X počeli smo: „**Prestali smo da čekamo, počeli smo da tražimo. Prestali smo da se pravdamo, počeli smo da prihvatamo odgovornost.**” A prijelaz između sadašnjosti i budućnosti gradi na kontrastu dosta je bilo nečeg X sad je vrijeme za nešto drugo. „**Dosta smo se sahranjivali po Balkanu, vreme je da se radamo. Dosta, gotovo sve, svi zajedno na zapadnom Balkanu smo porušili, vreme je da izgradimo.**”

U prošlosti se Đuknović najčešće vraća devedesetim godinama i putu Crne Gore k samostalnosti „jednostavnije – prava na slobodu savremene Crne Gore“, ali ide i dalje, koristi se omiljenim izrazom „zemlje sa hiljadugodišnjom državnom tradicijom“ ili nabraja važne povijesne trenutke: „*Navršava se 140 godina od njenog prvog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu, 100 godina od bespravnih odluka Podgoričke skupštine kojima smo izgubili državu i nacionalno ime, i gotovo osam decenija od herojskog Trinaestojulskog ustanka. To su crnogorski istorijski graničnici.*” Prošlost je za njega razlog sporijeg napretka države te po njegovom mišljenju tegobne povijesti, koja se reflektira u sadašnjosti. On identifikira probleme koji su rezultat globalnih promjena, tehnološke revolucije, ali često se vraća i na stanje Europske unije. Za Đukanovića je današnja Crna Gora „vođena jasnom vizijom, u njoj ima tolerancije, ona je ekonomski održiva pa u tom smjeru i raste te je postala član NATO-a”. Budućnost Crne Gore je u njegovom govoru povezana s NATO-om i EU-om. Osim toga naglašava problem konkurentnosti.

Svi predsjednici su svjesni teške, no u isto vrijeme i sjajne prošlosti svoje države. Sadašnjost vide kao nešto bolje od onog što je bilo, ali o toj konstataciji govore s dozom opreza, pa budućnost crtaju metaforom gradnje, zajedništva i promjena na bolje, ponovno s oprezom naglašavajući kako se budućnost može izgraditi jedino ukoliko postoji međusobna suradnja. Ove linije odražavaju i druge teme govora koje su njima zajedničke: obrazovanje, znanje, tehnologije, napredak itd.

Zaključak

Analiza se bavila inauguracijskim govorima četvorice predsjednika: Boruta Pahora (Slovenija), Zorana Milanovića (Hrvatska), Aleksandra Vučića (Srbija), Mila Đukanovića (Crna Gora), i usredotočila se na ono što im je zajedničko. S lingvističkog su stajališta bile promatrane metafore, superlativi, ponavljanje, graničnim, no zanimljivim dijelom, je bilo korištenje citata, potom tema mira u regiji, obrazovanja, budućnosti i linija koju su govornici povukli između prošlosti, sadašnjosti (trenutka u kojem govore) i budućnosti.

Inauguracijski govori su svjedoci svog vremena i političara koji su ih izrekli. Oni, kao lideri, bi trebali predstaviti svoju viziju i svoj stav, a tako i rade, koristeći razne alate kako bi dobili pažnju svoje publike. U pravilu dobro poznaju svoje slušatelje i dijele s njima zajednički socio-kulturni temelj. Poslije ove analize možemo otvoreno konstatirati da postoji puno više zajedničkih točaka nego razlika, kako u lingvističkom tako i u tematskom smislu.

Izvori

- (MĐ) Đukanović, Milo: *Inauguracioni govor Predsjednika Crne Gore Mila Đukanovića*. Predsjednik Crne Gore, 20. 5. 2018, <http://www.predsjudnik.me/inauguracija.php>, pristupljeno 4. 10. 2021.
- (ZM) Milanović, Zoran: *Inauguracijski govor predsjednika Republike Zorana Milanovića*. Predsjednik, 18. 2. 2020, <https://www.predsjudnik.hr/vijesti/govor/>, pristupljeno 3. 10. 2021.
- (BP) Pahor, Borut: *Inauguracijski govor predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja*. Urad predsednika Republike Slovenije, 22. 12. 2017, <https://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/CFAEAA63C3F197C2C12581FC00443610?OpenDocument>, pristupljeno 5. 10. 2021.
- (AV) Vučić, Aleksandar: *Inauguracija*. Predsednik republike Srbije, s. d., <https://www.predsjudnik.rs/lat/predsjudnik/inauguracija>, pristup 4. 10. 2021.

Literatura

- Čulenová, Eva: *Verbálna manipulácia*. Banská Bystrica 2019.
- Gee, James Paul: *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. New York 2011.
- Lakoff, George: *Don't Think of an Elephant*. Chelsea 2004.
- Mistrič, Jozef: *Štylistika*. Bratislava 1997.
- Rosingana, Gonzalo Calle: *Fictionalizing scenarios in political discourse*.
In: Jana Pelclová – Wei-lun Lu (eds.) *Persuasion in Public Discourse*.
Amsterdam 2018.

Analysis of the Discourse of Inaugural Speeches of Selected Presidents

The analysis of the discourse of the four president's inaugural speeches (B. Pahor, Z. Milanović, A. Vučić, M. Đukanović) deals with common language means and common topics of researched speeches. It is based on the assumption of the linguistic peculiarity of political speeches and on the fact that the speaker and his audience share a common cultural base, so most references are known to the audience. The article examines the use of metaphors, superlatives, repetitions, quotes, but also topics such as peace in the region, education, the future, or the line between past, present and future as a frame that serves the speaker to present his ideas and visions. The text certainly does not list all similarities, but it has served its purpose – to outline a common framework within which inaugural talks operate in the region.

Key words: political speeches; discourse analysis; framing; Balkan region; future

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Пříspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

O jazyce Čechů v banátské obci Kruščica

Šimon Tesar

Příspěvek se zabývá vybranými aspekty běžně mluvené češtiny v komunitě Čechů žijících v obci Kruščica v jižní části srbského Banátu. Během kolonizačních vln v 1. třetině 19. století přišlo na území Banátu velké množství kolonistů z různých regionů českých zemí. Ti vytvořili řadu nových obcí, nebo se usadili v již stávajících. Jednou z nich byla obec Kruščica, v níž již žilo i srbské obyvatelstvo. Během společného soužití převážilo v mluvě kruščických Čechů množství jihozápadočeských nářečních rysů, které jsou užívány i v současnosti. V příspěvku se zaměřujeme na vybrané hláskoslovné a morfologické nářeční rysy či nářeční lexikum a srovnáváme areálové rozšíření těchto rysů a dialektismů v českých nářečích v užším slova smyslu. Dále se v omezené míře zabýváme vlivem srbštiny na češtinu. Současná zjištění porovnáváme s výsledky výzkumů kruščické češtiny z konce 60. let minulého století.

Klíčová slova: čeština v zahraničí; Banát; česká menšina; dialekt; jazykový kontakt.

Čeština má své místo v Banátu už téměř dvě stě let. V tomto příspěvku se zabýváme běžně mluvenou češtinou v obci Kruščica, která se nachází nedaleko města Bela Crkva v jihozápadní části dnešního srbského Banátu. Zabýváme se vybranými jazykovými rysy a jejich vztahem k tradičním českým nářečím v užším slova smyslu. Tyto vybrané rysy pak porovnáváme se zjištěným stavem v 60. letech minulého století a pokoušíme se zhodnotit, zdali se nářeční rysy v mluvě Čechů v Kruščici (lidově *f Kruščicích*, *f Krušic*) stále zachovávají. V omezené míře se také zaměřujeme na vliv srbského jazyka na kruščickou češtinu. Srovnání vybraných nářečních aspektů provádíme na základě nahrávek z let 2013–2016 uložených v Digitálním archivu Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění, vlastních nahrávek z terénních výzkumů (2019, 2021)

a z výzkumu pro *Český jazykový atlas* (ČJA). Na nahrávkách 2013–2021 jsou zaznamenány promluvy respondentů narozených v letech 1935–1965.

Čeští kolonisté přicházeli do Banátu z různých oblastí Čech. Osídlenci pocházeli například z Plzeňska, Litoměřicka, Chrudimska, Klatovska, Berounska, Domažlicka, Sázavska, Čáslavska nebo Boleslavi.¹ Předpokládáme, že s sebou si tito kolonisté přinášeli své rodné nářečí. Slavomír Utěšený ve svém článku z roku 1970 uvádí, že pro kruščickou češtinu je charakteristický jihozápadočeský (jzč.) nářeční ráz.²

Současný vokalický systém kruščické češtiny disponuje pěti krátkými vokály *a, e, i, o, u*, pěti dlouhými vokály *á, é, í, ó, ú* a dvěma diftongy *ou* a *ej*. Stojanka Popovičová charakterizovala v roce 1968 kruščický systém krátkých vokálů obdobně, nicméně v systému dlouhých vokálů udává pouze vokály *á, í* a *ú*.³ Dlouhé vokály *ó* a *é* byly zachyceny například ve slovech *póle, zéli, dóle, nahóže*. Tyto podoby s dlouhým vokálem vznikly dloužením původně krátkého vokálu, který se nacházel v kmeni slova. Kořenné dloužení ve slově *pole*⁴ a *zeli*⁵ je charakteristické pro severovýchodočeská (svč.) nářečí a část nářečí středočeských (střč.). Areál rozšíření adverbii s kořennou délkou *dóle*⁶ a *nohóře*⁷ je ve srovnání s výše uvedenými substantivy větší. Dloužení vokálu je v Českém jazykovém atlase (dále jen ČJA) zaznamenáno v svč. a střč. nářečích s přesa-

¹ O historii kolonizace Banátu, např. Pavlásek, Michal: *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*. Slovanský přehled 96, 2010, č. 3–4, s. 243–262, nebo Štěpánek, Václav: *Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského hraničářského pluku*. In: Václav Štěpánek a Ladislav Hladký ve spolupráci s Bronislavem Chocholáčem a Liborem Janem (eds.): *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*. Brno: Matice moravská, 2005, s. 73–102; týž: *Mizející menšina. Historie a současnost českého osídlení v srbském Banátě*. Národopisná revue 13, č. 1, 2003, s. 3–10.

² Utěšený, Slavomír: *O posrbšťování kruščické češtiny v jugoslávském Banátě*. Naše řeč LIII, 1970, s. 139.

³ Popovič, Stojanka: *Rezultati ispitivanja čeških govora u naseljima Nova Ves (Bosna) i Kruščica (Banat)*. In: *Anali Filološkog fakulteta (AFF)* 8. Beograd, 1968, s. 152.

⁴ Balhar, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 3*. (dále jen ČJA) Praha: Academia, 1999, s. 101.

⁵ Balhar, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2002, s. 57.

⁶ Balhar, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005, s. 519.

⁷ Tamtéž, s. 517.

hem do nářečí jzč., tedy v oblastech, ze kterých čeští osídlenci do Banátu přicházeli. Během výzkumu pro ČJA byly v Kruščici zjištěny i varianty s krátkostí *pole*, *dole*.⁸ Zachování délky však může být podpořeno anebo zapříčiněno srbským dynamickým přízvukem.⁹

Dlouhé vokály *ó* a *é* se dále vyskytují v přízvučných slabikách, např. *ve 'sélka*, *ne 'vjésta*, *ne 'bóšcik* nebo *'óltaš*. Slovní přízvuk v kruščické češtině není ustálen na první slabice a může se nacházet i uvnitř slov. Přízvuk většinou nebývá ani na slabičných předložkách ani na předponách, např. *po 'véčeži*, *pšed 'vobjedem*, *u 'péče*, *ne 'máme*, *na 'žézame*, *pod 'zvihneme*, *na 'hóru*. Tento stav byl zaznamenán i S. Utěšeným, který poznamenává, že slovní přízvuk v kruščické češtině byl již v období jeho výzkumu výrazně konsolidován.¹⁰

V ostatních případech je na místě původního dlouhého vokálu *é* dlouhý vokál *í*, jako je tomu i jinde v českých nářečích v užším slova smyslu, např. *'šselijakí pís 'nički*, *'černí 'víno*, *'polífkí*, *'kinutí ko 'láče* nebo *Čer 'véní svátki*.

Uvedený příklad pro úžení dlouhého vokálu *é* v *í Červení svátki* je zajímavý i z jiného hlediska. Jedná se o nářeční ekvivalent označující Velikonocce. Toto dvouslovné pojmenování je územně omezeno na oblast jihozápadních Čech s přesahem do Čech středních.¹¹ Další často frekventované dialektismy, které byly zjištěny u všech informátorů, jsou např. sloveso *mušet*, které je charakteristické pro nářečí jzč. a západní část střč. nářečí,¹² substantiva *vňuk*, *vňučka*, jejichž areálové rozšíření nebylo ČJA mapováno. Archiv lidového jazyka (ALJ) dokládá výskyt těchto hláskových variant v svč. nářečích, jzč. nářečích, ojediněle též ve střč. nářečích.¹³ Substantivum *příjmení* je v kruščické češtině realizováno variantami *přímňení* nebo *pšimňení*. V ALJ je varianta *přímňení* doložena v Plzni, na Roudnicku a v Žebráku, tedy v lokalitách střč. a jzč. nářečí.

Diftong *ej* se v kruščické češtině vyskytuje na místech původního *y/i*, a to i po ostrých sykavkách *c*, *z*, *s* jako je tomu ve střč. a svč. nářečích. V jzč. nářečích nebyla diftongizace po *c*, *z*, *s* provedena. Diftong *ej*

⁸ Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., dialektologické oddělení: Dotazník pro výzkum českých nářečí (1964–1965). JU 5 Kruščica, s. 75, 80, 83.

⁹ Utěšený, S.: *O posrbšťování*, s. 140.

¹⁰ Tamtéž, s. 139–140.

¹¹ Balhar, Jan – Jančák, Pavel a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia, 1997, s. 449.

¹² Balhar, J. a kol.: *ČJA 4*, s. 505.

¹³ Archiv lidového jazyka, uložený v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.

bil zaznamenán například v těchto slovech: 'zejtra, 'istej (< srb. *isti* „stejný“) 'den, 'já sem 'bil 'malej, 'strejček, 'nákej. Důsledný výskyt diftongu *ej* byl zaznamenán během výzkumu pro ČJA.¹⁴ Pravděpodobně vlivem srbštiny může docházet k nahrazování *ej* > *i*, např. 'vélki (srov. srb. *veliki* „velký“) 'lévag (< srb. *levak* „trychtýř“) 'bil vod 'bakarhu (< srb. *bakar* „měď“) 'bil u 'delanej.

Dalším rysem, který se v kruščické češtině běžně vyskytuje je hlásková obměna v zakončení infinitivu u sloves 3. třídy na *-ovat*. Jedná se obměnu s krátkým *u* *-uvat*, např. *o 'bjéduvat*, kdy toto krátké *u* stojí v nepřívzvučné pozici. V přízvukných pozicích se *u* dluží, na příklad v infinitivech sloves *pra 'cúvat*, *tan 'cúvat*, *me 'núvat se* nebo *vin 'šúvat*. S touto hláskovou obměnou bylo zaznamenáno při našem výzkumu i sloveso *laj 'kúvat*, v českém prostoru *lajkovat*. Sloveso je užíváno pouze v souvislostech, které jsou spjaté s prostředím sociálních sítí. Tato hlásková podoba je v ČJA vedena jako pravidelná regionální obměna. V 60. a 70. letech, kdy výzkum pro ČJA probíhal, byla tato varianta v Čechách zachycena na Plzeňsku.¹⁵ Vavřinec Dušek ve své monografii z přelomu 19. a 20. století zaznamenává infinitivy na *-uvat* i na Domažlicku.¹⁶ Je tedy zřejmé, že tato hlásková obměna byla v jihozápadních Čechách více rozšířená.

Protetické *v-* před slovy začínající na *o-* se vyskytuje v kruščické češtině velmi pravidelně, např. 'von, 'vokolo, vo 'dnése, 'voheň, vo 'pucujeme. V Čechách je rozšířeno takřka v celé české nářeční skupině. Proteze se vyskytuje i před slovy, která byla do kruščické češtiny přejata ze srbštiny a plně se tak v běžně mluveném jazyce adaptovala. Jedná se například o slova 'vodvojení (< srb. *odvojeni* „oddělený“), vo 'drédění (< srb. *određeni* „určitý, konkrétní“) nebo 'vobavežne (< srb. *obavezno* „povinně“).

Protetické *h-* jsme zaznamenali pouze ve slovech *hudit*, *halmara*, ale též i *almara*, a *hambar* (< srb. *ambar* „stodola, sýpka“). Protetické *h-* je v Čechách charakteristické pro domažlický neboli chodský nářeční typ.

¹⁴ Dotazník pro výzkum českých nářečí (1964–1965). JU 5 Kruščica.

¹⁵ Balhar, Jan – Jančák, Pavel a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1992, s. 50, 59.

¹⁶ Dušek, Vavřinec Josef: *Kmenoslovní nářečí jihočeských*. Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění IX., třída III, č 1. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902, s. 54.

V genitivu plurálu u substantiv se v kruščické češtině ve velké míře vyskytuje koncové *-ch*. V důsledku nedůležité opozice genitivu a lokálu a celkové tendence po unifikaci plurálových koncovek došlo v některých českých nářečích k proniknutí koncovky lok. pl. do gen. pl. Koncovka *-ch* byla do maskulin přenesena i přes hranice rodů z feminin. Tento způsob skloňování je dále podporován adjektivní a zájmennou deklinací,¹⁷ např. *'voňi 'pšišli 's Čéchach, 'vázali se do 'snopach, 'pěží vod 'húsach, 'pékli se 'hóňech 'tich ko 'láčuch, 'hólkach 'bilo 'hoňe, 'džív 'bilo 'víc 'detuch* nebo *'džív 'bili 'muziki ve 'sálach*. Zakončení gen pl. je v ČJA mapováno na několika položkách.¹⁸ Užívání koncové *-ch* je zaznamenáno ve středočeských a jihozápadočeských nářečních podskupinách. S. Utěšený a S. Popovičová v Kruščici taktéž zaznamenali *-ch*, v gen. pl., např. *husích, boudach, knihách*. Stav tohoto typu deklinace zůstává tedy nadále stejný nebo je uplatňován více.¹⁹

V české nářeční skupině došlo během vývoje k odsunutím počátečního *s-* v konsonantickém uskupení *stř-* a došlo tím ke zjednodušení, např. *střecha > třecha*. V nahraných promluvách jsme tuto hláskovou změnu zaznamenali u slov *'tševo, 'tšihat, či 'zliví, 'tševíc*. V 60. letech byla zaznamenána tato změna i u slov *třecha* nebo *tříbrní*. Doklad o zjednodušení souhláskové skupiny uprostřed slova nebyl zjištěn, např. *ses 'tšeňice*. Stejný stav je doložen i ve starším výzkumu.

U přídavných jmen přivlastňovacích se v kruščickém úzu běžně užívají ustrnulé tvary nominativu singuláru neutra, např. *'hostí ne 'vjéstino, 'hostí že 'ničovo, 'kmotrovo 'sin, dé 'dovo bra 'tranci*. Ustrnulé tvary přivlastňovacích přídavných jmen jsou charakteristické pro oblast západních Čech.²⁰

Vliv srbštiny na kruščickou češtinu je velmi patrný. Promítá se prakticky ve všech jazykových plánech. V hláskosloví je to zejména zřetelné u českých palatál *t' a d'*. Ty se asimilují se srbskými afrikátami *ć* a *đ*, např. *'děci*. Změna však není kompletně provedena. V promluvách jednotlivých mluvčích dochází k vyslovování některých slov s českou palatálou a zároveň v jiných slovech se srbskou afrikátou. Hlávka *ř* ztrácí svou kvalitu a je vyslovována jako *š* v neznělých pozicích nebo jako *ž* ve znělých. Opět u jednotlivých mluvčích může výslovnost během promluvy kolísat. V konsonantickém skupení *tř* jsme zaznamenali i výslovnost jako *č*, např.

¹⁷ Balhar, J. a kol.: *ČJA 4*, s. 186, 198, 206.

¹⁸ Tamtéž: 191–227.

¹⁹ Dotazník pro výzkum českých nářečí (1964–1965). JU 5 Kruščica.

²⁰ Balhar, J. a kol.: *ČJA 4*, s. 325.

tři > tši > či, tševo > čevo nebo *tšizlivi > čizlivi*. S. Utěšený dokládá zjednodušování výslovnosti hlásek *t', d' a ř* vlivem srbského jazyka u mladé generace.²¹ Z námi analyzovaného materiálu můžeme je potvrdit, že tato tendence zůstala nezměněna.

Morfologické interference se projevují v přenášení srbských deklináčnických nebo konjugačních koncovek, např. *'pšáteli* (srb. nom. sg. *prijatelji*), *'hráli na 'harmonike* (srb. ak. pl. *harmonike*), *'holu* (srb. ak. sg. *golu*) *'kosku, pro 'dával ci 'gáre* (srb. ak. pl. *cigare*).

V syntaktické rovině se může jednat o různé interference, kdy jsou do krušičické češtiny přenášeny srbské konstrukce, např. *'von se 'stara o 'veselce*. V příkladu je užitá srbská valence slovesa s lokálem, namísto české valence slovesa *starat se* s akuzativem. Velmi užívána je i tzv. *da*-konstrukce, např. *to 'nemoch 'každej da 'má, 'von 'nam 'žékne 'keri da že 'záme*.

V lexikálním plánu se může jednat o nejrůznější přejímky ze srbštiny. V analyzovaných promluvách jsme zaznamenali velké množství přejímek z různých sémantických okruhů, výběrově např. *'špóret* „sporák“, *'lotvos* „objemný sud“, *'kl'uk* „rozmačkané hrozny“, *'kum* „kmoťr“, *'snaja* „snacha“, *'mláda* „nevěsta“, *do 'den 'dneska* (< srb. *do dan-danas*), *'tač'ne* (< srb. *tačno* „přesně“), *'svojeruč'ne* (< srb. *svojeručno* „vlastnoručně“) nebo *u 'pálit* (< srb. *upaliti* „rozsvítit“) *'svjé'tlo, 'tórta* „dort“.

V krušičické češtině se díky dlouhodobé izolaci od zbytku národního jazyka podařilo uchovat velké množství jihozápadočeských a obecněčeských dialektismů, které v Čechách ubývají nebo již vymizely. Stav vybraných rysů, na které jsme se v příspěvku zaměřili, zůstává od dob výzkumů pro ČJA prakticky stejný. Vliv spisovné češtiny na krušičickou češtinu prostřednictvím současných médií nebo prostřednictvím výuky českého jazyka zůstává u starší generace malý. Naopak vliv dominantního jazyka prostředí, tedy srbštiny, je velmi znatelný ve všech jazykových rovinách. Pro srovnání, jazyková interference je u mladší generace, které jsme se v tomto příspěvku nevěnovali, mnohem intenzivnější. U nejmladší generace je znalost češtiny převážně pasivní a čeština není v této generaci používána aktivně jako nástroj komunikace.

Prameny

A. Archivní sbírky:

Archiv autora, audionahrávky z terénních výzkumů 2019, 2021.

²¹ Utěšený, S.: *O posrbšťování*, s. 140.

Archiv lidového jazyka, uložený v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.

Digitalni arhiv Balkanološkog instituta SANU.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., dialektologické oddělení: *Dotazník pro výzkum českých nářečí (1964–1965)*. JU 5 Kruščica.

B. Literatura:

Dušek, Vavřinec Josef: *Kmenosloví nářečí jihočeských*. Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění IX., třída III, č. 1. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902.

Literatura

Balhar, Jan – Jančák, Pavel a kol.: *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1992.

Balhar, Jan – Jančák, Pavel a kol.: *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia, 1997.

Balhar, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 3*. Praha: Academia, 1999.

Balhar, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia, 2002.

Balhar, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 5*. Praha: Academia, 2005.

Pavlásek, Michal: *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*. Slovanský přehled 96, 2010, č. 3–4, s. 243–262.

Popović, Stojanka: *Rezultati ispitivanja čeških govora u naseljima Nova Ves (Bosna) i Kruščica (Banat)*. Anali Filološkog fakulteta (AFF) 8. Beograd, 1968.

Štěpánek, Václav: *Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského hraničářského pluku*. In: Václav Štěpánek a Ladislav Hladký ve spolupráci s Bronislavem Chocholáčem a Liborem Janem (eds.): *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*. Brno: Matice moravská, 2005, s. 73–102.

Štěpánek, Václav: *Mizející menšina. Historie a současnost českého osídlení v srbském Banátě*. Národopisná revue 13, č. 1, 2003, s. 3–10.

Utěšený, Slavomír: *O posrbšťování kruščické češtiny v jugoslávském Banátě*. Naše řeč 53, č. 3, 1970, s. 138–145.

Selected Features of Kruščica Czech

The paper focuses on selected features of commonly spoken Czech in the community of Czechs living in the village of Kruščica in the southern part of the Serbian Banat. During the colonization waves in the first half of the 19th century, a large number of colonizers came to the territory of the Banat from various regions of Czech lands. During the coexistence, a number of Southwest Bohemian dialect features, which are still used today, predominated in the commonly spoken Czech in Kruščica. In this paper we focus on selected phonological, morphological dialect features and dialect lexicon and compare the areal distribution of these features and dialectisms in the Bohemian dialects. Furthermore, we deal to a limited extent with the influence of Serbian on Czech. We compare the current findings with the results of research into Kruščica Czech from the late 1960s.

Key words: Czech abroad; Banat; Czech minority; dialect; language contact.

**Problematika meziliterárních vztahů
slovanských národů**

**Проблематика међулитерарних
веза словенских народа**

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Пříspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Z historie srbsko-českých kulturních vztahů: Julka Chlapcová-Djordjevićová

Aleksandra Korda-Petrović

Tvorba srbské spisovatelky, kritičky a feministky meziválečného období Julky Chlapcové-Djordjevićové (1882–1969) se v dnešní době intenzivněji studuje v rámci genderových a feministických studií. Zkoumá se přínos jejích studií a esejů, které napsala ve 30. letech 20. století, v oblasti současných humanitních věd, především v oblasti sociologického a feministického výzkumu, ale také její inovativní přístup k rozvoji literárních žánrů v meziválečné srbské literatuře. Studie je zaměřena na přínos této vzdělané ženy k posílení československo-jugoslávských kulturních vztahů v období mezi světovými válkami. Po svatbě s českým důstojníkem Zdeňkem Chlapcem strávila většinu svého života v Československu. Byla členkou rady Československo-jugoslávské ligy, psala kritické články o české literatuře pro srbské literární časopisy a navazovala četné kontakty mezi jugoslávskými a československými umělci.

Klíčová slova: Julka Chlapcová-Djordjevićová; československo-jugoslávské kulturní vztahy; feminismus; kritické studie; literární kritika; cestopisy.

Julka Chlapcová-Djordjevićová (psala se v češtině také Gjorgjevićová, v srbštině Хлапец-Ђорђевић) ¹ se narodila v roce 1882 ve Starém Bečeji

¹ Osobnost a tvorba Julky Chlapcové-Djordjevićové byla dlouho opomíjena, o čemž svědčí prohlášení: „...zmínky v archivech jsou víc než stručné, její identita se zcela ztrácí mezi několika způsoby, jakým je psáno její jméno: Gjorgjević, Djordjević, Džordževićová, Hlapec, Chlapcová atd., její knihy si v pražské Slovanské knihovně a Národní knihovně za posledních 30 let nikdo nevypůjčil.“ Frýdlová, Pavla: „Jedna korespondence“ od Julky Chlapcové-Djordjević. Feminizmus.cz. Názorový portál současného feminizmu, 17. srpen 2005. <https://www.feminizmus.cz/cz/clanky/jedna-korespondence-od-julky-chlapcove-djordjevi>, přístup 27. 10. 2020.

v dnešní Vojvodině (v té době uherská župa báčsko-bodrožská), studovala ve Slovinsku, Rakousku a v Německu, ale největší část svého života prožila v Československu. Vystudovala francouzskou internátní školu ve Vídni, studovala klasické a slovanské jazyky a roku 1906 získala doktorát, jako první doktorka v Rakousku-Uhersku. Většinu svého života strávila mimo Srbsko, v Haliči, Vídni a po roce 1918 trvale v Československu, kde se provdala za brigádního generála Zdeňka Chlapce. S manželem a dvěma dcerami se po první světové válce usadili v Pardubicích a od roku 1922 v Praze. Po druhé světové válce z Prahy odešla. Zemřela v zapomnutí v Ústí nad Labem 12. září 1969, ve věku 87 let.

Julka mluvila srbsky, anglicky, německy, francouzsky, maďarsky a česky. Byla členkou rady Československo-jugoslávské ligy, psala kritické články o české literatuře pro srbské literární časopisy a navázala kontakty mezi jugoslávskými a československými umělci. Ve 30. letech byla aktivní v českém ženském hnutí. Přispívala články sociálního, kulturního, historického a literárního obsahu do českých (Ženská rada, Československo-jihoslovanská revue aj.) a srbských časopisů (Letopis Matice srpske, Srpski književni glasnik, Književne novine, Književni jug, Misao, Novi život, Ženski pokret aj.). Během života vydala v srbštině pět knih: *Црплице из последњих година царевине Аустрије: (1914–18)* (Črty z posledních let rakouského císařství), Beograd 1922; *Jedno dopisivanje: fragmenti romana* (Jedna korespondence: fragmenty románu), Beograd 1932, druhé vydání 2004; *Studije i eseji o feminizmu* (Studie a eseje o feminizmu), Beograd 1935; *Studije i eseji o feminizmu. 2, Feminizam u modernoj književnosti* (Studie a eseje o feminizmu. 2, Feminismus v moderní literatuře), Beograd 1938; *Osećanja i opažanja* (Pocity a pozorování), Beograd 1935. V češtině vyšla její samostatně publikovaná studie *Osudná chvíle feministického hnutí: Sexuální reformy a rovnoprávnost muže a ženy*, Praha 1933 a kniha *Feministické úvahy (K feministické problematice; Feministické aktuality; Z posledních zjevů české feministické literatury)*, Praha 1937. Je také známo, že překládala literární texty z češtiny do srbštiny. Publikovala překlady v srbských časopisech. Příkladem jsou její překlady veršů a prózy J. S. Machara v časopisech Novi život a Srpski književni glasnik.² V srbském tisku publikovala také medailony o českých autorech.³

² Јосеф Сватоплик Махар: *Идила*. Нови живот 1924, sv. 17, s. 421; *Поред цесте живота / Без воћа*. Српски књижевни гласник 1924, sv. 11, s. 421; *Из влака*. Нови живот 1925, sv. 23, s. 123–134.

³ Хлапец-Ђорђевић, Јулка: *Алуиз Јурасек*. Мисао 1921, sv. 7, s. 71–76;

V dnešní době se její tvorba intenzivněji studuje v rámci genderových a feministických studií. Zkoumá se přínos jejích studií a esejů, které napsala ve 30. letech 20. století, v oblasti současných humanitních věd, především v oblasti sociologického a feministického výzkumu.⁴ Studuje se její zaměření na individuuum, na to, co feminismus v životě jednotlivé ženy mění. V meziválečném období se Chlapcová-Djordjevićová zabývala základními otázkami feminismu a otázkou postavení ženy ve společnosti. Dnes se považuje za předchůdkyni srbského feministického hnutí⁵ a první teoretičku feminismu v Srbsku. Také se studuje její inovativní přínos k rozvoji literárních žánrů v meziválečné srbské literatuře. Zvláště jsou studovány narativní strategie v jejím epistolárním románu *Jedno dopisivanje: fragmenti romana*.⁶ Tato práce se ovšem zaměřila na přínos

O J. C. Махарау песнику Зде бы мѣлы квѣст рѣже... Мисао 1921, sv. 5, s. 544–547; *J. C. Махар.* Просветни гласник 1924, sv. 16, s. 151–132; *O sedamdesetogodišnjici J. S. Mahara.* Život i rad 1934, sv. 18, s. 509–510.

⁴ Publikované příspěvky: Slapšak, Svetlana: *Julka Chlapec Djordjević: Iz skandalozne istorije zataškavanja feminizma medju Južnim Slovenima*. Pro Femina: časopis za žensku književnost i kulturu 1996, č. 5–6, s. 86–89; Slapšak, Svetlana: *Julka Hlapec Đorđević Jedno dopisivanje: odgovor posle sedamdeset godina*. In: *Julka Hlapec-Djordjević, Jedno dopisivanje. Fragmenti romana*. Beograd 2004, s. 153–170; Slapšak, Svetlana: *Julka Hlapec Đorđević, Jedno dopisivanje: seksualna etika između istorizacije i politizacije*. Treća XV, č. 1–2, 2013, s. 53–64; Milinković, Jelena: *Feminizam Julke Hlapec Đorđević*. Savremena proučavanja jezika i književnosti 3, č. 2, 2012, s. 313–326; Милинковић, Јелена: *Тематизација љубавне приче у роману Једно дописивање Јулке Хлапец Ђорђевић*. Зборник Матице српске за књижевност и језик 62, ч. 1, 2014, s. 167–184; Милинковић, Јелена: *Дописивање једног дописивања: три фрагмента у роману Једно дописивање Јулке Хлапец Ђорђевић*. Свеске: часопис за књижевност, уметност и културу 25, ч. 111, 2014, s. 135–142; Milinković, Jelena: *Nove ljubavi novih žena*. Beograd 2018; Đurić, Dubravka: *Diskursi feminizma i modernizma u esejima Julke Hlapec Đorđević i Jele Spiridonović-Savić*. Poznańskie Studia Slawistyczne 2014, č. 6, s. 327–340; Спасовић, Ивана: *Историографско, феминистичко и књижевно дело др Јулије Хлапец Ђорђевић (1882–1969)*. Зборник Матице српске за историју 93, 2016, s. 33–53.

⁵ V Srbsku měla úzké kontakty s feministkou, resp. aktivistkou Ksenijou Atanasijević (1894–1981).

⁶ Кораћ, Станко: *Српски роман између два рата : 1918–1941*. Београд 1982; Jensterle-Doležal, Alenka: *The Genealogy of the 20th Century South Slavonic Novel: Zofka Kveder and Julka Chlapec-Djordjević*. Књиженство. Часопис за студије књижевности, рода и културе 2016. <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2016/zenska-knjizevnost-i-kultura/genealogija-u-juznoslovenskom->

této vzdělané ženy k posílení československo-jugoslávských kulturních vztahů mezi světovými válkami.

Ve esejích Julky Chlapcové-Djordjevićové, které psala v srbštině o českých kulturních údalostech a důležitých osobnostech, stejně jako v jejích recenzích knih českých autorů, je primárním hlediskem přístup k ženám a problematika žen. Proto některé její texty, které publikovala v srbských časopisech, byly později zahrnuty do knihy *Studie a eseje o feminizmu* (Bělehrad 1935). Zde se nachází stručná studie *Masaryk o ženě*, která začíná citací tohoto filozofa a státníka: „*Nevidím žádné superiority mužů nad ženami ani rozumové ani mravní ani fyzické*“.⁷ Autorka uvádí, že Masaryk se často zabýval feministickými problémy, ale ve zlomcích, a proto neexistuje jeho systematicky rozvinutá teorie ženské otázky. Masaryk věřil, že problém žen není jen problémem sám o sobě, ale součástí obecné etiky a sociologie. Na rozdíl od socialistů nevidí, že by problém ženské podřízenosti byl pouze v kapitalismu, a odsuzuje jejich požadavek, aby výchova dětí byla předávána státu nebo společnosti. Autorka to považuje za pozitivní názor a vidí Masarykovu zásluhu v porozumění významu sdílení péče o rodinu mezi mužem a ženou. Je důležité, že Chlapcová-Djordjevićová cituje Masarykovy práce, ve kterých se touto problematikou zabývá.⁸ Tím se tento segment Masarykovy práce přibližuje srbským čtenářům.

Na druhou stranu má autorka kritický postoj ke hře Karla Čapka *Matka*, protože autor obhajuje princip antagonismu mezi mužským a ženským světem. O tom autorka píše ve druhém dílu zmíněné knihy, který vyšel v roce 1938 pod názvem *Studije i eseji o feminizmu II*, jenž má podtitul *Feminizam u modernoj književnosti*. Podle Čapka je pro muže důležitá čest, úspěch, sláva, obětuje se za vlast a svobodu, vědu a pokrok, zatímco žena tomu nerozumí, protože uvažuje jen o rodině a bojuje za zachování života. Přestože představuje Čapka jako významného českého dramatika, odsuzuje ho za to, že se jeho postoj zakládá na teorii pohlaví jako jediném faktoru, který určuje psychický charakter postav. Pro Julku Chlapcovou-Djordjevićovou je to jednostranné a nadměrné, a je překvapena, že tak přemýšlí Masarykův přítel a biograf.⁹

romanu-20-veka-zofka-kveder-i-julka-hlavec-djordjevic#gsc.tab=0, přístup 3. 11. 2020.

⁷ Chlapcová-Djordjević, Julka: *Studije i eseji o feminizmu*. Beograd 1935, s. 99.

⁸ Tamtéž, s. 99–102.

⁹ Chlapcová-Djordjević, Julka: *Studije i eseji o feminizmu II. Feminizam u modernoj književnosti*. Beograd, 1938, s. 108–110.

Její ostrá kritika neuchránila ani Marii Majerovou, jejíž práci věnuje zvláštní studii. Považuje ji za nejplodnější českou spisovatelku a chronologicky představuje její romány od *Náměstí republiky* (1914) po *Divokou lásku* (1937). Zdůrazňuje, že tématy jejich románů jsou socialistická revoluce a postavení žen ve společnosti. Ženské postavy jsou však pasivní, jsou „*ladně a ušlechtilé omezeny*“.¹⁰ V románech české spisovatelky je podle ní láska vždy zdrojem ženské radosti a smutku. Zdůrazňuje, že ačkoli je politické přesvědčení spisovatelky velmi výrazné, neupadá do propagandistického tónu, nicméně jí Marxova ideologie brání plně porozumět emocionálnímu světu žen. Něco podobného Chlapcová-Djordjevićová vyčítá Marii Pujmanové.¹¹ V románu *Lidé na křižovatce* (1937) se podle ní autorka snaží popsat obecnou poválečnou nejistotu a vykreslit vývoj textilního průmyslu v Československu. Pujmanová, jak zdůrazňuje, dobře popisuje dělnické prostředí a psychologické portréty hrdinů, ale vyčítá jí podrobné popisy a tendenci ukazovat socializaci jako jediný prostředek duchovního a hmotného blahobytu. Autorka shledává, že role silných jedinců je v tomto socialistickém románu opomíjena a že je Pujmanová nepřitelem individualismu a lartpourlartismu. Tento postoj lze vysvětlit skutečností, že Julka Chlapcová-Djordjevićová se ve svém teoretickém uvažování „*opírá o Adlerovu individuální psychologii a kritizuje Freuda a freudianismus, přičemž psychoanalýze vytýká novou kulpabilizaci žen a ospravedlnění mužské sociální nadvlády*“.¹²

Zájem Chlapcové-Djordjevićové se zaměřil i na další českou spisovatelku – Marii Tilschovou a její román *Matka a dcera* (1936). Recenze začíná přehledem amerických a evropských autorů, kteří se zabývají vztahem mezi rodiči a dětmi a problémem generačních konfliktů. V této souvislosti kárá českou autorku, kterou považuje za dobrého znalce moderní společnosti a dobrého psychologa, že v popisu nerozlišuje starší a mladší generace, její hrdinky jsou nositelky sentimentálních a idealizovaných názorů, zatímco pouze představitelka nejmladší generace je realistická a čestná a „*neskrývá se za závěsy nepřírozených zpátečnických pojmů*“.¹³

¹⁰ Tamtéž, s. 95.

¹¹ Tamtéž, s. 124–126.

¹² Slapšak, Svetlana: *Julka Hlapec-Đorđević Jedno dopisivanje: odgovor posle sedamdeset godina*. In: Julka Hlapec-Đorđević: *Jedno dopisivanje*. Beograd 2004, s. 159.

¹³ Chlapec-Đorđević, J: *Studije i eseji o feminizmu II.*, s. 114.

Literární kritiky Chlapec-Djordjevićové se vyznačují zřetelným zájmem o analýzu autorova postoje k ženským postavám, jejich psychologizaci nebo kontextu, v němž jsou popsány. Sledovala aktuální evropskou literární produkci, psala recenze knih autorů různých literatur, ale vždy si vybírala knihy, které problematizují roli a postavení žen. Příkladem je sbírka vzpomínek významných představitelů českého kulturního a veřejného života *Naše matky* (1936), kterou Julka nepředkládá jako publikační snahu, ale jako materiál pro sociologickou studii.¹⁴ Osobní vzpomínky týkající se matek slavných českých básníků a prozaiků, jako jsou O. Březina, J. Deml, J. S. Machar, J. Neruda, K. Havlíček, A. M. Tilschová, E. Konrád atd., analyzuje Chlapcová-Djordjevićová jako fenomén, protože všichni tito velcí spisovatelé cítili vděčnost vůči svým matkám, ale nemysleli na jejich podřízené postavení v rodině a společnosti. České spisovatelky (Benešová, Krásnohorská, Majerová, Svobodová) však podle ní o svých matkách píšou jinak, jsou si vědomy nespravedlností, které jejich matky zažily.

Přínos Julky Chlapcové-Djordjevićové vidíme nejen v oblasti průkopnického zabývání se problematikou ženské otázky, ale také v budování mostů mezi českou a srbskou, resp. československou a jugoslávskou kulturou. Existuje celá řada témat a osobností, které jsou součástí české kultury a s nimiž seznámila srbskou veřejnost. Delší studium věnovala slovinské spisovatelce Zofce Kvederové,¹⁵ která na počátku 20. století žila v Praze se svým manželem Vladimírem Jelovšekem, vydavatelem záhřebského časopisu *Nada*. Autorka se věnuje literárnímu vývoji a podrobně popisuje atmosféru Prahy, literární kruhy, v nichž se Kvederová pohybovala, jakož i osobnosti, které měly vliv na její tvůrčí talent. Tato inspirativně napsaná studie živě popisuje bohémskou atmosféru v pražské kavárně *Union*, přátelství Kvederové s Růženou Svobodovou, Helenou Malířovou, Miloslavou Sísovou a dalšími, a to až do roku 1906, kdy se přestěhovala do Záhřebu. Popsáno je také přátelství Zofky Kvederové s jugoslávskými studenty, kteří v té době navštěvovali Masarykovy přednášky na univerzitě. Autorka studie se zmiňuje o její spolupráci se zástupkyní českého feministického hnutí Zdenkou Háskovou. Chlapcová-Djordjevićová tuto studii napsala na základě autentických výpovědí současníků, korespondence a dobových dokumentů. Studie byla poprvé publikována v časopisu *Letopis Matice srpske* a poté přetištěna jako sou-

¹⁴ Tamtéž, s. 116–118.

¹⁵ Táž: *Studije i eseji o feminizmu*, s. 176–185.

část knihy *Studije i eseji o feminizmu*. Na pozadí příběhu o tvůrčím vzestupu Zofky Kvederové získali srbští čtenáři širší představu o kulturním a veřejném životě v Praze na počátku 20. století.

Jiný typ textu, ve kterém Chlapcová-Djordjevićová zaznamenává své vzpomínky a úvahy o českém a slovenském prostředí, lze najít v její knize *Osećanja i opažanja* (Pocity a pozorování, 1935). Kniha se skládá z krátkých lyrických esejů, zápisů z deníků a cestopisů a některé z nich se vztahují k českým tématům. V Praze byl v květnu 1933 v srbštině napsán esej *Dva Jana*. Autorka živě a autenticky diskutuje o dvou ikonách české tradice a kultury, Janu z Nepomuku a Janu Husovi. Po převratu v roce 1918 byl sv. Jan Nepomucký „*doslova a symbolicky svržen ze svého piedestalu*“.¹⁶ Ztratil právo na korunu mučedníků, protože Jan Herben dokázal, že jeho osud nemá historický základ. Na druhou stranu Jan Hus získal své zasloužené místo, protože nábožensky, morálně a národně ovlivňoval formování české identity. Chlapcová-Djordjevićová tak symbolicky představuje boj a rozdělení české tradice na katolickou a protestantskou, feudální a měšťanskou českou kulturu, jako i na základy národní identity, opírajících se o legendy a historická fakta. Za tímto textem je autorčina hluboká reflexe, znalost historie a mentality českého lidu. Stejně jako v jiných esejích i v této knize uznáváme modernistický přístup při problematizaci a esejizaci textu.

Dva cestopisy v této knize odkazují na Československo. První z nich, *Z lyžařského kraje*,¹⁷ popisuje Krkonoše a je datován prosincem roku 1933. Zřetelně lyrický text popisuje přírodu a okolí Janských Lázní, Špindlerova Mlýna a Nového světa a poté se promění v ódu na lyžování, vtípnou a živě popsanou atmosféru v lyžařském středisku, k čemuž přispívá citace veršů Antonína Sovy. Všechno vypadá jako lákavé doporučení pro budoucí turisty. Formu epistol se vyznačuje druhý cestovatelský esej *Dopisy ze Slovenska*. Dopisy byly napsány koncem srpna 1934, zaslány anonymnímu příteli a popisují cestu z Prahy do Tatranské Lomnice, poté návštěvu Banské Štiavnice a Banské Bystrice. Autorka kromě podrobného popisu přírody a vzhledu osad věnuje pozornost historii a tradici oblastí, kterými prochází. Čtenář obdržel informace o ekonomice a aktivitách obyvatel, ale také pozitivní dojmy cestovatelky. Autorka předkládá historicky a aktuální skutečnosti vtípně, živě, s podrobnostmi, které obohacují text: „*Pan profesor mluvil tak podrobně, že v Popradu, když byl čas opustit vlak, jsme dosáhli pouze do vzájemnosti Ludovíta*

¹⁶ Chlapec-Đorđević, Julka: *Osećanja i opažanja*. Beograd 1935, s. 67.

¹⁷ Tamtéž, s. 71–70.

Štúra a Kollára“.¹⁸ Tyto epistolární cestopisy zaslané nejmenovanému „milému příteli“ vyvolávají dojem, že byly napsány jako doporučení pro cestu na Slovensko. Tím Chlapcová-Djordjevićová staví srbsko-československé mosty a svým nadšením se snaží srbským čtenářům přiblížit destinace, které navštívila.

Román Julky Chlapcové-Djordjevićové *Jedno dopisivanje* (Jedna korespondence, 1932) je žánrový experiment, ve kterém jsou prvky deníku, autobiografického záznamu a epistolárního milostného románu, který vstupuje do nejhlubších pórů mileneckého vztahu. Přestože v popředí je důvěrná korespondence mezi milenci, Dr. Otonem Šrepanem a stylizovanou postavou Marií Procházkovou,¹⁹ která láme tabu o zakázaných a tajných mileneckých vztazích, obsahuje román popisy a podrobné informace o aktuálních událostech v české kultuře. Marie Procházková žije se svým manželem a rodinou v Praze, milenec je Slovinec. Dopisy nejsou významně datovány, ale korespondence probíhá během roku a půl ve dvacátých letech 20. století. V některých dopisech odesílatelka podrobně popisuje kulturní akce v Praze, kterých se zúčastnila. Zde autorka uvádí podrobný repertoár koncertu Pražské filharmonie v Obecním domě a popisuje osobní zkušenost a postřehy.²⁰ Jinde je popsána výstava slovan-ských malířů, kde byly zprostředkovány dojmy z obrazů J. Průchy, J. Zrzavého, V. Rabase a V. Veverky, které byly vystaveny v Obecním domě. Podrobně popsán byl také Jugoslávský hudební festival: Dr. Milojević přednášel na konzervatoři a hudební díla jugoslávských autorů byla uvedena v Mozarteu. Kromě pozitivních a negativních dojmů je provedena promyšlená observace: „*Pokud jde o Jugoslávce, Češi jsou rozděleni do dvou táborů. Někteří vzdělání lidé ve slovanské sentimentální ideologii Čermáka a Holečka viděli v Jugoslávci hrdiny, Habsburky pronásledovaný národ, který je třeba oslavovat. Líbí se jim náš patriarchát a vojenská připravenost, a v chaosu přípitků a výkřiků: ‚Bratrská láska‘, ‚Věrnost za věrnost‘, ‚Všeslovanství‘... rádi přehlížejí naše nedostatky. Ostatní, které nepříjemně zasáhl ten hlasitý buben, pocítují ještě silněji naši sociální zaostalost. Levice nás nemiluje a podceňuje nás jako morální a intelektuální faktor. Obě strany jsou vůči našim vnitřním okol-*

¹⁸ Tamtéž, s. 76.

¹⁹ V diskusi o novějším vydání románu Světlana Slapšak nazývá tuto ženskou postavu „*literárním dvojníkem autorky*“ (Slapšak, Svetlana: *Julka Hlapec-Dorđević Jedno dopisivanje: odgovor posle sedamdeset godina*. In: Hlapec-Dorđević, Julka. *Jedno dopisivanje*. Beograd 2004, s. 169).

²⁰ Hlapec-Dorđević, J.: *Jedno dopisivanje*. Beograd 2004, s. 46.

nostem rezervované a spravedlivé. Je pravda, že jejich zeměpisné a politické postavení je zoufalé, a proto nás potřebují. Jedna věc je jistá, vlastenecká reklama v oblasti umění a vědy více škodí, než prospívá. Podporuje vytváření průměrnosti a lokaje; pro mě je míchání politických momentů s uměleckými a vědeckými něco strašně antipatického“.²¹ Tento delší citát by měl dokázat, že autorka dokáže kriticky pohlédnout do širšího obrazu, má jasný a opodstatněný postoj k rozdílům mezi oběma kulturami a ten bez kompromisů uvádí také v milostném románu. Marie ve svých dopisech zmiňuje četbu, která ji inspiruje, od Nerudových povídek, Wolkerových balad po Seifertovou sbírku *Milostné slohy*, odkud cituje několik veršů v originále. Někdy cituje Otona Župančiče, Boža Lovriče nebo Jovana Dučiće, ale svému slovinskému milenci zasílá ke čtení sbírky Jaroslava Seiferta a Jiří Wolker. Atmosféra kulturního a bohémského života v Praze a Československu v meziválečném období je stejně jako v jejich esejích jasně nastíněna v pozadí hlavního narativního proudu. To je důležité zdůraznit, protože význam Julky Chlapcové-Djordjevićové nemusí být posuzován pouze v oblasti rozvoje moderních strategií feminizmu nebo v rámci rozvoje moderní srbské literatury a žurnalistiky, ale také v oblasti jugoslávsko-československých vztahů mezi dvěma světovými válkami.

Nakonec je třeba upozornit na poněkud opomíjenou knihu Julky Chlapcové-Djordjevićové s názvem *Цртице из последњих година царевине Аустрије: (1914-18)* (Črty z posledních let rakouského císařství, 1922). Jde o eseje, které psala ve Vídni od začátku září 1914 do podzimu 1918. Knihu věnovala „Velkému a slavnému muži a Slovaniu Tomáši Masarykovi, prezidentovi Československé republiky, s velkou věrností a úctou“.²² S fascinujícím darem expresivně popisovat evokuje horkou atmosféru ve Vídni během války. Autorka zanechává o tomto bouřlivém období autentický dokument. Popisuje atmosféru na ulicích, v kavárnách a restauracích, život obyčejných vídeňských občanů, ale také Srbů, Čechů a dalších, kteří v tomto městě pobývali nebo se tam ocitli. V návaznosti na denní tisk, poslech rozhovorů intelektuálů a reakcí obyčejných lidí zobrazuje v těchto esejích Chlapcová-Djordjevićová skutečný obraz situace a své osobní zkušenosti. Dokáže formulovat svůj postoj ke složitým globálně politickým, národním a kulturním otázkám. Vídeň je pro ni středem německo-slovanské vzájemnosti, ale také příkladem bolestivého

²¹ Тамтэж, с. 104–105.

²² Хлапец Ђорђевић, Јулка: *Цртице из последњих година царевине Аустрије: (1914–1918)*. Београд 1922, с. 3.

rozpadu mnoha předchozích hodnot. Význam této knihy již byl zdůrazněn: „*Vzácné jsou zprávy o válečných letech, které se vztahují k životu mimo frontu, a dokonce mezi nimi vzácnější z úhlu jedné z centrálních mocností – vinika války, natož tak, že jsou zobrazeny příslušníkem okupovaného národa, který se ocitl v hlavním městě okupační země*“.²³ Tato kniha si zaslouží zvláštní analýzu z několika aspektů: historického, sociologického, psychologického a žánrového.

Dospěli jsme k závěru, že kreativní bytost Julky Chlapec-Djordjević je ztělesněním česko-srbské vzájemnosti. Její eseje a literární texty byly ovlivněné uměleckými a kulturními kódy obou prostředí. Její srbský jazyk je plný bohemismů a germanismů, její spisovatelský talent se formoval pod vlivem české a srbské avantgardní literatury a její emoce pečlivě vyvažují její náklonnost jak k československé, tak k jugoslávské kultuře.

Literatura

A. Latinkou:

Đurić, Dubravka: *Diskursi feminizma i modernizma u esejima Julke Hlapec Đorđević i Jele Spiridonović-Savić*. Poznańskie Studia Slawistyczne 2014, č. 6, s. 327–340.

Gjorgjević-Chlapcová, Julka: *Osudná chvíle feministického hnutí; Sexuální reformy a rovnoprávnost muže a ženy*. Praha: Nakladatelství Práce Intelaktu, 1933.

Hlapec-Đorđević, Julka: *Jedno dopisivanje*. Radmila Lazić (ed.). Beograd 2004.

Hlapec-Đorđević, Julka: *Osećanja i opažanja*. Beograd: Život i rad, 1935.

Hlapec-Đorđević, Julka: *O sedamdesetogodišnjici J. S. Mahara*. Život i rad 1934, sv. 18, s. 509–510.

Chlapec-Đorđević, Julka: *Studije i eseji o feminizmu*. Beograd: Život i rad, 1935.

Chlapec-Đorđević, Julka: *Studije i eseji o feminizmu II. Feminizam u modernoj književnosti*. Beograd: Život i rad, 1938.

Chlapcová-Gjorgjevićová, Julka: *Feministické úvahy (K feministické problematice; Feministické aktuality; Z posledních zjevů české feministické literatury)*. V Praze: Československá grafická Unie, 1937.

²³ Спасовић, Ивана: *Историографско, феминистичко и књижевно дело др Јулије Хлапец-Ђорђевић (1882–1969)*. Зборник Матице српске за историју 93, 2016, s. 41.

- Frýdlová, Pavla: „*Jedna korespondence*“ od Julky Chlapcové-Djordjević. Feminizmus.cz. Názorový portál současného feminizmu, 17. srpen 2005. <https://www.feminismus.cz/cz/clanky/jedna-korespondence-od-julky-chlapcove-djordjevi>, přístup 27. 10. 2020.
- Jensterle-Doležal, Alenka: *The Genealogy of the 20th Century South Slavic Novel: Zofka Kveder and Julka Hlapec-Djordjević*. Књиженство. Часопис за студије књижевности, рода и културе 2016. <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2016/zenska-knjizevnost-i-kultura/genealogija-u-juznoslovenskom-romanu-20-veka-zofka-kveder-i-julka-hlapec-djordjevic#gsc.tab=0>, přístup 3. 11. 2020.
- Milinković, Jelena: *Feminizam Julke Hlapec Đorđević*. Savremena proučavanja jezika i književnosti 3, č. 2, 2012, s. 313–326.
- Milinković, Jelena: *Nove ljubavi novih žena*. Beograd 2018.
- Slapšak, Svetlana: *Julka Hlapec-Đorđević. Jedno dopisivanje: odgovor posle sedamdeset godina*. In: Julka Hlapec-Đorđević: Jedno dopisivanje. Beograd: Prosveta, 2004, s.153–172.
- Slapšak, Svetlana: *Julka Chlapec Djordjević: Iz skandalozne istorije zataskavanja feminizma medju Južnim Slovenima*. Pro Femina: časopis za žensku književnost i kulturu 1996, č. 5–6, s. 86–89.
- Slapšak, Svetlana: *Julka Hlapec Đorđević, Jedno dopisivanje: seksualna etika između istorizacije i politizacije*. Treća XV, č. 1–2, 2013, s. 53–64.

V. Cyrilici:

- Korañ, Stancko: Српски роман између два рата: 1918–1941. Београд 1982.
- Милинковић, Јелена: *Тематизација љубавне приче у роману Једно дописивање Јулке Хлапец Ђорђевић*. Зборник Матице српске за књижевност и језик 62, ч. 1, 2014, s. 167–184.
- Милинковић, Јелена: *Дописивање једног дописивања: три фрагмента у роману Једно дописивање Јулке Хлапец Ђорђевић*. Свеске: часопис за књижевност, уметност и културу 25, ч 111, 2014, s. 135–142.
- Спасовић, Ивана: *Историографско, феминистичко и књижевно дело др Јулије Хлапец-Ђорђевић (1882–1969)*. Зборник Матице српске за историју 93, 2016, s. 33–53. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSI_93.pdf, přístup 3.11.2020.
- Хлапец Ђорђевић, Јулка : *Цртице из последњих година царевине Аустрије (1914–18)*. Београд: Геца Кон, 1922.
- Хлапец-Ђорђевић, Јулка: *Алоиз Јирасек*. Мисао 1921, sv. 7, s. 71–76.

Хлапец-Ђорђевић, Јулка: *О Ј. С. Махару песнику Zde by měly kvést růže...* Мисао 1921, sv. 5, s 544–547.

Хлапец-Ђорђевић, Јулка: *Ј. С. Махар*. Просветни гласник 1924, sv. 16, s. 151–132.

From the History of Serbian-Czech Cultural Relations: Julka Hlapec-Ђorђеvić

The work of the Serbian writer, critic and feminist of the interwar period – Julka Hlapec-Ђorђеvić (1882–1969) – is being studied more intensively nowadays within the framework of gender and feminist studies. It explores the contribution of her studies, which she wrote in the 1930s in the field of contemporary humanities, primarily in the field of sociological and feminist research, but also her genre related innovative contribution to the interwar Serbian literature. This paper will focus on the contribution of this educated woman in fostering Czechoslovak-Yugoslav cultural ties between the two World Wars. After marrying a Czech officer Zdenek Hlapec, she spent most of her life in the Czech Republic. She was a Board member of the Czechoslovak-Yugoslav League, she wrote critical articles on Czech literature for Serbian literary magazines and established contacts between Yugoslav and Czechoslovak artists.

Keywords: Julka Hlapec-Ђorђеvić; Czechoslovak-Yugoslav cultural ties; feminism; critical studies; literary criticism; travelogues.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Česká experimentálna tvorba na stranách časopisu *Nový život*

Zuzana Čížiková

V príspevku sa venujeme umeleckým a teoreticko-kritickým prácam z dielne a pera českých experimentálnych umelcov, ktoré boli uverejnené na stranách slovenského vojvodinského časopisu pre literatúru a kultúru *Nový život* (1949 –). Prítomnosť českej alternatívnej tvorby súvisí s novou koncepciou časopisu v 80. rokoch 20. storočia na čele s redaktorom Vítázoslavom Hroncom (*1944) a najmä s novým členom redakcie – multimediálnym a neoavangardným umelcom Jaroslavom Supekcom (1952 – 2009). V jeho výbere v druhej polovici 80. rokov časopis uverejňuje práce viacerých českých umelcov ako sú Miroslav Klivar, Jiří Hynek Kocman, Pavel Rudolf, Karel Adamus, Petr Ševčík, Jiří Hůla, Helena Hátleová a iní. Korunou tejto spolupráce je uverejnenie syntetickej štúdie známeho českého umelca a teoretika alternatívnej tvorby Jiřího Valocha (*1946) pod názvom *Vizuálne texty českých autorov* v roku 1988 prinášajúcej detailný prehľad vývinu vizuálnej a experimentálnej tvorby vo vtedajšej Českej socialistickej republike. V uvedenom desaťročí sa *Nový život* profiloval ako časopis otvorenej a liberálnej koncepcie, najmä priestorom, ktorý venoval experimentálnej tvorbe a teoretickej reflexii postmoderny prerastal rámce menšinovej slovenskej kultúry a literatúry a bol vyhľadávaným čítaním aj v „normalizačnom“ Československu. Práve priestor poskytnutý neoavangardných a experimentálnym umeleckým prejavom postupne otváral možnosti spolupráce aj s materskou krajinou (po roku 1989) a v tomto zmysle okrem impulzov juhoslovenskej neoavangardy nie sú zanedbateľné ani impulzy prichádzajúce z českého prostredia.

KLúčové slová: česká experimentálna a vizuálna tvorba; *Nový život*; Jaroslav Supek.

Slovenský vojvodinský časopis pre literatúru a kultúru *Nový život* začal vychádzať v roku 1949, kontinuálne nadväzujúc na matičný medzivojnový časopis *Náš život* (1933 – 1947). Zmenené meno v značnej miere

odzrkadľovalo povojnovú spoločensko-politickú klímu vo vtedajšej Juhoslávii.¹ Časopis patrí medzi najstaršie periodiká Slovákov vo Vojvodine a prakticky dodnes je jediným literárnym časopisom tejto národnostnej menšiny. Význam *Nového života* v dejinách slovenskej vojvodinskej literatúry, ale i kultúry, umenia, literárneho a kultúrneho života je už reflektovaný na mnohých miestach² a výstižne to zhrnul literárny kritik Adam Svetlík: „*Literárne časopisy sú jedným z najspol'ahlivejších prameňov, lebo prezentujú súdobú beletristickú a literárnokritickú tvorbu a tým spôsobom vo veľkej miere odzrkadľujú aj celkový národný život. Takým svojráznym zrkadlom literárneho života vojvodinských Slovákov v druhej polovici 20. storočia je predovšetkým časopis Nový život, ktorý od roku 1949 zohľadňuje a v nejednom ohľade aj usmerňuje ich literárne, ale aj kultúrne úsilia.*“³ Ocenený bol aj zástoj tohto časopisu v celoslovenskom kontexte, napr. ročník z roku 1989 prinášal celý rad autorských i preložených prác renomovaných juhoslovanských teoretikov postmodernity (Predrag Palavestra, Milivoj Solar, Viktor Žmegač a iní) a svetových prozaikov (John Simon Barth, Donald Barthelme, Italo Calvino, Thomas Pynchom, Michel Tournier a iných), čo v tom čase na Slovensku nebolo možné a ilustruje to aj určitý predstih, zjednodušene povedané, periférie nad centrom, alebo ako to pomocou pulzačnej koncepcie umenia a literatúry Petra Zajaca uviedol A. Svetlík o subsystéme literatúry vojvodinských Slovákov: „*Dynamická koncepcia literatúry vytvára podmienky na riešenie problému podradnosti tzv. malých literatúr a zrovnoprávňuje jed-*

¹ Viacerí autori (Michal Harpáň, Adam Svetlík a iní) zdôrazňujú, že je význam mena *Nový život* ideologického charakteru a že transformácia časopisu koncom 40. rokov súvisela so spoločensko-politickými zmenami. Bližšie pozri: Harpáň, Michal: *Premeny literatúry v zrkadle Nového života. (Od Jána Labátha po Vítazoslava Hronca)*. In: Vydavateľsko-tlačiarenská činnosť Slovákov v Juhoslávii. Bratislava 2000, s. 113 – 119; Svetlík, Adam: *Premeny literárnej kritiky vojvodinských Slovákov*. Báčsky Petrovec 2015.

² Odkazujeme na publikáciu *Vydavateľsko-tlačiarenská činnosť Slovákov v Juhoslávii*. Zborník materiálov z medzinárodného sympózia Vydavateľsko-tlačiarenská činnosť Slovákov v Juhoslávii, uskutočneného 10. a 11. septembra 1999 v Báčskom Petrovci, a z medzinárodnej vedeckej konferencie Časopis juhoslovanských Slovákov *Nový život* v kontexte slovenskej kultúry, uskutočnenej 28. a 29. októbra 1999 v Bratislave. Bratislava 2000, resp. na *Zborník príspevkov zo sympózia Slovenské vojvodinské novinárstvo vo víre mediálnych diania v Srbsku*. Nový Sad – Báčsky Petrovec 2009.

³ Svetlík, A.: *Premeny literárnej kritiky*, s. 57.

notlivé subsystemy, ktoré vo vzájomnom interaktívnom vzťahu vytvárajú akýsi „pružný pulzujúci priestor“.⁴ Autori Michal Rehúš a Jaroslav Šrank⁵ experimentálne prejavy v slovenskej poézii od 60. rokov 20. storočia po súčasnosť situujú tiež do okrajových zón, neoficiálnych umeleckých kruhov, hraničných umeleckých oblastí (v dotyku s výtvarným a hudobným umením) a periférnych regiónov, v rámci ktorých reflektujú aj experimentálnu tvorbu krajanských autorov, vojvodinských Slovákov Jaroslava Supeka a Jozefa Klátika. V tomto zmysle slovenskú vojvodinskú literatúru netreba vnímať ako „podradnú“, čo platí aj keď ide o prejavy alternatívnej a experimentálnej tvorby a ako tvrdí literárna kritička Marína Šimáková-Speváková⁶ aj časopis *Nový život* prispel k propagovaniu juhoslovanského alternatívneho umenia na území dnešného Slovenska. Tieto podnety do slovenskej menšinovej literatúry prichádzali predovšetkým z juhoslovanského, resp. vojvodinského alternatívneho umeleckého života.⁷ Na priestoroch bývalej Juhoslávie sa neovanguardia zjavuje koncom päťdesiatych rokov (napr. signalizmus Miroľjuba Todorovića) a silnie v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia prakticky vo všetkých väčších mestách na území vtedajšej Juhoslávie (Záhreb, Ľubľana, Belehrad, Nový Sad). Vo Vojvodine okrem Nového Sadu centrá tzv. „novej umeleckej praxe“⁸ boli aj iné menšie mestá ako sú Subotica, Zrenjanin, Odžaci, kde vychádzali neoavantgardné umelecké časopisy alebo sa konali individuálne a spoločné umelecké akcie a výstavy.⁹ Predsa do osemdesiatych rokov

⁴ Tamže, s. 18.

⁵ Rehúš, Michal – Šrank, Jaroslav: *Nesystematický návod na použitie slovenskej experimentálnej poézie*. In: Bogumiła Suvara – Zuzana Husárová (eds.): *V sieti strednej Európy: nielen o elektronickej literatúre*. Bratislava 2012, s. 241 – 264.

⁶ Šimáková Speváková, Marína: *Impulsi jugoslovenske neoavangarde u slovačkej poeziji*. In: Ivana Živančević-Sekeruš – Željko Milanović (eds.): *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*. Novi Sad 2018, s. 319 – 327.

⁷ Bližšie o vojvodinskej neoavangarde v: Ugren, Dragomir – Šuvaković, Miško (eds.): *Centralnoevropski aspekti vojvodanskih avangardi 1920 – 2000*. Novi Sad 2002.

⁸ Bližšie pozri Szombathy, Bálint: *Nová umelecká prax 1966 – 1978* (1). *Nový život*, 1988, s. 106 – 111. M. Šimáková Speváková uvádza, že termín „nová umelecká prax“ na označenie umeleckých a spoločenských pohybov vo svetových rámcach pochádza od francúzskej autorky Catherine Millet.

⁹ Napríklad v báčskom meste Odžaci sa alternatívnou tvorbou (mail-artom, performansom) v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia venovala skupina autorov, kde pôsobil i Jaroslav Supek. Od roku 1998 sa tam koná aj Medzinárodný festival multimediálneho umenia – IMAF.

20. storočia ani v relatívne uzavretej a tradične orientovanej kultúre a literatúre Slovákov vo Vojvodine neboli podmienky pre alternatívne umelecké prejavy.¹⁰ Postupne sa to však mení na začiatku tohto desaťročia a to predovšetkým vďaka časopisu *Nový život*¹¹ v čase, keď ho koncepcne a umelecky tvarovala redakcia na čele s už vtedy uznávaným básnikom a erudovaným literátom, bibliografom a redaktorom Víťazoslavom Hroncom (*1944). Okrem Hronca, ktorý bol otvorený novým a progresívnym umeleckým tendenciám sa o prienik alternatívnej a experimentálnej tvorby na stranách *Nového života* značne pričínil najmä Jaroslav Supek (1952 – 2009), ktorý sa už v sedemdesiatych rokoch zapájal do belehradského signalistického hnutia a potom i do domácej a svetovej siete mail artu. V slovenskej vojvodinskej kultúrnej komunite bol predtým takmer neznámy¹² a postupne sa v slovenskom menšinovom kontexte etabloval aj cez časopis *Nový život*.

Programové zameranie novej redakcie na experimentálnu a alternatívnu tvorbu malo cieľavedomú a konkrétnu náplň; aj letným nahliadnutím do vtedajších ročníkov *Nového života* môžeme zistiť množstvo auto-

¹⁰ Podľa osobného svedectva Jaroslava Supeka, po uverejnení prvých alternatívnych a voči oficiálnej literatúre subverzívnych textov na stranách *Nového života* sa rozprúdila kritika o tom, či vojvodinskí Slováci potrebujú takú tvorbu, keď sa jej žiadny Slovak nevenuje a vraj, preto redaktor Víťazoslav Hronec musel objaviť takého Slováka, teda Jaroslava Supeka a pozvať ho do redakcie. Pod „subverzívnymi“ textami rozumeli predovšetkým konkrétnické básne Miroslava Demáka *Elektronické žiarenie a teória antén* (*Nový život* 34, 1982, s. 454 – 459), ďalej dielo vojvodinského spisovateľa Vujicu Rešin-Tucića *Vajičko v ocelovej škrupine* (*Nový život* 35, 1983, s. 44 – 49.) a Mallarmého preklad *Vrh kockami nikdy nevytlúči náhodu* (*Nový život* 35, 1983, s. 58 – 64.) prekladateľov Gabriely Dudkovej a Miroslava Dudka.

¹¹ Ako spomína Jaroslav Supek stalo sa to po roku 1982, keď „s viac ako osemdesiatročným oneskorením (po Malarmém) sa *Nový život* odvážil vpustiť do slovenského jazyka alternatívnu tvorbu, pričom slovenský jazyk chápeme ‚celosvetovo‘, nielen ako ten, ktorý sa hovorí vo Vojvodine!“ (*Nutnosť tvaru*. Báčsky Petrovec 2004, s. 171). Supek tu vlastne naráža na otvorenosť a liberálnosť slovenskej vojvodinskej kultúry a literatúry v porovnaní so situáciou vo vtedy „normalizačnom“ Československu, kde experiment a inovácie boli zase nežiadúce a aj sankcionované. O to zaujímavejšie je sledovať fenomén českej experimentálnej tvorby a jej prienik k dolnozemskej /vojvodinskej Slovákom.

¹² Ako Supek ironicky poznamenáva, slovenská vojvodinská komunita sa o ňom musela dozvedieť prostredníctvom prekladu článkov o ňom zo srbčiny, slovinčiny a maďarčiny.

rov z prostredia juhoslovanskej,¹³ vojvodinskej (Vujica Rešin Tucić, Istvan Domonkos, Vojislav. Despotov, P. Bördür, Bálint Szombathy, Jaroslav Supek, Jozef Klátik a osobitné miesto dostala aj subotická skupina Boch + Bosch) či svetovej alternatívnej scény.¹⁴ Značný publikačný priestor si tu našla i československá experimentálna tvorba.

V polovici osemdesiatych rokov redakcia vyzvala viacerých, vtedy známych autorov z Československa, aby do redakcie poslali svoje experimentálne texty. Z prispetého materiálu redakcia urobila výber a následne v rokoch 1986 a 1987 tie práce boli uverejnené na stranách *Nového života*.¹⁵ Aj keď výzva redakcie smerovala na územie celého Československa, uvedený tematický blok priniesol iba práce českých autorov. Príčiny toho môžu byť rôzne; domnievame sa, že to svedčí o svojráznej autonómnosti vtedajšieho priestoru českého alternatívneho umenia, čo môžeme s časovým odstupom vnímať aj ako intelektuálnu a kultúrnu vyspelosť neoficiálnej, resp. polooficiálnej umeleckej tvorby v Česku,¹⁶ o to viac ak si

¹³ Zástupnosť jednotlivých juhoslovanských literatúr bolo proporčné ich významu na alternatívnej juhoslovanskej scéne; nachádzame tam obsiahly výber zo slovinskej experimentálnej poézie (Franci Zagoričnik, Milan Osrajnik, Pavel Lužan, Marko Pogačnik a mnohí iní), resp. autorov solitérov vo výbere pod názvom Samostatné snaženia v juhoslovanskej experimentálnej poézii (Dragoš Kalajić, Branko Novak, Žarko Rošulj a iní).

¹⁴ V súvislosti s mail artom časopis prinášal aj informácie zo svetovej scény (G. Blues, Guglielmo Achille Cavellini a i.). Jaroslav Supek urobil dôkladnú *Bibliografiu alternatívnej tvorby na stránkach časopisu Nový život (1982 – 1991)*. In.: Supek, J.: *Nutnosť tvaru*, Kultúra.

¹⁵ Bližšie o tom pozri V. H. [= Vítázoslav Hronec]: *Textom* [...]. *Nový život* 40, 1988, s. 664.

¹⁶ Jana Písaříková napríklad v súvislosti s kurátorskou činnosťou Jiřího Valocha hovorí, že svoje prvé kurátorské projekty realizoval pod záštitou spolku Mladých přátel výtvarného umění v Domě umění města Brna v druhej polovici 60. rokov a v prvej polovici 70. rokov. „*S nástupem normalizace tyto aktivity spojoval s organizačně-osvětovou činností, díky čemuž se mu podařilo infiltrovat oficiální uměleckou scénu progresivními formami konceptuálně a procesuálně orientované tvorby.*“ (Písaříková, Jana: *Neviditelná socha, transcendentní výstava i programované umění. Kurátorské aktivity Jiřího Valocha šedesátých a sedmdesátých let*. Dostupné z: http://vvp.avu.cz/wp-content/uploads/2020/03/sesit-25-04_Písaříková.pdf, prístup 17. 11. 2021, s. 71). Spolok mal, ako hovorí Písaříková „rolu krycieho manévru“ a tam sa spájala činnosť amatérskych výtvarníkov s formami neoficiálneho umenia. Myšlienky anti-umenia boli podľa nej nástrojmi kultúrnej kritiky a mali narúšať hegemoniu oficiálnej

uvedomíme, že ešte stále ide o obdobie tzv. „normalizácie“, ktorá v Československu prakticky na 20 rokov umlč(i)a(va)la všetky prejavy experimentu.¹⁷ Potom redakcia získala aj odborný text z pera už vtedy uznávaného teoretika tohto segmentu tvorby Jiřího Valocha,¹⁸ ktorý na ilustráciu svojho prehľadu pripojil aj ďalšie experimentálne práce.¹⁹ Pod pojmom experimentálna tvorba rozumieme všetky tvorivé reakcie na tradičné a uzavreté umelecké formy; spravidla ide o narúšanie kánonu klasickej poézie (a prózy), ale podstata experimentu je vlastne dynamika a neustále prehodnocovanie *statu quo* literatúry/umenia. Takže experimentálna tvorba nie je len experimentom prekračujúcim oblasť literatúry, najčastejšie poézie (vizuálna a audio-vizuálna poézia, konkrétna, konceptuálna poézia...), ale je ako taký prítomný aj v iných oblastiach, predovšetkým vo výtvarnom, hudobnom výraze a v performansoch. V textových experimentoch ide o prekročenie jazykového kódu ako budovateľa významu v smere vnímania jazyka (písma) ako vizuálnemu prvku s estetickým potenciálom.

kultúry. Normalizačné „kliešte“ približne od polovice 70. rokov činnosť spolku zovreli a následne kontrolovali a brzdili.

¹⁷ K experimentálnym prejavom vo verejnom i neverejnom komunikačnom obehu pred rokom 1989 na Slovensku pozri Rehúš, M – Šrank, J.: *Nesystematický návod*, s. 242 – 248. Autori uvádzajú viacero básnických mien z priestorov „tradične“ ponímanej poézie (Laučík, Stražay a i.) a vizuálnej poézie, kde zarezonovalo meno hudobníka, výtvarníka a performeru Milana Adamčiaka (*1946), mienia že „k tvorbe experimentálnej poézie sa dostal v roku 1964 pod vplyvom českých experimentálnych umelcov (Ladislav Novák, Jiří Valoch a i.).“

¹⁸ V. Hronec v poznámke pod textom J. Valocha uvádza, že o túto štúdiu je záujem aj v inojazykových prostrediach a že v priebehu 1988 roku bude preložený do srbochorvátčiny, slovinčiny a maďarčiny (1988, s. 664)

¹⁹ Všetky uverejnené i neuverejnené práce mali byť v roku 1988 vystavené galérii Forum v Novom Sade. Na webovej stránke Artlist – centrum pro současné umění Praha (dostupné z: <https://www.artlist.cz/jiri-valoch-1445/>) v zozname výstav J. Valocha sa Galéria Forum v Novom Sade nevyskytuje, ale v zozname ďalšieho účastníka Jiřího Hynka Kocmana v roku 1988 sa nachádza údaj, že vystavoval na kolektívnej výstave pod názvom *Československá experimentálna poézia* v klube Fortuna v Novom Sade. Dostupné z: <https://jhhkocman.cz/vystavy-bibliografie/JHK-vystavy-a-zastoupeni-ve-sbirkach-skupinove-vystavy.pdf>.

Teoretik, umelec a kurátor Jiří Valoch (*1946) v prehľadovom texte *Vizuálne texty českých autorov*²⁰ uverejnenom na pokračovanie v *Novom živote* v roku 1988 sleduje prienik experimentálnych postupov do českej poézie od 20. rokov do 80. rokov 20. storočia. Autor zasvätené, odborne a znaleckým prienikom do tejto problematiky systematicky a metodologicky prehľadne informuje a vedie čitateľa vývinom experimentálnej a vizuálnej tvorby českých autorov a interpretačne sa venuje predovšetkým svojim súčasníkom. Štúdia bola objavná nielen fundovaným teoretickým reflektovaním rôznych druhov experimentu, ale i zasväteným a detailným poznaním danej problematiky a tým, že prinášala a fixovala relatívne novú terminológiu v tejto oblasti. K tomu potvrdzuje skutočnosť, že sa podobné pohyby a premeny v umení prítomné na priestore bývalej Juhoslávie diali aj v stredoeurópskom kontexte.

Podľa Valocha dejiny českej vizuálnej poézie sú späté so zjavom *obrazových básní* skupiny Devětsil a českého poetizmu ešte v 20. rokoch 20. storočia²¹ a konštatuje: „*sú to de facto koláže fragmentov obrázkov a textov, doplnených kresbou alebo textom.*“²² Dejiny novej experimentálnej poézie v Československu datujú podľa neho z konca 50 a začiatku 60. rokov a spájajú sa s menami Jiřího Koláča, Ladislava Nováka, Bohumily Grögerovej a Josefa Hiršala, ku ktorým sa neskoršie pridávajú mladší autori.²³ Rozvoj českej experimentálnej poézie v 60. rokoch vidí v hľadaní nových možností vzniku básne, v skúmaní povahy textu a v objavovaní metód jeho skladby. Lukáš Bílek v súvislosti s experimentálnou poéziou tohto desaťročia uvádza, že aj keď nadväzuje na avantgardné po-

²⁰ Štúdia bola uverejnená v *Novom živote* v dvoch pokračovaniach. Na inom mieste v poznámke o autorovi redaktora Vítazoslava Hronca sa dozvedáme, že J. Valoch v roku 1970 na Filozofickej fakulte Jana Evangelistu Purkyně (dnes Masarykovej univerzity – poznámka Z.Č.) v Brne štúdiom ukončil diplomovou prácou o typológii a genéze experimentálnej poézie. Text bol napísaný v češtine pod názvom *Vizuální texty českých autorů*, ktorý do slovenčiny preložila Anna Lazarevičová.

²¹ Ako príklad obrazových básní Valoch spomína napr. Nezvalovu zbierku *Abeceďa*, kde sú Teigeho vizualizácie jeho básní, ako aj Seifertovu zbierku *Na vlnách TSF*, kde sú básne rébusy alebo vizualizované slovné hračky.

²² Valoch, Jiří: *Vizuálne texty českých autorov (1)*. Nový život 40, 1988, s. 562.

²³ Okrem dvoch hlavných umeleckých centier v Brne a Prahe, Valoch sa zmieňuje aj o juhočeskom básnikovi Josefovi Bartuškovi, ktorý s básnikom a výtvarníkom Oldřichom Nouzom sformuloval „*program imaginárnej poézie či poézie imaginárneho priestoru.*“ (Valoch, J.: *Vizuálne texty I*, s. 562). Vo svojom texte však preferuje umelcov inklinujúcich k brnianskemu centru.

stupy, ich zmysel je už iný: „*nejde tu už o rozširovaní sémantické nosnosti jazyka, ale naopak o jeho oprošťovanie od významu.*“²⁴ Od 70. rokov 20. storočia podľa Valocha autori opúšťajú tento typ experimentovania s klasickým poňatím poézie, z verbálneho materiálu a vychádzajú predovšetkým z výtvarného umenia. Valoch už nehovorí o experimentálnej či vizuálnej poézii, ale používa termín vizuálny text, „*ktorý dovoľuje subsu-movať oba uvedené typy diel a ďalšie podoby vizuálnej poézie, ktoré vznikli v sedemdesiatych rokoch.*“²⁵ V českej alternatívnej tvorbe začína prevládať konceptualizmus a konceptuálna poézia bola blízka aj samotnému J. Valochovi; na stranách *Nového života* bola uverejnená jeho práca *Bez názvu*, ktorá obsahuje za sebou nasledujúce slová: *zářící, chvějící se, pronikající, měnící se, mizející, zanikající*, každé umiestnené na jednej časopiseckej strane a „báseň“ je (seba)reflexívne pomenovaná ako „*maximálna redukcia verbálneho materiálu, často na jediné slovo [...] v podobe jazykovej sebareflexie (cykly ‚sémantických štúdií‘) v premenách a posunoch tautológií a z nich rezultujúcich sémantických premien a komplikácií.*“²⁶

Valochove stručné a precízne kvalifikácie a hodnotenia tvorby celého radu českých umelcov môžeme paralelne sledovať v ukážkach z ich tvorby, čo prispievalo k utváraniu si ucelenejšieho obrazu o českej experimentálnej scéne v tomto období. Obdobie 60. rokov reflektuje cez tvorbu viacerých umelcov; všíma si tvorbu výtvarníka, hudobníka a performeru Milana Knížáka,²⁷ potom Jiřího Hyneka Kocmana,²⁸ Dalibora

²⁴ Bílek, Lukáš: *Experiment jako program v české poezii šedesátých let*, <https://www.ucl.cas.cz/slk/data/2006/sbornik/8.pdf>, prístup 11. 11. 2021.

²⁵ Valoch, Jiří: *Vizuálne texty českých autorov (2)*. *Nový život* 40, č. 10, 1988, s. 658.

²⁶ Tamže.

²⁷ Knížákovu tvorbu definuje ako „*návody pre myseľ*“, sú to podľa neho „*verbálne či vizuálno-verbálne koncepty, ktoré nemajú byť uskutočnené, ale ich zmyslom je podnecovať myšlienkové procesy...*“ (Valoch, Jiří: *Vizuálne texty českých autorov (2)*. *Nový život* 40, č. 10, 1988, s. 658).

²⁸ J. Hynek Kocman sa prejavil najmä v oblasti autorskej knihy a papiera (predtým aj v oblasti experimentálnej grafiky, pečiatok, konceptuálnych textov a projektov), kde ho zaujímala predovšetkým komunikácia ako taká a komunikačný charakter tvorby. V *Novom živote* je predstavený cyklom prác pod názvom *Papier ako poézia* zo začiatku sedemdesiatych rokov, kde sa nachádza ručný papier, mail art (JHK-ov lístok pre zaznamenávanie čírych skúseností), umelecká pečiatka, bipolárna báseň, ako aj jedna práca, kde parafrázuje E. A.

Chatrného,²⁹ Karel Adamusa, Pavla Rudolfa. Intermediálny a multižánrový prístup týchto autorov k umeleckému výrazu ukázal na rozmanitosť a originálnosť autorských poetík, čo mohlo podnetne vplyvať na rozmáhajúcu sa pluralitu na slovenskej vojvodinskej literárnej a umeleckej scéne. Ako príklad môžeme uviesť práce Karel Adamusa pod názvom *Peripatetické básne* (*Karertext, Báseň obraz, Teoretický smiech, Emocionalita, Poznanie, Realizácia peripatetických básní*).³⁰ Valoch u tohto autora eviduje vývin od konceptuálnej metafory, cez básne-objekty (spredmetnené metafory), flosáže k peripatetickým básňam. Tieto posledné charakterizuje procesualnosť a dynamika, vznikajú počas chôdze „ako súhra elementárnej telovej motoriky, okolností a zvoleného textu.“³¹ Podobný tvorivý postup uplatňoval aj Jaroslav Supek, napríklad v umeleckej akcii a básni pod názvom *Most pre nič za nič. Chôdza ako umelecká akcia*.³² Samotná akcia odchodu k mostu, ktorý stratil svoju funkciu spájania dvoch pobreží na kanáli Dunaj-Tisa-Dunaj v Báčke odkazuje na ten nový impulz v experimentálnej tvorbe aký nachádzame u K. Adamusa „a to jak v záměrném zapojení prostředí, v němž dílo vzniká, tak i v explikacií psychomotoriky jako důležitého aspektu, který se podílí na výsledné podobě díla.“³³ Most stratil svoj účel a Supek ho vyhlásil za umelecké dielo. Báseň síce buduje na jazykovom materiáli, ale jej význam a recepcia zahŕňajú aj okolnosti jej vzniku – prostredie, aktivity (aj báseň je ich popisom, dominujú slovesá: odísť, sadnúť si, zjesť stúpiť...), poveternostné podmienky a pod. Svojrázny návrat k tradične chápanej básni vidieť vo veršovej forme, ale je to subverzívny postup (najmä vytlačením emocionality, konkrétnosťou, a aj vulgaritou), čo ironicky končí veršom: „Píšem básne – starnem.“³⁴

Poa a jeho Havrana: „Sorry, / I make stamps never more! / JHK, 1978“ (Kocman, J. H.: *Paper as poetry – Papier ako poézia*. Nový život 39, č. 1, 1987, s. 49).

²⁹ Jeho práca *Irrépetable*, uverejnená v *Novom živote*, podľa Valocha aktualizuje expresiu vo vyjadrovaní, písmo uplatňuje ako rukopis, aktualizuje telesnosť a telesnú symetriu (Valoch, J.: *Vizuálne texty 2*, s. 660).

³⁰ Adamus, Karel: *Peripatetické básne*. Nový život 39, 1987, č. 7 – 8, s. 471 – 475.

³¹ Valoch, J.: *Vizuálne texty 2*, s. 660.

³² Supek, Jaroslav: *Most pre nič za nič. Chôdza ako umelecká akcia*. In.: Nutnosť tvaru. Báčsky Petrovec 2004, s. 250 – 254.

³³ Citované z: <https://www.artlist.cz/karel-adamus-108550/>, prístup 18. 11. 2021.

³⁴ Supek, J: *Most*, s. 253.

Aj tvorba Pavla Rudolfa, presnejšie jeho logogrify uverejnené v *Novom živote* priniesli nový pohľad na podoby vizuálneho textu a boli svojím osviežením v presile klasického básnického textu. Valoch u Rudolfa eviduje niekoľko tvorivých období, napr. letristické, potom s dominanciou znakovosti výtvarných motívov, ďalej komentovanie iných nosičov výrazu (materiálu, textu, obrazových reprodukcí), až po posledné obdobie, ktoré umiestňuje na rozhranie konceptuálneho umenia a postkonštruktívnej tvorby, kde „*pracuje so základnými geometrickými prvkami alebo s písmovými znakmi, ktoré mení podľa určitého pravidla. [...] Táto tvorba sa obracia k divákovi ako výzva k intelektuálnej spoluúčasti, k objavovaniu ‚pravidiel hry‘ a k účasti v hľadaní vizuálnych podôb týchto pravidiel*“.³⁵

Do skupiny autorov zo 70. rokov Valoch zaraďuje ešte Pavla Holouša³⁶ a Václava Vokolku a jeho básne-plagáty. Uvádza aj autorov, ktorí preferujú vizuálnu a konkrétnu poéziu ako sú Helena Hátleová, Miroslav Klivar, Jirí Hůla a Petr Ševčík. Hátleová je zastúpená cyklom obrazných básní s ekologickým odkazom, Klivar básňami v podobe fotograficky dokumentovaných situácií³⁷ a Hůla v nadväznosti na tradíciu typogramu.³⁸ V Supekovom výbere z prác P. Ševčíka nachádzame básne-slovníky; v jeho tvorbe cítiť „*podnety lingvisticky orientovanej konkrétnej poézie, chápané predovšetkým ako práca v metajazyku, ako výpoveď o jazyku a jeho estetická aktualizácia*“,³⁹ kde často využíva paralelnosti dvojjazyčného (česko-anglického) textu. Slovníkový materiál (slovníkové heslá a slovníkové strany) využíval na inakší spôsob i Supek; napríklad v zbierke *Vyšinité slova* (2012) tvorivá hra so slovníkovými stranami predsta-

³⁵ Valoch, J.: *Vizuálne texty 2*, s. 661.

³⁶ Ukážka z tvorby tohto autora však čitateľom časopisu nebola prezentovaná.

³⁷ M. Klivar je od 70. rokov prítomný aj v juhoslovanskom/srbskom kontexte; napr. mal samostatnú výstavu v Študentskom kultúrnom centre v Belehrade v roku 1975, zaradený bol aj do antológie zakladateľa srbského neoavangardného hnutia signalizmu Miroľjuba Todoroviča *Konkrétne, vizuálna a signalistická poézia* (1975), spolupracoval s internacionálnou revue *Signal* a do srbsčiny, okrem iného, mu bola preložená aj básnická zbierka pod názvom *Nova Atlantida*.

³⁸ Vizuálne práce J. Hůlu a J. Valocha nachádzame aj ako ilustrácie v rámci postmail-art akcie Network pomenovanej *Rozkúskovaná/scelená kresba*, ktorú redakcia *Nového života* organizovala v roku 1988.

³⁹ Valoch, J.: *Vizuálne texty 2*, s. 662.

vuje „médiovou literatúru“ – autor manipuluje hotovým textom (xeroxuje ho) a vzniká tak copy art, vlastne druh vizuálnej poézie.

Valoch na záver spomína i nastupujúcu mladú generáciu autorov (Jan K. Čeliš, Pavel Štellar), ale tu svoj výklad aj končí, pričom konštatuje, že 80. roky do českej vizuálnej tvorby nepriniesli žiadne novum; „*jediným dobovo signifikantným rysom je vznik niektorých expresívnych vlastností (Vokolek, Čeliš) a aktualizácia telesnosti ako konštitutívnej zložky diela (Adamus, Chatrný, Wojnar).*“⁴⁰

Priestor poskytnutý neoavangardných, alternatívnym a experimentálnym umeleckým prejavom na stranách *Nového života* postupne vytváral možnosti spolupráce aj s materskou krajinou (po roku 1989),⁴¹ kde participovali aj slovenskí umelci z Vojvodiny (J. Supek, V. Hronec). Intermediálne a interliterárne kontakty nadviazané v tomto období s českým alternatívnym umeleckým prostredím rozširovali časopisecký záber „novej umeleckej praxe“ do stredoeurópskeho kontextu. V 80. rokoch 20. storočia sa *Nový život* vyprofiloval ako časopis otvorenej a liberálnej koncepcie, najmä priestorom, ktorý venoval experimentálnej tvorbe, resp. koncom desaťročia i prácam o postmoderne, čím prerastal rámce menšinovej slovenskej kultúry a literatúry. V tomto zmysle môžeme kladne hodnotiť aj impulzy vizuálnej a experimentálnej tvorby českých umelcov, čo podľa nás rozširovalo horizont poznania o alternatíve v širších kontextoch a mohlo progresívne vplývať aj na vývin experimentálnej tvorby slovenských vojvodinských umelcov. Niektorí českí umelci (M. Klivar, P. Ševčík, J. Valoch a J. Wajnar) neboli neznámi ani v širšom juhoslovanskom priestore. V ďalšom desaťročí v nových spoločenských pomeroch v týchto (aj nástupníckych) krajinách obdobie modernizmu a (neo)avantgardy už nahrádza postmoderná umelecká a literárna situácia, čo je však téma pre inú kapitolu.

Literatúra

Bílek, Lukáš: *Experiment jako program v české poézii šedesátých lét*. In: Stanislava Fedrová – Jan Hejk – Alice Jedličková (eds.): *Poetika programu – program poetiky*. Praha 2007. Dostupné z: <https://www.ucl.cas.cz/slk/data/2006/sbornik/8.pdf>, prístup 12. 11. 2021.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ M. Šimáková Spevákova uvádza aj konkrétne spoločné akcie alternatívnych umelcov zo Slovenska a bývalej Juhoslávie/Srbska v 90. rokoch 20. storočia. (*Impulsi jugoslovenske neoavangarde*, s. 324).

- Harpán, Michal: *Premeny literatúry v zrkadle Nového života. (Od Jána Labátha po Víťazoslava Hronca)*. In: Vydavateľsko-tlačiarenská činnosť Slovákov v Juhoslávii. Bratislava 2000, s. 113 – 119.
- V. H. [Hronec, Víťazoslav]: *Textom [...]*. Nový život 40, 1988, s. 664.
- Kocman, J. H.: *Paper as poetry – Papier ako poézia*. Nový život 39, č. 1, 1987, s. 43–49.
- Písaříková, Jana: *Neviditeľná socha, transcendentní výstava i programované umění. Kurátorské aktivity Jiřího Valocha šedesátých a sedmdesátých let*. Dostupné z: http://vvp.avu.cz/wp-content/uploads/2020/03/seсит-25-04_Písaříková.pdf, prístup 17. 11. 2021.
- Rehúš, Michal, Šrank, Jaroslav: *Nesystematický návod na použitie slovenskej experimentálnej poézie*. In: Bogumila Suvara – Zuzana Husárová (ed.): *V sieti strednej Európy: nielen o elektronickej literatúre*. Bratislava 2012, s. 241 – 264. Dostupné z: https://monoskop.org/images/6/6a/Suvara_Bogumila_Husarova_Zuzana_edс_V_sieti_strednej_Europу_nielen_o_elektronickej_literature.pdf, prístup 12. 11. 2021.
- Supek, Jaroslav: *Nutnosť tvaru*. Báčsky Petrovec 2004.
- Svetlík, Adam: *Premeny literárnej kritiky vojvodinských Slovákov*. Báčsky Petrovec 2015.
- Šimáková-Speváková, Marína: *Impulsi jugoslovenske neoavangarde u slovačkoj poeziji*. In: Ivana, Živančević-Sekeruš, – Željko Milanović (eds.): *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*. Novi Sad 2018, s. 319 – 327. Dostupné z: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-465-8>, prístup 16. 11. 2021.
- Valoch, Jiří: *Vizuálne texty českých autorov (1)*. Nový život 40, č. 9, 1988, s. 562 – 567.
- Valoch, Jiří: *Vizuálne texty českých autorov (2)*. Nový život 40, č. 10, 1988, s. 658 – 663.
- Vydavateľsko-tlačiarenská činnosť Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava 2000.
- Zborník príspevkov zo sympózia Slovenské vojvodinské novinárstvo vo viere mediálnych diani v Srbsku*. Nový Sad – Báčsky Petrovec 2009.

Czech experimental work on the pages of magazine Nový život

The article focuses on artistic and theoretical-critical work of Czech experimental artists, published on the pages of the Vojvodinian Slovak magazine for literature and culture *Nový život*. The presence of Czech alternative works is connected with the new concept of the magazine which emerged during the 1980s. At the time, the magazine was led by

editor Vítězoslav Hronec and especially by a new member of the editorial board – multimedia and neo-avant-garde artist Jaroslav Supek (1952–2009). It was in the second half of the 1980s, that the latter decided the magazine was to publish works by several Czech artists such as Miroslav Klivar, Jiří Hynek Kocman, Pavel Rudolf, Karel Adamus, Petr Ševčík, Jiří Hůla, Helena Hátleová and others. The crown of this collaboration was the publication of a synthetic study by the well-known Czech artist and theoretical scholar of alternative works, Jiří Valoch, titled *Visual Texts of Czech Authors* in 1988. This publication provides a detailed overview of the development of experimental and visual works in the Czech Republic. In the 80s, *Nový život* established itself as a magazine of open and liberal conception, especially when it comes to the space devoted to experimental works and theoretical reflection of postmodernism. In this manner, the magazine went beyond its initial framework involving only the culture and literature of the Slovak national minority and became a reading material in high demand even in "normalizing" Czechoslovakia. It was precisely the space devoted to neo-avant-garde and experimental artistic expressions that gradually opened vast possibilities of cooperation with the motherland (after 1989), and it was the impulses coming from the Czech Republic which enabled the cooperation to gain momentum.

Key words: Czech experimental and visual work; magazine *Nový život*; Jaroslav Supek.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Константин Вагинов в Чехословакии

Анна Вячеславовна Агапова

Статья посвящена истории издания в Чехословакии сочинений Константина Вагинова, а также восприятию Вагинова чешскими литературоведами и переводчиками.

В СССР Вагинова печатали при жизни, однако все его посмертные издания на родине относятся уже к перестроечной и постперестроечной эпохе. Тем не менее стихи и романы Вагинова в 1970–1980-х годах публиковались в тамиздате (в США и Германии), а еще раньше, в 1967 году, шесть стихотворений Вагинова были переведены на чешский язык и изданы в социалистической Чехословакии. В статье речь идет о том, как такое стало возможно и кто именно способствовал этой публикации.

Если в 1960-х годах Вагинова в Чехословакии воспринимали скорее как поэта-авангардиста, то в самом конце 1980-х чешские читатели, одновременно с русскими, открывают для себя Вагинова-прозаика. В чешских статьях той поры предпринимаются попытки вписать прозаическое наследие Вагинова в рамки различных литературных традиций.

Ключевые слова: Константин Вагинов; ОБЭРИУ; русско-чешские литературные связи; русский авангард.

«Вагинов был начисто забыт всеми — кроме тех, кто восхищался горькой гримасой его текстов и более полувека сохранял о них память»¹ – этими словами завершает свое послесловие к чешскому переводу романа Константина Вагинова «Труды и дни Свистонова»

¹ „Vaginov byl dokonale zapomenut všemi, kromě těch ovšem, kdo jeho jitrivě šklebivé dílo obdivovali a milovali a zachovali si na ně vzpomínku i více než půlstoletí“. Novotný, Vladimír: *Dada načisto ruské*. В: Vaginov, Konstantin. *Román nanečisto*. Praha: Odeon, 1989, с. 186. Здесь и ниже цитаты из чешских работ приводятся в переводе автора статьи.

литературовед Владимир Новотный. О том, как сохранялась память о Вагинове, пишет Дмитрий Бреслер в своей статье «*Советские “эмоционалисты”: чтение Вагинова в 1960–1980-е*»: «*Вагинов избежал распространения по сети самиздата до 1980-х годов. И все же его тексты перепечатывались, копировались, запоминались – но уже не с целью спасти, сохранить и распространить, а в качестве особой рецептивной практики...*»² Бреслер отмечает, что в позднесоветскую эпоху творчество Вагинова было востребовано довольно узким кругом литераторов и исследователей, однако, как мы покажем в этой статье, их интерес был настолько интенсивным, что благодаря нему в этот узкий круг оказались вовлечены и чехословацкие коллеги.

В 1965 году Вацлав Данек, чешский поэт, переводчик и редактор Чехословацкого радио, едет в командировку в Советский Союз, где благодаря поэту Александру Кушнеру, которого Данек переводил на чешский, знакомится с литературоведом Анатолием Александровым. Александров рассказывает Данеку о группе ОБЭРИУ и, в частности, о Константине Вагинове, который «*служил своего рода опорой [для остальных членов группы] в их официальном признании*».³

Вернувшись в Чехословакию, Данек поделился своим личным открытием с переводчицей Ольгой Машковой, которая к тому времени уже перевела на чешский «Евгения Онегина», стихи Геннадия Айги и Евгения Евтушенко. Очевидно, Машкову заинтересовала фигура до сих пор ей не известного поэта: она смогла раздобыть порусски сборник стихов Вагинова «*Опыты соединения слов посредством ритма*» (1931) (по словам Данека, «*в университетской библиотеке*», но скорее всего это была Славянская библиотека, где экземпляр сборника хранится до сих пор),⁴ и выбрала оттуда шесть стихотворений, которые перевела на чешский язык для готовящегося к изданию поэтического сборника «*Колесо вдохновения*».⁵

² Бреслер, Дмитрий: *Советские «эмоционалисты»: чтение Вагинова в 1960–1980-е*. Новое литературное обозрение 164, № 4, 2020, с. 238.

³ „...byl takovou jakousi oporou i v tom oficiálním přijetí.“ Исследовательское интервью с Вацлавом Данеком от 11. 3. 2020, личный архив А. Агаповой.

⁴ Там же.

⁵ Назовем эти стихи: «*Крутым быком пересекая стены...*», «*Юноша*», «*О, сколько лет я превращался в эхо...*», «*Один среди мглы, среди домов ветвистых...*», «*Из женовидных слов змеей струятся строки...*» и «*Поэма квадратов*».

Идея сборника возникла в издательстве Svět sovětů, которое планировало выпустить к пятидесятой годовщине Октябрьской революции антологию советской поэзии. Гана Врбова, чешская переводчица и писательница, которой было поручено составление сборника, обратилась к Вацлаву Данеку с предложением о сотрудничестве. В своих мемуарах Данек пишет, что он категорически отказался от этой работы, поскольку русских стихов, воспевающих революцию, и так уже было переведено предостаточно. Как оказалось, Врбова придерживалась того же мнения, поэтому было решено составить антологию, куда войдут разные авторы, публиковавшиеся в России и СССР в первые три десятилетия XX века.⁶ Книга *«Колесо вдохновения»* возникла как *«попытка расширить взгляды на русскую поэзию первых десятилетий нашего века, начертить карту звездного неба русского поэтического модернизма и обозначить истоки поэзии советской»*⁷ и действительно увидела свет в 1967 году.

Сборник, в основу которого легла антология *«Русская поэзия XX века»*, изданная в Москве в 1925 году⁸ и в 1959 году подаренная Данеку Ильей Эренбургом,⁹ получился крайне пестрым: помимо текстов Вагинова, в него вошли, например, стихи Анны Ахматовой и Зинаиды Гippiус, Саши Черного и Семена Кирсанова, Бориса Пастернака и Михаила Светлова. *«Колесо вдохновения»*, по свидетельству Данека, пользовалось читательским успехом не только в Чехословакии, но и в СССР. Сборник вышел тиражом в восемь тысяч экземпляров и был быстро распродан, а позднее московский магазин *«Иностранная книга»* заказал еще больше десяти тысяч экземпляров. *«В Москве, – пишет Данек, – за нашим „Колесом вдохновения“ стояли очереди. Конечно, не ради чешских переводов русских поэтов, а потому что в нашей книге – впервые спустя пятьдесят лет – была представлена книжная графика русских художников, запрещенных*

⁶ Daněk, Václav: *Kam utek Stolkolet*. Praha: Radioservis, 2013, с. 74.

⁷ *«[...] snaha o rozšíření pohledu na ruskou poezii prvních desetiletí tohoto století, o zmapování hvězdného nebe ruské básnické moderny a počátků poezie sovětské.»* Daněk, Václav – Vrbová, Hana (ред.): *Kolo inspirace*. Praha: Svět sovětů, 1967, с. 350.

⁸ Ежов, Иван – Шамшурин, Евгений (ред.): *Русская поэзия XX века: Антология*. Москва: Новая Москва, 1925.

⁹ Данек в мемуарах ошибочно указывает год издания антологии: *«Podaroval mě Antologii ruských básníků vydanou v roce 1919.»* Daněk, V.: *Kam utek Stolkolet*, с. 63.

после революции».¹⁰ Действительно, в сборнике были напечатаны графические работы Казимира Малевича, Михаила Ларионова, Натальи Гончаровой, Марка Шагала и др.

После публикации «Колеса вдохновения» Ольга Машкова планировала выпустить отдельную книгу стихов Вагинова в собственном переводе,¹¹ но в результате событий, последовавших за вторжением в Чехословакию войск Варшавского договора в августе 1968 года, это оказалось невозможно. В ноябре 1968 года Машкова и Данек подписали заявление чехословацких русистов, где критиковалась деятельность общественной организации Союз чехословацко-советской дружбы (SČSP), цель которой заключалась в популяризации науки и культуры СССР в Чехословакии. Подписанты всячески дистанцировались от этой организации, поскольку она, по их словам, служила «платформой для фракций... отвергающих идею социализма с человеческим лицом».¹² Позднее Машкова вместе с Данеком и переводчиком Ярославом Тафелом¹³ составили текст еще одного манифеста, в котором вместе с другими переводчиками заявили, что отказываются от сотрудничества с издательством Lidové nakladatelství (ранее – Svět sovětů), находящимся в подчинении у Союза чехословацко-советской дружбы.¹⁴ За публикацией обоих заявлений последовали репрессии: Данек был исключен из Союза чехословацких писателей и редсовета издательства Lidové nakladatelství,¹⁵ а Ольга Машкова, с 1955 года работавшая внештатно, не могла больше заниматься в широком смысле литературной деятельностью и устроилась бухгалтером в пражский универмаг Bílá labuť.¹⁶

¹⁰ «A v Moskvě na naše Kolo inspirace stály fronty. Určitě ne pro české verze ruských básníků, ale protože po padesáti letech poprvé byly v té naší knize publikovány knižní grafiky ruských výtvarníků revolucí zapovězených.» Там же, с. 75.

¹¹ Исследовательское интервью с Вацлавом Данеком от 11. 3. 2020.

¹² «[...] poskytuje platformu frakčním skupinám, jež [...] odmítají koncepci socialismu s lidskou tváří.» Drozda, Miroslav и др.: *K činnosti SČSP*. Listy I, № 3, 1968, с. 2.

¹³ Daněk, V.: *Kam utek Stolkolet*, с. 111–112.

¹⁴ Daněk, Václav и др.: *Překladatelé se rozhodli*. Listy I, № 7–8, 1968, с. 2.

¹⁵ Daněk, V.: *Kam utek Stolkolet*, с. 112.

¹⁶ *Olga Mašková*. В: Дatabáze českého uměleckého překladu. Ústav translátologie FF UK – Katedra anglistiky a amerikanistiky FF MU 2008–2021. https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000001723, доступ 16. 11. 2021.

Чешская книга стихов Вагинова так и не появилась на свет, но, по крайней мере, до событий 1968 года в журнале *Československá rusistika* успела выйти статья об обэриутах и о Вагинове в частности.¹⁷ Автором этой первой изданной в Чехословакии работы, где речь идет о Вагинове, стал Анатолий Александров, а ее появлению поспособствовали Данек и Машкова, которые связали исследователя с редакцией журнала *Československá rusistika*.¹⁸

Если сборник *«Колесо вдохновения»* представлял Вагинова скорее как поэта-модерниста (из других обэриутов в антологию вошел только Николай Заболоцкий со стихотворением 1926-го года *«Белая ночь»*), то в статье Александрова Вагинов предстает как один из членов группы ОБЭРИУ, хотя, по словам автора, *«полного единомыслия с основными представителями группы у него не было»*.¹⁹ Более того, Александров пишет о Вагинове не только как о поэте, но и как о прозаике: *«Если можно отделить Вагинова-поэта от прозаика, то к ядру группы был ближе именно автор “Трудов и дней Свистонова”, “Бамбочады”, нежели Вагинов-поэт. Разделение условно, но оно в какой-то мере соответствует противоречивым устремлениям в творчестве Вагинова»*.²⁰

Однако Вагинова-прозаика чешская публика открывает для себя только в конце 1980-х годов, причем снова при участии русского почитателя его творчества. В 1989 году в издательстве Odeon выходит роман Вагинова *«Труды и дни Свистонова»* в переводе Анны Новаковой и с иллюстрациями Виктора Пивоварова.²¹ Именно Виктор Пивоваров, художник-концептуалист, в 1982 году переехавший в Прагу и друживший с художественным редактором издательства Odeon Владимиром Нарожником, стал инициатором этого издания.

¹⁷ Александров, Анатолий: *Обэриу. Предварительные заметки*. *Československá rusistika* XIII, № 5, 1968, с. 296–303.

¹⁸ Исследовательское интервью с Вацлавом Данеком от 10. 8. 2021, личный архив А. Агаповой.

¹⁹ Александров, А.: *Обэриу. Предварительные заметки*, с. 303.

²⁰ Там же.

²¹ По словам Пивоварова, над оформлением издания он трудился вместе с сыном Павлом Пепперштейном (ныне — писателем и художником): *«Мы распределили работу так, что я делал страничные иллюстрации, а Павел иллюстрации внутри текста. Редакция иллюстрации Павла отвергла „за недостаточный профессионализм“. Остались только мои»*. Пивоваров, Виктор: *Re: Román nanečisto Konstantina Vaginova* [электронная корреспонденция], 2. 5. 2020.

Вот как Пивоваров объясняет свой выбор: «Что касается истории возникновения чешского издания „Трудов и дней Свистонова“, то выбор мой был обусловлен особым духом времени и моей личной творческой ситуацией. 1989 год – год великого перелома не только политической ситуации, но и общего духовного климата. С той лишь поправкой, что политическая ситуация, хотя и назревала постепенно, изменилась со дня на день, а ситуация в искусстве, я имею в виду выход постмодернизма на господствующие позиции в культуре, не имел революционный характер одномоментного действия, некоего взрыва, а происходил медленно задолго до этого переломного года и продолжается практически до сих пор.

В этом смысле „Свистонов“ выглядел крайне актуальным. Сложные отношения героя, автора и текста, множественная рефлексия, юмор и мистика – все это, по моему мнению, очень близко постмодернистскому сознанию того времени».²²

Роман «Труды и дни Свистонова» вышел по-чешски под названием *Román nanečisto* (что мы можем приблизительно перевести как «Репетиция романа»). По словам Владимира Новотного, литературоведа и редактора издательства Odeon, написавшего предисловие к этому изданию, новый заголовок был придуман для того, чтобы заинтересовать будущих читателей.²³ Помимо Вагинова, Odeon планировал издавать и других обэриутов: как сообщил Новотный, антология русских символистов, опубликованная в 1980 году, задумывалась как начало книжной серии, в которой должны были выйти и поэты-обэриуты, в частности, Даниил Хармс и Александр Введенский. Однако этим планам не суждено было осуществиться, причем не только по экономическим, но и по институциональным причинам: в 1990 году умер заместитель главного редактора, задумавший эту книжную серию, а спустя несколько лет и само издательство прекратило свое существование.²⁴

В послесловии к чешскому изданию «Трудов и дней Свистонова» Новотный пишет о Вагинове, словно пытаясь объединить два разных представления о нем: с одной стороны, вслед за Анатолием Александровым Новотный рассматривает Вагинова в ряду других

²² Там же.

²³ Novotný, Vladimír: *Re: Román nanečisto Konstantina Vaginova* [электронная корреспонденция], 4. 4. 2020.

²⁴ Там же.

обэриутов (в первую очередь, Хармса и Введенского); с другой стороны, судит о нем шире, считая Вагинова (так же, как и Данек) представителем русского авангарда, а скорее даже русского дадаизма (к представителям которого он относит также Юрия Олешу с романом «*Зависть*» и Андрея Платонова с рассказом «*Усомнившийся Макар*»): «*В нем [в романе] устами Вагинова и посредством едва заметной сети жаррианских масок заявляет о себе робкое, но достаточно язвительное русское дада, связанное – в русском духе – с общественной ситуацией, а следовательно, и с общеевропейским культурным сознанием двадцатых годов...*»²⁵

Как мы видим, чешская судьба Вагинова складывалась по лекалу его советской судьбы: если в 1960-х годах Вагинов был известен скорее как поэт, то в 1980-х годах он вернулся в литературный процесс как автор романов. При этом фигура Вагинова постепенно стала рассматриваться в ряду других обэриутов, а позже даже приводилась как пример представителя русского дадаизма. Любопытно, что та же самая логика прослеживается и в ранних исследованиях Т. Л. Никольской о Вагинове: записывая интервью с вагиновскими современниками, она в какой-то момент начала интересоваться обэриутами,²⁶ а позднее в студенческом сборнике опубликовала статью, где обнаружила сближения между творчеством Вагинова и сюрреализмом.²⁷

Другой ключевой тезис этой студенческой статьи – о том, что «*творчество Вагинова, может быть, более, чем творчество кого-либо из современников (ибо почти без всяких поправок на конъюнктуру), отразило гибель старой петербургской культуры*»,²⁸ – найдет отголоски в последующих чешских работах о Вагинове. В 1998 году выйдет последняя книга Вагинова, изданная по-чешски: Мартин Гнило, главный редактор издательства Brody, опубликует

²⁵ «*Vaginovými ústy tu promlouvá v neznatelné síti jarryovských masek plaché, ale patřičně jedovaté ruské dada, po rusku vyplývající ze společenské situace, a tudíž i z obecného evropského kulturního povědomí dvacátých let...*» Novotný, V.: *Dada načisto ruské*, с. 185.

²⁶ Бреслер, Д.: *Советские «эмоционалисты»: чтение Вагинова в 1960–1980-е*, с. 243.

²⁷ Там же, с. 246.

²⁸ Никольская, Татьяна: *О творчестве Константина Вагинова*. В: Материалы XXII молодежной конференции в Тарту: Поэтика. История литературы. Лингвистика. Тарту: б. и., 1967, с. 100. Цит. по изд.: Бреслер, Д.: *Советские «эмоционалисты»: чтение Вагинова в 1960–1980-е*, с. 246.

там «Гарпагониану» в собственном переводе, с послесловием литературоведа Владимира Сватоня.²⁹ В этом тексте Сватонь – так же, как ранее его коллеги, – сравнит прозу Вагинова с творчеством других обэриутов и попытается представить Вагинова как автора чисто петербургского. По его утверждению, Вагинов вслед за Гоголем в «Мертвых душах» и «Шинели» развивает якобы «петербургскую» тему собирательства и каталогизации. Впрочем, продолжает Сватонь, у героев Вагинова были предшественники и в мировой литературе: это Бювар и Пекюше из одноименного романа Гюстава Флобера, Дон Жуан и Фауст. «Создание коллекции — это симптом больной культуры, признак той эпохи, когда отдельные предметы вырываются из своего исходного контекста и предназначаются только для того, чтобы стать источником эксклюзивных ощущений или воспоминаний».³⁰

Источники

Исследовательское интервью с Вацлавом Данekom от 11. 3. 2020, личный архив А. Агаповой.

Исследовательское интервью с Вацлавом Данekom от 10. 8. 2021, личный архив А. Агаповой.

Литература

А. Кириллица:

Александров, Анатолий: *Обэриу. Предварительные заметки*. Československá rusistika XIII, № 5, 1968, с. 296–303.

²⁹ Svatoň, Vladimír: *Petrohrad — město helénismu*. В: Vaginov, Konstantin: *Harpagóniáda*. Praha: Brody, 1998, с. 167–179. Позднее, слегка переработав, Сватонь дважды выпустит этот текст в виде статьи: Svatoň, Vladimír: *Petrohrad — město helénismu. Konstantin Vaginov*. В: Svatoň, Vladimír: *Z druhého břehu*. (Studie a eseje o ruské literatuře). Praha: Torst, 2002, с. 364–372; Svatoň, Vladimír: *Archeologie moderního Petěrburgu*. В: Svatoň, Vladimír: *Román v souvislostech času*. Praha: Malvern, 2009, с. 270–274.

³⁰ «Vytváření kolekce je tudíž symptomem nemocné kultury, příznakem doby, kdy jsou jednotlivé předměty vylupovány ze svého původního místa a je po nich žádáno, jen aby se staly zdrojem exkluzivních pocitů a vzpomínek.» Svatoň, V.: *Petrohrad – město helénismu*, 1998, s. 178.

Бреслер, Дмитрий: *Советские «эмоционалисты»: чтение Вагинова в 1960–1980-е*. Новое литературное обозрение 164, № 4, 2020, с. 233–259.

Ежов, Иван – Шамшурин, Евгений (ред.): *Русская поэзия XX века: Антология*. Москва: Новая Москва, 1925.

Пивоваров, Виктор: *Re: Román nanečisto Konstantina Vaginova* [электронная корреспонденция], 2. 5. 2020.

Б. Латиница:

Daněk, Václav: *Kam utek Stolkolet*. Praha: Radioservis, 2013.

Daněk, Václav и др.: *Překladařelé se rozhodli*. Listy I, № 7–8, 1968, с. 2.

Daněk, Václav – Vrbová, Hana (ред.): *Kolo inspirace*. Praha: Svět sovětů, 1967.

Drozda, Miloslav и др.: *K činnosti SČSP*. Listy I, № 3, 1968, с. 2.

Olga Mašková. В: *Databáze českého uměleckého překladu*. Ústav translologie FF UK – Katedra anglistiky a amerikanistiky FF MU: 2008–2021. https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000001723, доступ 16. 11. 2021.

Novotný, Vladimír: *Dada načisto ruské*. В: Vaginov, Konstantin. *Román nanečisto*. Praha: Odeon, 1989, с. 177–186.

Novotný, Vladimír: *Re: Román nanečisto Konstantina Vaginova* [электронная корреспонденция], 4. 4. 2020.

Svatoň, Vladimír: *Archeologie moderního Petěrburgu*. В: Svatoň, Vladimír: *Román v souvislostech času*. Praha: Malvern, 2009, с. 270–274.

Svatoň, Vladimír: *Petrohrad — město helénismu*. В: Vaginov, Konstantin: *Harpagoniáda*. Praha: Brody, 1998, с. 167–179.

Svatoň, Vladimír: *Petrohrad — město helénismu. Konstantin Vaginov*. В: Svatoň, Vladimír: *Z druhého břehu*. (Studie a eseje o ruské literatuře). Praha: Torst, 2002, с. 364–372.

Konstantin Vaginov in Czechoslovakia

This paper discusses the history of the publication in Czechoslovakia of the works by Konstantin Vaginov and the perception of Vaginov by Czech literary scholars and translators.

In the USSR, Vaginov was published during his lifetime, but all of his posthumous publications in his homeland date back to the Perestroika and post-Perestroika era. However, in the 1970s and 1980s, Vaginov's poems and novels were published in tamizdat (in the United States and Germany), and even earlier, in 1967, six Vaginov's poems were trans-

lated into Czech and published in socialist Czechoslovakia. The paper discusses how this became possible and who exactly contributed to this publication.

Whereas in the 1960s in Czechoslovakia Vaginov was perceived as more of an avant-garde poet, at the very end of the 1980s Czech readers, along with the Russian ones, discovered Vaginov the novelist. Czech literary scholarship of that time attempts to fit Vaginov's prose legacy into the framework of various literary traditions.

Keywords: Konstantin Vaginov, OBERIU, Russian-Czech literary relations, Russian avant-garde.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNĪ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Příspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Лесја Украјинка и српска култура

Тања Гаев

За велику украјинску песникињу и списатељицу, дичну кћер свога народа, девојку мушке снаге и храбрости, једну од најнапреднијих и најкултурнијих жена свога доба, Лесју Украјинку (1871–1913), идеал је био хармонија човека и света, развој људске личности у свим областима њеног живота. Прва и једина збирка *Ломикамен*, која обухвата 49 песама, објављена је 1971. поводом 100 година од песникињиног рођења. Поезију Лесје Украјинке на српски језик превели су Десанка Максимовић, Јованка Хрваћанин и Милан Николић, затим Радослав Пајковић, Тодор Дутина и Миодраг Сибиновић. У раду посвећујемо пажњу присуству поезије Лесје Украјинке у српској култури, њеном интересовању за народну поезију, осетном одушевљењу неугледним, чисто женским јунаштвом љубави и оданости, јунаштвом тихе патње јаке и поносне душе, обележјима карактеристичним за песникињу.

Кључне речи: Лесја Украјинка; поезија; тематско-поетска анализа; преводи на српски; збирка *Ломикамен*.

Име Лесје Украјинке – Ларисе Петривне Косач-Квитка (1871–1913) обавијено је љубављу украјинског народа. Била је личност изузетне храбрости и принципијелности, духовне лепоте и уметничког дара. Њен таленат учача се у различитим врстама књижевног дела: поезији, драматургији, прози, књижевној критици и публицистици, преводилачком раду и фолклористици. Своје стваралаштво списатељица повезује са пролетерским ослободилачким покретом. Предуслова за то било је много.

Лариса Косач рођена је у Новограду-Волинском, у делу Украјине који је био у саставу Руске империје, у породици којој су била блиска висока духовна интересовања. Мајка је била песникиња, спи-

сатељица, етнограф, публициста, дописни члан Украјинске академије наука, јавна личност, позната под псеудонимом Олена Пчилка (Олга Косач) (1849–1930), из породице Драгоманова. Отац, Петро Косач (1842–1909), чије порекло води из Босне и Херцеговине, био је високообразовани племић, украјински правник и јавна личност, који је изузетно волео књижевност и сликарство. У дому Косача често су се окупљали писци, сликари и музичари, организоване су вечери и кућни концерти. У блиском окружењу, међу рођацима и познаницима Косача били су људи чији је живот био тесно повезан с украјинском културом: Иван Франко, Михајло Старицки, Микола Лисенко, али и представника руске и европске културе – Иван Тургенев и Виктор Иго, пријатељи Михајла Драгоманова, стрица Л. Украјинке. Разговори са њима допринели су развоју стваралаштва талентоване песникиње.

Прва и једина збирка *Ломикамен* изабраних 49 песама Лесје Украјинке објављена је у Пожаревцу у издању књижевног часописа *Браничево* 1971. о 100-годишњици песникињиног рођења. Збирку је приредио Милан Николић (1935–2003), познати публициста, књижевник и преводилац, аутор већег броја књига поезије и позоришне критике. Поезију Л. Украјинке на српски језик превели су Десанка Максимовић, Јованка Хрваћанин и Милан Николић.

Избор песама почиње песмом *Нада* (*Надія*, 1880) у одличном преводу Д. Максимовић, првом песмом Л. Украјинке, коју је написала када јој је било свега осам година. Песму, која би могла да послужи као мото за њено целокупно касније стваралаштво, које се наставља на поезију Тараса Шевченка (1814–1861) и Ивана Франка (1856–1916), песникиња је посветила својој тетци, Олени Косач, прогнаној у Сибир због револуционарне делатности.

*„Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:*

*„Ни среће ни слободе ми живот
не даде,
Остаде ми једино мало наде:*

*Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,*

*Видети још једном Україну,
Крај где први пут сунце ми сину.*

*Поглянути ще раз на синій Дніпро, –
Там жити чи вмерти, мені все одно;*

*Видети Дњепар плаветно
светли,
Тамо живети или умрети;*

*Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...*

*Видети хумке по степи селе,
Просањати још једном снове
вреле...*

*Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.”¹*

*Ни среће ни слободе ми живот
не даде,
Остаде ми једино мало наде.”²*

У предговору преведене збирке М. Николић пише о животу и делу Л. Украјинке, „велике украјинске песникиње и списатељке, дичне кћери свога народа, девојке мушке снаге и храбрости, једне од најнапреднијих и најкултурнијих жена свога доба”,³ која у својој песми *Уривки з листа* пева о цвету који својом снагом и лепотом пробија камен и тиме засењује моћније и веће биљке, дивећи му се и ценећи га више од ловора, по коме ова збирка и носи назив – ломикамен. По мишљењу М. Николића овај алегорични опис као да симболизује живот и дело саме Л. Украјинке:

*„Аж ось на шпилі,
На гострому, сірому камені
блїснуло щось, наче пломінь.
Квітка велика, хороша, свіжі
пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали
на дні.*

*„Ал’ гле, на врху,
На сивом оштром камену
бљєснуло нешто к’о пламен.
Цвет велики, диван, свежє
латице раскрио,
И капље росє к’о драгуљи
блистаху на дну.*

*Камінь пробила вона, той камінь,
що все переміг,
Що задавив і могутні дуби, І
терни непокірні-*

*Камен је пробио, тај камен што
све савлада,
Што угуши и храстове моћне
И трње непокорно.*

*Квітку ту вченії люди зовуть
Saxifraga,
Нам, поетам, годиться назвати її
ломикамінь*

*Цвет тај учени људи зову
Saxifraga,
Ми, песници, назовимо га
ломикамен*

¹ Песма *Надія* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.lukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/Nadija.html>, приступљено 15. 11. 2021.

² Украјинка, Лесја: *Нада*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен (песме)*. Пожаревац 1971, с. 11.

³ Николић, Милан: *Предговор*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен (песме)*. Пожаревац 1971, с. 5.

*І шанувать її більше від пишиного
лавра.*⁴

*І ценимо га више од гордога
ловора.*⁵

Њено књижевно име, Лесја Украјинка, настало је када је песникињи било тринаест година.⁶ Овим именом потписала је песме *Конвалія* и *Сафо*, објављене у лавовском часопису *Зоря* 1884. године. Стихови песме *Сафо* о великој грчкој песникињи подједнако добро звуче и у преводу велике српске песникиње Д. Максимовић:

*„Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.
[...]
Надії і розпач... Дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець.”*⁷

*„На стени, изнад бурнога мора,
Лепота девојка седи сама,
Сва сија под венцем од ловора
И држи лиру у рукама.
[...]
Наде, очаја... Девојка
Искида венац од ловора
И нађе крај својој песми
У валима шумнога мора.”*⁸

Изузетно талентована, осетљива, осећајна, музички надарена (са четири године научила је да чита и пише, са пет година почела је да свира и да компонује кратка музичка дела), Лариса се 1881. изненада тешко разболела од туберкулозе костију. Тешка, страшна, сурова, исцрпљујућа борба са болешћу трајала је наредне 32 године, до песникињине смрти. Последња лирска песма тешко болесне песникиње *Хто вам сказав, що я слабка...* потврђује њену непобедивост и њену веру у бесмртност поетске речи:

⁴ Песма *Уривки з листа* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://lesya.artiweb.org.ua/works/verses/dm/37uryvku.html>, приступљено 15. 11. 2021.

⁵ Украјинка, Лесја: *Одломци из писма*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 43.

⁶ Вид. Гнідан, Олена Дмитрівна: *Історія української літератури (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)*. *Леся Українка. Книга 1*. Київ: Либідь, 2005, с. 181–245.

⁷ Песма *Сафо* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.lukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/Sapho.html>, приступљено 15. 11. 2021.

⁸ Украјинка, Лесја: *Сафо*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 12.

„Хто вам сказав, що я слабка,
що я корюся долі?
Хіба тремтить моя рука
чи пісня й думка кволі?”⁹

„Ко каже да сам нејака, крхка,
Да робиња сам зле судбине?
Дрхти ли заиста моја рука
Или у песми нема ведрине?”¹⁰

Једна од најлепших песама *Не співайте мені сеї пісні...* из циклуса *Мелодії* одише нерасположењем и тугом песникиње, која је свесна да не може потпуно да буде срећна. За њу песма о срећи изазива тугу.

„Не співайте мені сеї пісні,
Не вражайте серденька мого!
Легким сном спить мій жаль у
серденьку,
Нащо співом будити його?”

„Не певајте ту песму, не треба.
Не кидајте, друзи, срце моје!
Стишали се моји јади у њему,
Нека пригушени тако стоје.

Ви не знаєте, що я гадаю,
Як сиджу я мовчазна, бліда.
То ж тоді в мене в серці глибоко
Сяя пісня сумная рида!”¹¹

Ви не знате о чему сањарим
Док ћутим сва бледа од несна.
Тако болно и тако дубоко
Рида и у мени ова песма.”¹²

Први акорд било је патриотско обраћање родном крају *Сім струн*, збирка посвећена ујаку, Михајлу Драгоманову. Већ у првој песми исказане су жеље Л. Украјинке, али и читаве генерације њених савременика, представника украјинских национално свесних интелектуалаца:

⁹ Песма *Хто вам сказав, що я слабка* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/works/verses/alone/111xtovam.html>, приступљено 15. 11. 2021.

¹⁰ Украјинка, Лесја: *Ко каже да сам нејака*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 53.

¹¹ Песма *Не співайте мені сеї пісні* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/DumyIMrii/Melodii/NeSpivajteMeniSeiPisni.html>, приступљено 15. 11. 2021.

¹² Украјинка, Лесја: *Мелодије (Не певајте ту песму...)*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 30.

„ДО тебе, Україно, наша бездољная
мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо
лунати,
І пісня від серця поллеться.”¹³

„Допређе до тебе мој јецај, јадна
мати Украјино,
Звук ове струне њега ће да однесе.
Јасно и тихо забрујаће он над
долином
И песма из срца излиће се.”¹⁴

Песме су прожете романтичним патосом победе над личним животним потешкоћама, њеном спремношћу да се суочи са катастрофама и уверењем да ће победу однети силе доброте. Песникиња узноси моћ маште која инспирише људе да остваре своје снове:

„Фантазије, богине легкокрила,
Ти світ злотистих мрїй для нас
одкрила
І земљу з ним веселою з'єднала.
Ти світове з'єднала з тасмним.
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч,
сумним.”¹⁵

„Фантазијо светла, богињо
лакокрила,
Свет злаћаних мисли си открила
І с њим земљу дугом сјединила.
Ти си светлост с тамом спојила
І ако се душа не би тобом појила
Живот би био црна ноћ и моги-
ла.”¹⁶

Циклус је интересантан и због своје композиције: свака од седам песама носи наслов једне ноте и прва реч сваке песме почиње одговарајућом структуром. Свака песма има и свој поднаслов који указује на њену жанровску специфичност: химна, песма, успаванка, сонет, рондо, ноктурно, сетина. Песникиња је сматрала да би била далеко боља пијанисткиња, него песникиња, само да се није разболела. Њен музички таленат запажа се у музичким микро ликовима,

¹³ Песма *Do* (Гімн. Grave) Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/7Strun/Do.html>, приступљено 15. 11. 2021.

¹⁴ Украјинка, Лесја: *Седам струна (DO)*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 20.

¹⁵ Песма *Fa* (Сонет) Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/7Strun/Fa.html>, приступљено 15. 11. 2021.

¹⁶ Украјинка, Лесја: *Седам струна (Fa)*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 26.

у ритму звука сваке песме и у прозодији, што је најочљивије када се чита успаванка.

„Місяць ясенесенький
Промінь тихесенький
Кинує до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.”¹⁷

„МІли мој синчићу,
Месец на ланчићу
И ноћца гледају нас.
Затвори очице, птићу,
Позни је час.”¹⁸

Бескомпромисно *Або погибель, або перемога* постало је свеобухватни мотив циклуса *Сльози-перли*. Као кредо младе ауторке одјекнула је песма *Contra spem spero!* (1890) за коју је карактеристично античко поимање јунаштва (arete), сјајно познавање митолошких илузија, аутокреација жене-ратника. Управо овај аспект стваралаштва дуго година одређивао је тонус научног „лесезнавства”. Посебно место заузела је песма *Досвітні огні*.

„Ніч темна людей всіх потомлених
скрила
Під чорні, широкії крила.
Погасли вечірні огні;
Усі спочивають у сні.
Всїх владарка ніч покорила.
Хто спить, хто не спить, – покорись
темній силі.

„Дубоке ноћи црна су крила
Којима она снемогле покрива.
Нигде ни жишке, ни кандила,
Све у црној сеници почива,
Све је васколика ноћ потчинила.
Спавао, не спавао – њен си роб!

Щасливий, хто сни має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.”¹⁹

Блажен је онај кога сни походе!
А ноћ је ова моја зла коб...
Уокруг црне магле броче
И мукло је и хладно као гроб.”²⁰

У збирци је објављена пејзажна и интимна лирика: циклуси *Подорож до моря, Кримські спогади, Зоряне небо*. У циклусу *Подорож*

¹⁷ Песма *Мі* (Колискова. Arpeggio) Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/7Strun/Mi.html>, приступљено 15. 11. 2021.

¹⁸ Украјинка, Лесја: *Седам струна (Мі)*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 22.

¹⁹ Песма *Досвітні огні* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://lib.misto.kiev.ua/UKR/BOOK/UKRAINKA/dosvitniogni.dhtml>, приступљено 15. 11. 2021.

²⁰ Украјинка, Лесја: *Освіт*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 16.

до моря осликан је лик Украјине, који настаје у песникињиној свести после утисака са путовања у Одесу лета 1888. – од Ковелеа кроз Шепетивку, Винуцу, Роздиљну. Волињски пејзаж замењује подољски: „лепа села благородна”, „живе златоусте”, „бескрајне ширине”, „таласи лазурног мора”, „акерманске турске куле”, које за песникињу представљају „претешке недаће Украјинаца” и славу стицану крвљу. А цвет што је поникао у тамници уништене тврђаве рађа асоцијацију да је „никао можда из роднога козачкога срца, бујна, млађаного?”

*„Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!”²¹*

*„Дивна Україно! Подоље!
К’о да си одморно заспало!
К’о да ниси за невоље
Нити јаде никада знало!”²²*

*„Славо, наша згубо! славо, наша
мати!
Тяжко зажуритись, як тебе згадати!*

*„Славо, пропасти наша! Славо,
наша мати,
Тешко је без туге тебе се сећа-
ти!*

Кров’ю обкипіла вся наша давнина!

*Крвљу покривена горка нам суд-
бина!*

Кров’ю затопила долю Україна.

*Крвљу потопила судбу Укра-
јина!*

*Ой лимане-лиманочку, хвиле
каламутна!
Де поділась наша воля, слава наша
смутна?”*

*Ој, заливе, мој заливе, с таласи-
ма мутним!
Куд се деде слобода нам, куд
слава упути”²³*

У широком интересовању Л. Украјинке за највеће европске књижевнике и њихово стваралаштво значајно место заузима интересовање за народну поезију. Како би у оригиналу могла да чита српску народну поезију, коју је ценила до обожавања, Л. Украјинка научила је и српски језик. Под великим утицајем српског јуначког епа

²¹ Циклус песама *Подорож до моря* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=516>, приступљено 15. 11. 2021.

²² Украјинка, Лесја: *Путовање к мору (III)*. У: Украјинка, Лесја: *Ломика-мен*, с. 58.

²³ Исто, с. 65.

и српске митологије и под утицајем *Сербські народні думи і пісні* М. Старицког, песникиња је написала прелепу поему *Віла-посестра*, ослањајући се и на оригиналне збирке В. С. Караџића. Поема је дело непосредно повезано са животом српског народа и његовим борбама против поробљивача. Написана је у две фазе, 1901. и 1911. (око једне трећине) и први пут објављена у часопису *Літературно-науковий вістник* (1911). У основи поеме су поетске приче Срба о вилама, митским бићима, сличним украјинским русалкама и немачким валкирама. Поема Л. Украјинке има епски карактер, који нимало није карактеристичан за песникињин ауторски стил и објашњава се утицајем српске јуначке народне поезије. *Віла-посестра* је једно од најбољих алегоријских дела Л. Украјинке, у чијем стилу органски није употребљен само српски фолклор, по свом духу близак јуначким украјинским думама, већ и дубоки лиризам поетске речи Л. Украјинке. Самим тим поема је сјајна књижевна варијација многобројних јужнословенских дела народног порекла. Д. Максимовић својим изузетним преводом, стихом и римом (десетерцем) подражава српски јуначки еп, у потпуности преносећи идеје и тежње велике украјинске песникиње.

*„Гей, на бога, що за дивне диво?
Не знайшов юнак з ким
побрататись,
не знайшов між хлопців побратима,
не знайшов межі дівчат посестри,
а надібав вілу білу в горах,
вілу білу з поглядом урочим,
обмінювся з нею пірначами,
цілував її в обличчя біле,
стиснув руку і назвав: «посестро»,
а вона його: «мій побратиме»,
та й помчали купи геть у гори.»²⁴*

*„Боже мили, чуда великога!
Не нашао јунак побратима
Међ’ момцима ни међ’ девојкама.
Белу вилу из горе сусрете,
Белу вилу ока урокљива.
Разменили перне буздоване,
Бело јој је лице пољубио,
руку стиск’о, назв’о „Посест-
римо!”
– „Побратиме!” – она одговара,
Те заједно гором појездише.”²⁵*

Вила заједно са својим побратимом јунаком учествује у борби против Турака. За време борбе један је јаничар прекинуо узе на кри-

²⁴ Поема *Віла-посестра* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.lukrainka.name/uk/Poems/VilaPosestra.html>, приступљено 15. 11. 2021.

²⁵ Украјинка, Лесја: *Віла посестрима*. У: Украјинка, Лесја: *Ломикамен*, с. 72.

лима њеног коња и овај је одлетео небу под облаке. Оставши сам, јунак пада у ропство и проклиње вилу што га је издала.

*„Тут заклевав юнак своју посестру:
'Скарай, боже, тебе, вѣло бѣла,
що зламала ти братерське слово!
Щоб і той не мав довіку щастя,
хто коли збратається з тобою!'"*

*„Ту проклиње јунак посестриму:
'Нека, вѣло, господ тебе казни,
Братске ти си прекршила речи!
За свог века среће не имао
Ко се буде с тобом братимио!'"²⁶*

Вила проналази јунака у тамници у Стамболу, уверава га да га није издала и хоће да га ослободи. Јунак је међутим моли да га убије, на што она не пристаје.

*„Шкода праці, любая посестро!
не з юнацьких ран я погибаю.
Хоч іди поглянь сама на мене,
то й рука не здійметься, щоб гоїть.
Якщо ти мені посестра вірна,
то зроби остатнюю послугу:
одбери мені життя, чим хочеш,
аби то була почесна зброя,
поховай десь тіло се стражденне,
щоб над ним злий ворог не знущався.
Коли ти мені сього не вчиниш,
то таки зрадливе в тебе серце”.*

*„Залуд, вели, твоје муке, сестро!
Ја не страдам од јуначких рана.
Приђи ближе и видећеш сама
Да лечити мене нећеш хтети.
Ако си ми верна посестрима,
Учини ми последњу услугу:
Одузми ми живот чиме ти је драго,
Само нек је пресветлим оружјем,
И сахрани напаћено тело
Да се над њим душман не наруга.
Ако молбе моје не услишиш,
У тебе је срце издајничко.”²⁷*

Кад ослободи јунака, вила види да је он већ постао старац и тада му испуњава молбу, сахрањује га као ратника, а сама, ранивши се само, зато што је бесмртна и не може се убити, одлази у гору да га оплакује.

*„Обняла посестра побратима,
тож лівця цільно пригортає,
а в правиці запояєник блиснув,
та й убився так глибоко в серце,
що порвав би два життя одразу,
якби вѣла смертною вдалася.
Але вѣла при житті зосталась,
тільки серце кров'ю обкипіло.”*

*„Загрлила брата посестрима,
Левом рукою черсто држи њега,
А десницом кинжал свети диже
И у срце зари га толико
Да би двоје могла усмртити
Кад би вѣла смртно биће била.
Већ остаде посестрима жива,
Само јој се срце крвљу обли.”²⁸*

²⁶ Исто, с. 73–74.

²⁷ Исто, с. 77–78.

²⁸ Исто, с. 79.

Л. Украјинка је врло вешто искористила многобројне мотиве српских народних песама попут ослобођења јунака из тамнице, крилатог коња, разговора с коњем, способности вила да видају ране, али је унела и низ оригиналних. Скоро је сасвим одбацила фантастичне црте виле и представила је као одлучну и истрајну девојку, верну обавези дубоког и искреног пријатељства и њеном лику дала је лик жене-борца. Док се у српским народним песмама покушај ослобођења јунака завршава срећно, код Л. Украјинке завршава се трагично и јунак гине.

Целокупна поетика поеме *Вила-посестра* одговара духу српске епске песме. Л. Украјинка у своје дело преноси целе стихове, епите-те, који су и код ње стални као и у српској поезији – инверзију, поређења и десетерац. М. Николић указује да је Л. Украјинка „*Од српске Виле посестрима створила своју и својеврсну поему која се сматра једним од бисера целокупне украјинске поезије*”,²⁹ свесно уносећи мотиве, дух, версификацију, па чак и лексику из српске народне поезије.

Рецензија о збирци Ломикамен, чији је аутор С. Суботин, објављена је у београдском часопису *Књижевност* 1972. С. Суботин наводи: „*Преводиоци Јованка Хрваћанин и Десанка Максимовић добро су и са успехом обавили свој посао. [...] Неки преводи ове две песничкиње, и то не мали број њихов, могу се оценити чак као изврсни.*”³⁰

Антологија украјинске поезије на српском језику, прва такве врсте, објављена је у Београду 1979. Приређивач антологије, Радослав Пајковић, својим избором, предговором, белешкама и преводом представља стваралаштво 31 украјинског песника и писца, обухвативши период украјинске поезије од скоро два века, од средине XVIII до краја XX века. Из поезије Лесје Украјинке Р. Пајковић одабира и преводи 8 песама.

У песми из интимне лирике *Так прожила я цілу довгу зиму* Л. Украјинка обраћа се Нестору Гамбарашвилију, свом вршњаку. Због учешћа у студентском покрету избачен је са Московског универзитета 1894, после чега студије наставља у Кијеву. Заједно са студентом Сергијем Френкелем 1895. изнајмљивао је стан од Косача. Л. Украјинка се тада вратила из Бугарске, из посете породици Драго-

²⁹ Николић, Милан: *Предговор*, с. 9.

³⁰ Суботин, Стојан: *Лесја Украјинка. Ломикамен*. У: *Књижевност* 4, Београд 1972, с. 395–396.

манова, где је преживела страشان шок: смрт ујака Михајла, свог духовног учитеља.

Л. Украјинка је Нестору држала часове француског језика, а он њој грузијског. Девочка се искрено заинтересовала за Грузију: одушевљавала ју је снага духа народа, који се свим недаћама супротстављао својом храброшћу и одважношћу и успео да се спаси. Разговори о Грузији у Л. Украјинки покренули су размишљања о судбини отаџбине. За време летњег распуста 1896, када је Нестор отишао у Гори, дописивали су се, али су сва Лесјина писма убрзо нестала без трага у вихору грађанског рата. Наредне, 1897. године, песникиња болест се погоршала и она одлази у Јалту на лечење. Тамо из мајчиног писма сазнаје да се Нестор оженио.³¹

Стојећи поред прозора у својој соби у Кијеву, размишља о другачијем свету, који није опточен са четири зида, о свету са људским гласовима, звоњавом трамваја, хуком паравоза. Ово је главни мотив песме *Так прожила я цілу довгу зиму*: схватање да је трагично одбачена од света за окном који шуми-гуди и од обичних животних радости. Пролеће је било на помолу у Кијеву априла 1897, а Л. Украјинка, борећи се са очајем, осећала се као да ју је запосела зла коб.

„І жалъ мені, і думаю я з жалю:

Та чи не так, як от тепер весну,

*Я бачила кохання, й молодощі,
І все, чим красен людський вік убогий?*

Те все було, та тільки за вікном.”³²

*„Ох, туго, што жалосне мисли
навлячиш:*

*Да ли сам тако, као пролеће ово
сада,*

*И ја видела своју љубав и младост
И све оно што људски век убоги
чини лепим?*

*Да, све је то било, али само за
прозором.”³³*

Трагедија неоствареног живота разоткривена је у песми *Забута тинь*. Бесмртни пар Данте и Беатриче у песникињиним очима није помрачио невидљиву, тиху, непознату „сенку” Дантеове жене. Л. Украјинка

³¹ Вид. Гнідан, О. Д.: *Історія української літератури*, с. 181–245.

³² Песма *Так прожила я цілу довгу зиму* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/Alone/TakProzhyla.html>, приступљено 15. 11. 2021.

³³ Украјинка, Лесја: *Тако сам проживела целу дугу зиму... У: Антологија украјинске поезије*. Београд 1979, с. 47.

јинка у лику жене раднице, верног, нежног друга види праву женску лепоту.

*„Безсмертна пара Данте њ Беатриче,
Потужна смрт не розлучила їх.
[...]
Нема на ній вінця, ні ореолу,
Її обличчя вкрите покривалом,
Немов густим туманом. Хто вона?“*

*„Бесмртни пар – Данте и Беатриче,
Ни опака смрт их није раставила.
[...]
Нема на њој ни венца ни ореола,
Лице јој је покривено копреном
Као густом маглом. Ко је она?“*

Следе стихови:

*„Се жінка Дантова. Другого ймення
Від неї не зосталось, так, мов зроду
Вона не мала власного імення.
[...]
Вона ділила з ним твердий вигнання
хліб,
Вона йому багаття розпалила
Серед хужої хати. І не раз
Їого рука, шукаючи опори,
Спиралась на її плече, запевне;
Її дорога була його співецька слава,
Але вона руки не простягла,
Аби хоч промінь перейнять єдиний;
Коли погас огонь в очах співецьких,
Вона закрила їх побожною рукою.“³⁴*

*„То је – жена Дантеова. Другог
имена
Од ње не остаде. Још од рођења
Није имала сопственог имена.
[...]
Са њим је делила тврди хлеб из-
гнанства,
Она му је ватру на огњишту под-
ложила
У туђој колиби. Више пута
Његова рука тражећи ослонац
Падала је на њена леђа, вероватно.
Њен пут је био његова песничка
слава
Према којој није ни прст пружила
Да би уграбила бар један зрачак.
А кад је угаснуо огањ у песничким
очима
Затворила их је божанственом ру-
ком.“³⁵*

У песми је осетно одушевљење неугледним, чисто женским јунаштвом љубави и оданости, јунаштво тихе патње јаке и поносне душе, обележја карактеристична за песникињу. Ипак, типична животна

³⁴Песма *Забута тинь* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/DumyIMrii/ZabutaTin.html>, приступљено 15. 11. 2021.

³⁵Украјинка, Лесја: *Заборавањена сенка*. У: *Антологија украјинске поезије*, с. 48–49.

ситуација, осмишљена кроз судбину Дантеове жене, нема ништа заједничко са етичким идеалом Л. Украјинке, већ му је супротстављена.

„Так, вірна тінь! А де ж її життя, „Да, то је та верна сенка! А где је
Де ж власна доля, радощі і горе?“ живот њен?
Где же њена судба, радост и туге?“³⁶

Као јак акорд у песми одзвања од хуманизма нераздвојив песникањин протест против понижавања личности и идеја о потпуном људском животу.

Дубоки хуманизам Л. Украјинке категорички је искључивао оцену компромисних решења проблема личног живота. Песникања је схватила да одбацивање личног живота такође осиромашује човека и дубоко му рањава душу. За Л. Украјинку идеал је био хармонија човека и света, развој људске личности у свим областима њеног живота. У својим песмама не описује народ као слепу публику, већ низом упечатљивих личности, које краси одлучност, јака воља и незауостављива жеља за слободом. Снагу, слободу, храброст и патриотизам – обележја која красе Украјинце, песникања истиче и опева у својим песмама. Страшћу борца против угњетавања сваке врсте, разоружавала је све који су добровољно пристајали на јарам ропства. У песми *Скрізь плач, і стогін, і ридання* са прекором у гласу обраћа се савременицима који не желе да се боре против самовоље, осуђујући пасивност и доказујући да слобода неће доћи сама.

„Над давнім лихом України „Над давним јадом Украјине
Жалкуєм-тужим в кожний час, Јекћемо-тужимо сваки час,
З плачем ждемо тії години, У плачу чекамо трен да сине
Коли спадуть кайдани з нас.“³⁷ Када ће пасти окови с нас.“³⁸

Песникања својим делима и поступцима уверава савременике, који тугују због тешке судбине отаџбине, не радећи ништа како би та судбина постала боља:

³⁶ Исто, с. 49.

³⁷ Песма *Скрізь плач, і стогін, і ридання* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/SkriZPlach.html>, приступљено 15. 11. 2021.

³⁸ Украјинка, Лесја: *Кроз плач, и уздах, и ридања...* . У: *Антологија украјинске поезије*, с. 50.

*„Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам вороття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!”*

*„Чему нам излив залудна жада?
Повратка нема, другови!
Прихватимо се боље рада
И смогнимо живот нови.”³⁹*

Брутально насиље царске бирократије у Украјини посебно је обележило време око 1890. године. У ово глуво доба аутократске реакције Л. Украјинка размишља о човековом месту у друштву. Она пише песме у којима осуђује пасиван однос према судбини своје отаџбине, позива на акцију и борбу за нови живот. Једна од тих песама је и *Досвітні огні*. Песма почиње сликом тамне ноћи која својим црним крилима покрива уморне људе. Кроз алегорију тамне ноћи песникиња описује загушљиву атмосферу и тешко морално стање човека за време царизма:

*„Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.”⁴⁰*

*„А мене сан напушта...
Наоколо је тамна густа,
Наоколо све почива као у могили.”⁴¹*

Снагу која ће победити владавину таме и одважним зрацима зоре осветлити слободан живот, Лесја Украјинка види у радницима. Кроз алегоријску слику предјутарњих огњева песникиња исказује наду у слободу и веру у светлу будућност:

*„Досвітні огні, переможні, урочі,
Прорізали темряву ночі,
Ще сонячні промені сплять, –
Досвітні огні вже горять,
То світять їх люди робочі.”*

*„Предјутарњи огњеви, победни, будни
Секу по ноћној студі.
Док сунце још се плеви
Већ горе предјутарњи огњеви –
То њих су запалили радни људи!”⁴²*

Лирском јунаку песникиња приписује обележја напредног човека тог доба: дубоко саосећање због патњи народа, снагу љубави према њему, жељу да га пробуди из дубоког сна. Зато се обраћа свима и позива их:

³⁹ Исто.

⁴⁰ Песма *Досвітні огні* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/NaKrylachPisen/DosvitniVogni.html>, приступљено 15. 11. 2021.

⁴¹ Украјинка, Лесја: *Предјутарњи огњеви*. У: *Антологија украјинске поезије*, с. 50.

⁴² Исто, с. 51.

„Вставай, хто живий, в кого думка
повстала!

Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.”

„Устај, ко је жив, у ком се тргла
мисао,

Час рада је настао!
Не бој се јутарње дремежи –
Предјутарњи огањ ужежи
Пре него је уранак заблестао.”⁴³

Управо је овај монолог-позив идеја песме грађанско-политичке лирике. Према свом идеолошком звуку песма *Досвітні огні* подсећа на песму Ивана Франка *Каменярі*. Обе песме прожима вера у светлу будућност радника.

За песникињу је реч оружје којим се долази до истине. У песми *На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи* ствара лик страствене песме. Настала из љубави и мржње, песма се у песникињином срцу распламсава у пожар, захвата људе и распирује у њима пламен најлепших осећања.

„Ти занадто палка, моя пісне!
Як настала тривожна година,
Запалилося слово вкінець
І спалило тонкий папірець...
Замість пісні лежить пожарина.
Ой, глядіть, знову іскорка блисне!
Ти занадто палка, моя пісне!”⁴⁴

„Одviše си пламена, моја песмо!
Када је немирно време настало
Планула је реч хитрије
И запалила лист хартије...
Место песме огњиште је остало.
О, где, нови зрак је искром блеснуо!
Одviše си пламена, моја песмо!”⁴⁵

У својој поезији Л. Украјинка не описује народ као слепу публику, већ као низ упечатљивих личности, које краси одлучност, јака воља и незауостављива жеља за слободом. Песникиња истиче и опева снагу, слободу, храброст и патриотизам – обележја која красе Украјинце. Све који су добровољно пристајали на јарам ропства разоружавала је страшћу борца против угњетавања сваке врсте.

Л. Украјинка била је веома скромна и своје лирске песме за објављивање одабирала је са посебном пажњом. Много од онога што је написала за њеног живота није угледало свет, а академска издања из

⁴³ Исто.

⁴⁴ Песма *На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи* Лесје Украјинке – извор са интернета: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Verses/DumyIMrii/NevilnychyPisni/NaVichnuPamjat.html>, приступљено 15. 11. 2021.

⁴⁵ Лесја, Украјинка: *На вечнују пам'ят писму којег пријатељска рука спали у час тежки*. У: *Антологија украјинске поезије*, с. 52.

шездесетих година 20. века одавно су заборављена. Само у њеним најбољим драмама и поемама видимо најупечатљивије нијансе и одјеке страсне поетске природе спремне на дубока и пожртвована осећања.

Поезија Лесје Украјинке, посебно у изузетном преводу Десанке Максимовић и Радослава Пајковића, потврђује песникињину непобедивост и њену веру у бесмртност поетске речи, прожете романтичним патосом победе над личним животним потешкоћама, песникињиним спремношћу да се суочи са катастрофама, придајући значајно место интересовању за народну поезију, осетном одушевљењу неугодним, чисто женским јунаштвом љубави и оданости, јунаштвом тихе патње јаке и поносне душе, обележјима карактеристичним за песникињу. Ови идеали у преводу на српски језик не губе ништа у односу на оригинал, напротив, подједнако снажно и верно преносе идеје и суштину оригинала.

Извори

Пајковић, Радослав (ed.): *Антологија украјинске поезије*. Београд: Петар Кочић, 1979.

Украјинка, Лесја: *Ломикамен (песме)*. Пожаревац: Књижевни часопис Браничево, 1971.

Људмила Поповић – Миодраг Сибиновић (eds.): *У инат ветровима. Антологија украјинске поезије XVI–XX век*. Бања Лука: Друштво српско-украјинског пријатељства Републике Српске, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, 2002.

Литература

Гнідан, Олена Дмитрівна (ed.): *Історія української літератури, кінець XIX – початок XX ст. I–II*. Київ: Либідь, 2006.

Гнідан, Олена Дмитрівна (ed.): *Історія української літератури XIX століття I–II*. Київ: Вища школа, 2002–2003.

Жулинський, Микола Григорович (ed.): *Історія української літератури XIX століття I–II*. Київ: Либідь, 2005–2006.

Lesja Ukrainka and Serbian culture

For the great Ukrainian poet and writer, the proud daughter of her people, the girl of masculine strength and courage, one of the most advanced and cultured women of her time, Lesya Ukrainka (1871–1913), the ideal was the harmony of man and the world, the development of human

personality in all areas of her life. The first and only collection of poetry *Lomikamen* selected 49 poems was published in 1971 on the 100th anniversary of the poet's birth. Lesya Ukrainka's poetry was translated into Serbian by Desanka Maksimovich, Jovanka Hrvachanin and Milan Nikolic. In this paper, we pay attention to Lesya Ukrainka's translations in Serbian culture, her interest in folk poetry, her sensible enthusiasm for the inconspicuous, purely feminine heroism of love and loyalty, the heroism of the silent suffering of a strong and proud soul, and the characteristics of a poet.

Key words: Lesya Ukrainka; poetry; thematic-poetic analysis; translations into Serbian; *Lomikamen* collection.

Rusistická literárně-historická bádání
Русистичка књижевноисторијска
истраживања

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Príspevky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Женское образование как циклообразующий фактор в «Домашних разговорах» Владимира Фёдоровича Одоевского

Анна Яковлевич Радунович

Интегрирующим фактором *Домашних разговоров* является установка на разбор мотивов и обстоятельств, обусловивших судьбу героев, личность которых изменяется под влиянием быта. Писатель, как человек, хорошо знавший великосветское общество, в *Домашних разговорах* пишет о положении женщины в обществе и о круге её интересов. Цикл посвящен подробному анализу, предметом которого является личность, ее психология и социальное поведение. Героини, выделяющиеся как особенно сильные личности в великосветском кругу, – это женщины, сражающиеся за свое место в мире, которое можно достичь как результат самовоспитания или независимого развития естественных способностей.

Ключевые слова: В. Ф. Одоевский, Домашние разговоры, женское образование.

Трехтомные *Сочинения кн. Владимира Фёдоровича Одоевского* (1844) являются единственным авторским собранием произведений писателя и наиболее цельным воплощением его разнообразного и фрагментарного художественного мира. Наиболее содержательные характеристики ансамбля принадлежат М. А. Турьян и В. С. Киселеву.¹ Они отмечают что, Одоевский, склонный к циклизации своих

¹ Турьян, Мариетта Андреевна: *Странная моя судьба. О жизни Владимира Фёдоровича Одоевского*. Москва 1991, с. 327–328, 368–369.

Киселев, Виталий Сергеевич: *Телеология Сочинений князя В. Ф. Одоевского (1844): принципы составления, композиция, жанровое целое*. Вестник

повестей, не пытался сделать свое собрание сочинений собранием циклов, а в итоговом сборнике он объединил опыты, способные репрезентировать, сохраняя свою завершенность, определенный контекст его творчества. По верному заключению Е. А. Шраги, *Домашние разговоры Одоевского* не являются «рецептивным» циклом, ответственность за создание которого лежит на читателях.² В своем исследовании мы попытались доказать, что *Домашние разговоры* представляют собой цикл повестей, возникший в составе собрания сочинений, и определить факторы циклизации.³

В. Ф. Одоевский, как человек, хорошо знавший великосветское общество, в *Домашних разговорах* пишет о положении женщины в обществе и о круге её интересов. Интегрирующим фактором *Домашних разговоров* является установка на разбор обстоятельств, обусловивших судьбу героинь.⁴ Главным предметом изучения для Одоевского в цикле служили великосветские нравы, представленные в повестях: *Новый год* (1831), *Черная перчатка* (1838), *Imbroglío* (1835), *Сильфида* (1837), *Саламандра* (1841) и в диалогии *Княжна Мими* (1834) и *Княжна Зизи* (1839).

В центр цикла, в предисловии к повести *Княжна Мими*, Одоевский поместил образ круглого семейного стола, связанный с интимной повседневной жизнью его героев. Круги, о которых он пишет, – это круг семьи и круг великосветского общества тридцатых годов XIX века. В одном из замечаний к *Русским ночам* он пишет, что в мистических теориях круг является символом вещественного мира, а квадрат, треугольник – духовного.⁵ Человек, движущийся по кругу, может потеряться, и это мотив, который связывает *Домашние*

Томского государственного университета. Филология, 2008, № 2(3), с. 45–62.

² Шрага открыла важный этап в изучении ансамбля, исследуя проблему так называемых «несобранных» циклов. Шрага, Евгения Александровна: *Литературность против литературы: Пути развития циклизованной прозы 1820–30-х годов*. Санкт-Петербург 2013, с. 109–116.

³ Данное исследование является частью докторской диссертации, защищенной на Филологическом факультете Университета в Белграде. Јаковљевић Радуновић, Ана: *Циклуси приповедака Владимира Фјedorовича Одојевского / Циклы повестей Владимира Федоровича Одоевского*, 21. јул 2016, <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6465> дата обращения 20. 10. 2021.

⁴ Киселев, В. С.: *Телеология Сочинений князя В. Ф. Одоевского*, с. 54.

⁵ Одоевский, Владимир Федорович: *Русские ночи*. Ленинград 1975, с. 100.

разговоры с первой частью *Собрания сочинений* (1844).⁶ Утрата вертикальной ориентации приводит к тому, что человек теряет себя, погружается в материальное, где нет места для возвышенного, для поэзии, философии и идеалов, так же как нет места и для искренних эмоций. Отсюда вытекает основная тема цикла *Домашние разговоры* о возможности преодоления круга. Одоевский придерживался мнения, что только гармоничное и одновременное развитие духовных и физических человеческих сил позволяет полностью сформировать личность.⁷

Текст, входящий в цикл, вместе с тем становится и элементом единой системы и репрезентирует не завершённый художественный мир, а только часть его. Тема образования является центральной в рассказе *Чёрная перчатка*, но присутствует и во всех рассказах цикла *Домашние разговоры*. В повестях цикла образование мужчин представляется недостаточным и неудовлетворительным, а обучение молодых девушек не имеет решающего значения для их морального развития.

Особое внимание писатель уделяет роли учителя и воспитателя в повести *Чёрная перчатка*. Акинфий Васильевич, опекун Марии и Владимира, и сам прошёл через систему образования, подразумевающую не мышление и критическое отношение к информации или творческое использование идей, а буквальное усвоение непонятого материала. Такой способ воспитания повлиял на жизнь опекуна, а следовательно, и на жизнь Марии и Владимира. Учитель, получив образование, заставившее его «думать только половиной головы» и «понимать только половину предмета», приехал в Англию. Поскольку его не учили критически мыслить, он принял все – и хорошее, и плохое – и попытался перенести английскую систему на русскую почву. Англоман и последователь Бентама, несмотря на насмешки своих соседей, он сумел добиться больших успехов в своем имении и увеличить доход в десять раз. Попытка Акинфия Васильевича закончилась полным провалом, когда дело коснулось имения

⁶ Яковлевич Радуневич, А.: *Циклуси приповедака Владимира Фёдоровича Одоевского / Циклы повестей Владимира Фёдоровича Одоевского*, с. 86–89; 189–191.

⁷ Подробно о психологических взглядах Одоевского писала В. В. Большакова в. Большакова, Васса Васильевна: *Психологические взгляды В. Ф. Одоевского (к 120-летию со дня смерти)*. Вопросы психологии (Москва), 1989, № 5, с. 124–125.

Марии и Владимира.⁸ Молодые люди жили так, как привыкли: «...английское систематическое хозяйство превратилось в обыкновенный быт русского барина, где все истребляется, поедается и выливается, и никто ни о чем не знает и не заботится, полагаясь на православное».⁹ Молодежь воспитывает человек, который думал, что достаточно кормить и обеспечивать их материально, не обращая внимания на их желания. Убедившись, что его систематическое воспитание, основанное на практических правилах, полностью провалилось, Акинфий Васильевич по-прежнему считает, что он сделал все, что было его долгом: позаботился об их имении, дал им богатство, укрепил их физическое здоровье и тщательно оберегал от воображения и всего остального, что могло взволновать их умы и сердца. Сакулин пишет, что в этом рассказе писатель «напоминает читателю, что человек – это не машина, функции и действия которой полностью регулируются разумом и направлены на одну цель: напротив, у человека есть сердце, он стремится к поэзии и счастью».¹⁰

Одоевский считает, что в отсутствии системы образования и воспитания виновато предыдущее поколение отцов и матерей. В рассказе *Княжна Мими* писатель винит систему и воспитание, то есть ее отсутствие, в трагической судьбе юного барона Дауэрталя и Гранницкого. Поколение отцов приучено сомневаться в каждой системе. Они расчетливые люди и каждую процедуру оценивают с точки зрения конечной прибыли, которую она приносит, и во всем стремятся к личной выгоде. Система, не ориентированная на практичность и материальное благополучие, считается ненужной. Мудрость жизни сводится к решению тривиальных повседневных проблем. Дети взрослеют, а в их жизни нет места воображению, но есть эпиграмма Вольтера, бабушкин анекдот, стихи Парни, морально-арифметичес-

⁸ В комментариях к рассказу Хин пишет, что в заметках Одоевского есть статья *Anglomania*, которая не была напечатана и в которой дается резкая негативная критика английской культуры, особенно в области образования. В соответствии с такими представлениями о механическом переносе английских достижений в Россию и был задуман рассказ *Черная перчатка*. Хин, Е. Ю.: *Примечания*. В: Одоевский, Владимир Федорович: Повести и рассказы. Том 2. Москва 1959, с. 97.

⁹ Одоевский, Владимир Федорович: *Сочинения князя В. Ѳ. Одоевского*. Санктпетербургъ 1844, с. 31–32.

¹⁰ Сакулин, Павел Никитич: *Из истории русского идеализма. Князь В. Ѳ. Одоевский. Мыслитель. Писатель*. II Москва 1913, с.115.

кие афоризмы Бентама, газетная статья, речи Наполеона и попытки защитить и сохранить честь, но все-таки играть в карты. Молодой барон освоил систему образования в совершенстве: *«влюбиться он не мог – в этом чувстве для него было что-то смешное; он просто любил женщин, – всех, с малыми исключениями, – свою легавую собаку, лепажевы ружья и своих товарищей, когда они ему не надо-едали; он верил в то что дважды два – четыре, в то, что ему скоро откроется вакансия в капитаны, в то, что завтра он должен танцевать 2, 5 и 6 нумера контраданса...»*.¹¹ Молодую, благородную, страстную и добрую душу уродует воспитание, не ведущее человека к высоким целям, вечным истинам и общему благу. В моменты перед дуэлью он не думает о том, что готовится к убийству, и о том, что его могут убить. Молодая горячая кровь ищет возможность проявить себя, и только страх, что общество осудит его, заставляет его стрелять, хотя он знает, что для дуэли нет причин: *«...он не умел спросить у того судилища, которое не зависит от временных предрассудков и мнений, произносит всегда точно и верно: воспитание забыло ему сказать об этом судилище, а жизнь не научила спрашивать»*.¹²

Один из глубоко укоренившихся стереотипов в обществе XIX столетия заключается в том, что женщина может делать только то, что от нее ожидают, и что ей нельзя выйти из рамок того, что общество считает правильным и приличным. Поскольку женщина не имеет права на слово, Одоевский показывает, как и какой ценой его героини – графиня Лукенсини, княжна Мими и княжна Зизи – преодолевают ограничения и как они борются и побеждают в борьбе за право говорить, писать или даже петь то, что они хотят.

Образование и воспитание женщин великосветского общества всегда было репрессивным и почти не изменилось в течение почти ста двадцати лет, о чем свидетельствует пример Эльсы из микроцикла *Саламандра*. Домашнее образование – это то, что молодую женщину превращает в охотника за мужем. Родители воспринимают своих дочерей как ненужный товар, который можно продать.¹³ Спация Режевский, в повести *Сильфида*, решил урегулировать тридцатилетний судебный спор с Михаилом Платоновичем, *«...а чтобы*

¹¹ *Сочинения князя В. Ф. Одоевского*, с. 337.

¹² Там же, с. 339.

¹³ Более подробно в. Моисеева, Людмила Павловна: *Проблема женской эмансипации в русской литературе 30-40-х годов XIX века*. Общественные науки и современность 2000, № 4, с. 169.

мир этот был прочнее, то он дал мне очень тонко почувствовать, что ему бы очень хотелось иметь во мне зятя».¹⁴ Мать княжны Зизы начинает думать о Городковке как о будущем зяте, когда он успешно решает юридические проблемы, возникшие в их имении.

Мать посчитает дочь готовым продуктом, когда она научится танцевать и шнуроваться, как-нибудь играть на фортепиано и немного лепетать по-французски, а затем начнет мирно ждать лучшего покупателя. Брак по расчету является обычным явлением в высшем обществе: в повести Княжна Мими родители выдают замуж Лидию за Рифейского, к которому она испытывает отвращение. Именно из-за нелепости брака Элизы Дауреталь, несмотря на ее верность барону, сработала хитроумно задуманная княжной Мими интрига против баронессы.¹⁵

Круг замыкается, когда молодая девушка становится женой, а затем матерью. Эта схема присутствует в микроцикле *Саламандра*: Федосья Кузминишна якобы хорошая домохозяйка, но она не понимает необходимость порядка и поддержания гигиены в домашнем хозяйстве и постоянно ворчит, жалуясь на нехватку денег. Главная забота в ее жизни – репутация семьи и то, как удачно выдать дочь замуж. Выйдя замуж, женщина в новом доме считает своим правом повелевать всеми, покупать, тратить и наряжаться. Марья Егоровна, будучи женой Иакова, является точной копией своей матери – всегда недовольная, не заботится о бытовых проблемах и постоянно упрекает мужа из-за отсутствия денег.

Запоздавшее взросление дворянских девушек обусловлено, как отмечает Белова, во-первых, высокой степени эмоциональной и психологической зависимости от родителей и семейного круга, а во-вторых, тотальным контролем взрослыми и ограничением свободы поведения и самовыражения.¹⁶ Пожилые женщины выступают в роли

¹⁴ Одоевский, Владимир Федорович: *Повести и рассказы*. Москва 1989, с. 181.

¹⁵ О браке по расчету в цикле *Домашние разговоры* более подробно в Яковлевич Радунович, Анна: *Особенности женских образов в допущинском цикле М. Ю. Лермонтова и цикле «Домашние разговоры» В. Ф. Одоевского*. В: Творчество М. Ю. Лермонтова: мотивы, темы, переводы. Mari-bor: Mednarodna knjižna zbirka Zora 107, с. 177–186.

¹⁶ Белова, Анна Валерьевна: *Русская девушка-дворянка: сексуальность и гендерная идентичность (XVIII – первая половина XIX вв.)*. Новый исторический вестник (Москва), 2007, № 2 (16). с. 9.

хранителей патриархальных стереотипов о роли женщин. Основная функция матерей, бабушек и разных тетюшек – научить девушку правилам общества и моральным законам. В текстах Одоевского, матери, как правило, играют роль воспитателей. Они контролируют и наблюдают за девушками и оказывают решающее воздействие на формирование личности. Они являются самыми строгими цензорами и, если необходимо, упрямыми судьями. В короткой повести *Imbrogljo* о матери графини Лукенсины написано, что она женщина странного нрава, которая принуждала свою дочь сидеть в доме и не разрешала общаться с кем-либо кроме учителей. Ее дочь воспользовалась помощью учителя, чтобы сбежать из дома. Мать княжны Зизи представлена вечно больным и недовольным домашним тираном, изливающим свою злость на дочерей, не учитывая их желания и чувства и законные стремления к свободной воле. Она также держит своих дочерей запертыми в доме. Таким образом, она успешно ограничивает общение с противоположным полом.¹⁷ Зинаида вынуждена сидеть в комнате, чтобы Городков обратил внимание на старшую сестру, и таким способом соблюдает порядок, в котором старшая сестра выходит замуж первой. Единственный способ общения девушки с другими людьми – это письма, которые Зинаида пишет своей подруге.

Образование рассматривалось как своего рода принуждение, «необходимое более бедным дворянским девушкам, которые не могли рассчитывать на выход замуж, то есть на реализацию нормативного сценария женской жизни».¹⁸ Родители не тратят деньги на образование дочерей. Такая инвестиция для них считается не только бессмысленной, но и ненужной, потому что девочки естественно превращаются в женщин. Образование не является необходимым для реализации основной функции женщины.¹⁹ Аналогичным образом женщины получали образование в петровскую эпоху. В *Саламандре* финку Эльсу заставляют изучать русский язык и танцевать менуэт, она должна шнуроваться и спокойно ходить. С Эльсой происходит то же самое, что случилось с Марией и Владимиром в по-

¹⁷ Mingati, Adalgisa: *Vladimir Odoevskij e la svetskaja povest': dalle opere giovanili ai racconti della maturità*. Trento 2010, с. 144.

¹⁸ Белова А. В.: *Русская девушка-дворянка*, с. 8.

¹⁹ Савкина, Ирина Л.: *Провинциалки русской литературы (женская проза 30-40-х годов XIX века)*. Wilhelmshorst: Verlag F. K. Göpfert, 1998, с. 3. http://www.a-z.ru/women_cd1/html/savkina_book.htm (20. 10. 2021).

вести *Черная перчатка*: искусственное и официальное введение в новый культурный круг, которое сводится к жесткому навязыванию системы правил и не дает результата, потому что ученик не понимает новую систему, а учителя не заинтересованы в умственных устремлениях и пожеланиях своих учеников. В случае Эльсы принятие новых норм поведения в атмосфере тотального контроля со стороны чужих людей и ограничения как на акциональном, так и на вербальном уровне, означало и буквальное отрицание от свободы. Эльса спасается бегством в Финляндию.

Особенно интересны отношения княжны Мими и ее матери. С первого взгляда мать кажется воплощением порядочности и хороших манер, женщиной безупречной репутации в великосветском обществе. Она не слишком богата, но является хозяйкой салона, в котором она никогда не принимала людей, которые по каким-либо причинам не были приняты в великосветском обществе. Когда ее оценивает как женщину «ума необыкновенного», автор описывает ее умение управлять интригой, где она не действует в одиночку, но использует своих кузенов, внуков и внучат, чтобы манипулировать другими людьми. Она была способна *«так искусно попросить об одном, побранить другого, что приобрела всеобщее уважение и, как говорится, поставила себя на хорошую ногу»*.²⁰ Княгиня занималась благотворительностью, то есть помогала и использовала свои связи в обществе, если ее просили о помощи ее «питомцы». Автор в тексте повести создает параллель с княжной Мими, которая пытается изменить свое маргинальное положение непривлекательной старой девы: *«Она стала знать и понимать все, что делается перед нею и за нею; сделалась верховным судьей женихов и невест; приучилась обсуждать каждое повышение местом или чином; завела своих покровителей и питомцев»*.²¹ Княгиня – умная и опытная интригантка, и она достаточно мудра, чтобы не раскрывать свою деятельность. Ее деспотизм облачен в форму заботы о благополучии ее дочери, которая не выходит замуж, хотя ей более тридцати лет. Существенное различие между этими двумя женщинами заключается в том, что Мими, приняв манеру поведения своей матери, не способна носить маску порядочности и доброжелательности. Она, не скрываясь, распространяет сплетни, из-за чего все сторонятся и ненавидят ее.

²⁰ Одоевский, В. Ф.: *Повести и рассказы*, с. 189.

²¹ Там же, с. 135.

Родительская тенденция контролировать все сферы жизни девочки сопровождается строгим контролем процесса коммуникации, а также и книг, которые девочки читают как «нежелательного источника информации и еще одного инструмента порчи».²² Ограничение чтения иногда относится и к мужчинам, поскольку книга может влиять на развитие нездоровой фантазии или на пробуждение непрактичных чувств. Несмотря на запрет матери, Зинаида читает *Клариссу* Ричардсона, ворует и читает книги из «мужской библиотеки» своего отца и, таким образом, входит в запрещенный мужской мир. Из периодических изданий она читает *Вестник Европы* – литературно-политический журнал, в котором обсуждались проблемы внешней и внутренней политики России, а также история и политика других стран и печатались произведения Жуковского и Пушкина. Княжна читает по-русски и особенно ценит русских писателей. Чтение является способом самообразования и самовоспитания. Княжна Зизи – единственная героиня, восставшая против условности великосветского общества, которой, несмотря на всеобщую клевету и осуждение, удалось выйти из тесного домашнего круга. Благодаря ее повествованию, через изменения не только того, о чем, но и того, как она пишет, можно проследить за историей формирования и развития личности.

Создавая цикл, Одоевский в его центр ставит женщину великосветского общества и пишет о ней как о личности и о ее духовных возможностях. Он представляет свою героиню как женщину необычную, независимую в суждениях, одаренную многими талантами. Преодоление кругов для женщин – это освобождение от угнетения, предрассудков, отмена ограничений, уравнивание в правах в обществе, которое оставалось консервативным, а зачастую и невежественным. Героини, которые каким-то образом выделяются как особенно сильные личности в великосветском кругу, – это женщины, которые сражаются за свое место в мире (как графиня Лукенсина), мастера слухов (как княжна Мими) или сильные моральные фигуры (как княжна Зизи), и их место в высшем обществе, мировоззрение и нравственные нормы являются результатом самовоспитания или независимого развития естественных способностей.

²² Савкина И. Л.: *Провинциалки русской литературы*, с. 3.

Литература

А. Русская азбука:

- Белова, Анна Валерьевна: *Русская девушка-дворянка: сексуальность и гендерная идентичность (XVIII – первая половина XIX вв.)*. Новый исторический вестник (Москва), 2007, № 2 (16). с. 3–18.
- Большакова, Васса Васильевна: *Психологические взгляды В. Ф. Одоевского (к 120-летию со дня смерти)*. Вопросы психологии (Москва) 1989, № 5, с. 122–129.
- Киселев, Виталий Сергеевич: *Телеология Сочинений князя В. Ф. Одоевского (1844): принципы составления, композиция, жанровое целое*. Вестник Томского государственного университета. Филология, 2008. № 2(3), с. 45–62.
- Моисеева, Людмила Павловна *Проблема женской эмансипации в русской литературе 30-40-х годов XIX века*. Общественные науки и современность, 2000, № 4, с. 164–171.
- Одоевский, Владимир Федорович: *Сочинения князя В. Ф. Одоевского*. Санктпетербургъ 1844.
- Одоевский, Владимир Федорович: *Русские ночи*. Ленинград 1975.
- Одоевский, Владимир Федорович: *Повести и рассказы*. Москва 1989.
- Савкина, Ирина Л.: *Провинциалки русской литературы (женская проза 30-40-х годов XIX века)*. Wilhelmshorst: Verlag F. K. Göpfert, 1998. http://www.a-z.ru/women_cd1/html/savkina_book.htm (20. 10. 2021).
- Сакулин, Павел Никитич: *Из истории русского идеализма. Князь В. Ф. Одоевский. Мыслитель. Писатель. II*. Москва 1913.
- Турьян, Мариетта Андреевна: *Странная моя судьба. О жизни Владимира Фёдоровича Одоевского*. Москва 1991.
- Хин, Е. Ю.: *Примечания*. Одоевский, Владимир Фёдорович: Повести и рассказы, Том. 2. Москва 1959.
- Шрага, Евгения Александровна: *Литературность против литературы: Пути развития циклизованной прозы 1820–30-х годов*. Санкт-Петербург 2013.
- Яковлевич Радунович, Анна: *Особенности женских образов в лопухинском цикле М. Ю. Лермонтова и цикле «Домашние разговоры» В. Ф. Одоевского*. В: Natalia Kaloh Vid (ред.): Творчество М. Ю. Лермонтова: мотивы, темы, переводы. Maribor: Mednarodna knjižna zbirka Zora 107, 2015, с. 177–186.

Јаковљевић Радуновић, Ана: *Циклуси приповедака Владимира Фјодоровича Одојевског/ Циклы повестей Владимира Федоровича Одоевского*, 21. јул 2016, <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6465> (20. 10. 2021).

Б. Латиница:

Mingati, Adalgisa: *Vladimir Odoevskij e la svetskaja povest': dalle opere giovanili ai racconti della maturità*. Trento 2010.

Women's education as an integrating factor of the cycle *Domestic Conversations* by V. F. Odoevsky

The integrating factor of the *Domestic Conversations* (1844) is the attitude towards the analysis of the motives and circumstances that determined the fate of the heroes, whose personality changes under the influence of everyday life. The writer, as a person who knew high society well, writes in the *Domestic Conversations* about the position of women in this society and about the range of interests of these women. The cycle is devoted to a detailed analysis, the subject of which is personality, its psychology and social behavior. Heroines who stand out as particularly strong personalities in high society are women fighting for their place in the world, which is the result of self-education or the independent development of natural abilities.

Key words: V. F. Odoevsky; *Domestic Conversations*; female education.

САВРЕМЕНА СРПСКА И ЧЕШКА СЛАВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА
SOUČASNÁ SRBSKÁ A ČESKÁ SLAVISTICKÁ BĀDÁNÍ
Реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
Příspěvky z kolokvia Brno–Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.
Brno, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021.

Неопубликованные рассказы Леонида Николаевича Андреева 1897–1899 годов: поэтика и проблематика

Юлия Алексеевна Дмитриева

В данной работе произведен анализ ранних неопубликованных рассказов («Оро» [1897], «Две встречи» [1898], «Нас двое» [1899], «Держите вора!» [1898–1899] и др.) русского писателя Леонида Николаевича Андреева, их поэтики и проблематики. Отдельное внимание в исследовании уделяется тому, как писатель использует материалы данных рассказов в своем дальнейшем творчестве. Андреев всегда имел склонность перерабатывать свои ранние произведения, и в неизданных при жизни писателя рассказах 1897–1899 годов можно увидеть мотивы или даже сюжеты, которые возникают в его более поздних, нередко самых популярных рассказах, т. к. «Случай» (1901), «Стена» (1901), «Мысль» (1902) и др. Таким образом, данная работа – это попытка проследить динамику творчества Андреева на основе анализа неопубликованных рассказов писателя, которые на настоящий момент малоисследованы.

Ключевые слова: Андреев; неопубликованное; рассказ; мотив; сюжет.

Русский писатель Леонид Николаевич Андреев – одна из самых противоречивых и талантливых фигур в литературе конца XIX – начала XX века. Его мировоззренческие взгляды, разносторонние интересы в литературе, художественном искусстве и фотографии, особенности писательского метода и индивидуальные черты привлекали современников писателя, вызывая у них неоднозначные оценки, касаемые творчества Андреева и его личности. Самое важное, что определяет многие черты и темы творчества писателя – это его стремление постигнуть бытие “на грани”, отобразить в произведениях его признаки, сложность и неоднозначность. Андреева в большей степени вол-

ную экзистенциальные вопросы человеческого бытия. Этим объясняется его желание охватить жизнь во всех ее проявлениях, центром которой для Андреева является человек и обращение писателя к философским темам добра и зла, жизни и смерти, судьбы и роковой случайности, мотивам хаоса, бунта, безумия, смеха, молчания и др.

Раннее творчество Андреева до сих пор вызывает споры у исследователей. Одни из них считают, что оно является чисто реалистическим, в какой-то степени автобиографическим, другие говорят, что в нем присутствуют зачатки модернизма. Так, Л. А. Иезуитова пишет, что *«Раннее творчество Андреева открывается рассказами “традиционно” реалистическими. Их проблематика и поэтика родственны произведениям малой формы конца XIX века о “маленьких”, рядовых, простых людях, но впоследствии произведения наполняются все большим философским содержанием»*.¹ И. И. Московкина, напротив, отмечает, что *«казалось бы, самые традиционные ранние рассказы и новеллы Андреева, обнаруживают не столько генетическую связь, сколько принципиальные различия с реалистической прозой XIX века»*.² Г. Н. Боева указывает на “неклассичность” Андреева как личностное и художественное отражение эпохи модерна, также говоря о синкретичности его ранних произведений.³

В своих исследованиях творчества Андреева мы придерживаемся точки зрения, что Андреева нельзя отнести к какому-то конкретному литературному направлению. Неубедительной для нас кажется точка зрения, что он начал свою творческую деятельность с реалистической прозы. Уже первые произведения писателя отличаются стиливым разнообразием (например, в 1890-х годах Андреев пишет скорее символистскую сказку *«Оро»*), а в некоторых ранних рассказах, изданных при жизни писателя (*«Большой шлем»*, 1899; *«Молчание»*, 1900) присутствуют экзистенциальные мотивы, которые впоследствии будут характерны для творчества писателя в целом.

В данной работе будет предпринята попытка показать, что и в самой ранней неопубликованной прозе Андреева прослеживаются сюжеты, темы и мотивы, которые будут характерны для более

¹ Иезуитова, Людмила Александровна: *Леонид Андреев и литература Серебряного века: Избранные труды*. Санкт-Петербург 2010, с. 61.

² Московкина, Ирина Ивановна: *Между «pro» и «contra»: координаты художественного мира Леонида Андреева*. Харьков 2005, с. 51.

³ Боева, Галина Николаевна: *Творчество Леонида Андреева и эпоха модерна*. Санкт-Петербург 2016, 520 с.

поздних произведений писателя, и что ее трудно отнести к чисто реалистической. Материалом для исследования послужили рассказы 1897-1899 годов, не вышедшие в печать при жизни Андреева. Отдельное внимание в работе уделяется тому, как писатель, всегда имевший склонность перерабатывать свои ранние произведения, использует их сюжеты и мотивы в дальнейшем творчестве, например, в его самых популярных опубликованных рассказах «Случай» (1901), «Стена» (1901) и «Мысль» (1902).

На настоящий момент неопубликованные рассказы Андреева малоисследованы, многие из них можно найти только в последнем 23 томном собрании сочинений писателя⁴, первая книга которого вышла в 2007 году. До настоящего момента было выпущено только пять томов, последний из которых был издан не так давно, в 2017 году, и это говорит о том, что существует еще достаточно большое поле того неисследованного, что касается личности и творчества данного писателя.

Из десяти неопубликованных при жизни Андреева рассказов были выбраны четыре, которые, по нашему мнению, особенно интересны для анализа, ведь в них наиболее ярко прослеживаются темы, мотивы и сюжеты, которые писатель использует в более позднем творчестве. Рассмотрим их.

Рассказ «*На избитую тему*» (1897) впервые был опубликован только в 2007 году в первом томе упомянутого нами собрания сочинений Андреева. Источником произведения является беловая рукопись писателя, на данный момент находящаяся в Российском государственном архиве литературы и искусства. Это первое произведение Андреева, в котором одним из героев является падшая девушка. Впоследствии образ подобной героини встречается в таких опубликованных при жизни писателя рассказах, как «*Защита*» (1898), «*Памятник*» (1899), «*В подвале*» (1901), «*В тумане*» (1902), «*Христиане*» (1905) и «*Тьма*» (1907).

Герой рассказа «*На избитую тему*» влюбляется в девушку, которую ее мать использует как доходную статью. Если сначала Николай был готов мириться с образом жизни Татьяны Николаевны, то

⁴ Полное (академическое) собрание сочинений и писем Л. Н. Андреева в 23 томах. Том 1. Рассказы. 1892–1899; Том 4. Художественные произведения. 1904–1905; Том 5. Художественные произведения. 1906–1907; Том 6. Художественные произведения. 1908; Том 13. Статьи. 1895–1900. Москва 2007–...

впоследствии решает порвать с ней. Именно в этот момент герой испытывает чувство стыда: « [...] мне стало совестно, так совестно, что хоть сквозь землю провалиться. [...] Бывают в жизни минуты просветления, когда встанет перед твоими глазами все необъятное горе человеческое, и ты всем сердцем, всею душой поймешь свое братство с этими грязными грешниками и блудницами – и совестно тебе станет перед ними за ту крупицу чистого и хорошего, которая в тебе есть. Как будто ты украл ее у них. [...] Все мы несчастные, все мы мученики жизни, всех нас давит она своей кровожадной и злонамеренной бессмысленностью».⁵

Данная реплика Николая интересна тем, что заключает в себе моральный парадокс, возникающий в более позднем, уже названном нами рассказе «Тьма», который при жизни писателя вызвал вокруг себя большую полемику. В частности, именно после его прочтения М. Горький поссорился с Андреевым. В данном произведении проститутка говорит пришедшему к ней революционеру: «Стыдно быть хорошим. Неразлучные мы с тобою».⁶ Андреев пытается выразить здесь то, что и во многих других своих произведениях: чувство несправедливости, заключающееся в потере уважения к человеку, когда определенные внешние факторы (общество, история, личные жизненные обстоятельства, судьба и др.) способствуют потере людьми первоначальной причастности к человеческому роду, поэтому все герои для писателя равны вне зависимости от их социального положения, поэтому в его творчестве так сильно выражена тема судьбы. Интересно то, что уже в 1897 году, в рассказе «На избитую тему» появляется экзистенциальный мотив бессмысленности человеческой жизни, превалирующий в более позднем творчестве писателя. Это уже говорит о том, что даже самое раннее творчество Андреева нельзя назвать чисто реалистическим. Кроме того, именно в этом неопубликованном раннем рассказе впервые появляется мотив смеха женщины над своим возлюбленным: Татьяна Николаевна смеется над Николаем, когда тот проявляет свои чувства к ней. Данный мо-

⁵ Полное (академическое) собрание сочинений и писем Л. Н. Андреева в 23 томах. Том 1. Рассказы. 1892–1899. Москва 2007, с. 229.

⁶ Полное (академическое) собрание сочинений и писем Л. Н. Андреева в 23 томах. Том 5. Художественные произведения. 1906–1907. Москва 2012, с. 104.

тив получает своё развитие уже в опубликованном популярном рассказе Андреева «Смех» (1901).

Рассказ «Две встречи» (1898) также является одним из самых ранних неопубликованных произведений Андреева. Источником текста является рукописный автограф писателя, на данный момент он хранится в Русском архиве в Лидсе. Его жанр обозначен писателем как стихотворение в прозе. И действительно, это произведение отвечает основным признакам этого жанра: оно эмоционально, лирично, небольшое по размеру, а события, происходящие в нем, изложены от первого лица. В центре сюжета оказывается молодая пара, которая тайно встречается лесу. Произведение начинается как классическая сентименталистская повесть: герои счастливы в своей любви, чистой и трепетной, а природа вторит их чувствам.

Но вторая часть стихотворения в прозе совсем не похожа на первую и уже написана совсем по-другому: в стиле Андреева, который он выработывал на протяжении всего творческого пути. Влюбленные, возвращаясь со свидания, случайно видят человека, который повесился на дереве. Это тот самый переломный момент, который более всего важен для писателя. Если девушка бросается бежать, то рассказчик подходит к трупу и как будто пытается исправить положение: спасти умершего. Он дергает веревку, падает вместе с трупом на землю, соприкасаясь с ним щекой, а потом долго рассматривает мертвого мужчину, «не отрывая глаз от его обезображенного лица»⁷ и плача. Он делает это скорее бессознательно, именно поэтому говорит впоследствии: «Кажется, это был я».⁸ Именно эти спонтанные действия молодого человека важны для Андреева, он специально помещает своих героев в подобную неожиданную ситуацию и позволяет читателю наблюдать за поведением персонажей.

Герои встречаются со смертью, и их жизнь после этого случая уже не может быть прежней: влюбленные не могут даже смотреть друг на друга, от их любви ничего не остается. Отметим также, что герои узнали от других людей, кем был умерший: «Его звали Софроном Кобылкиным, и он раньше был мужиком из соседней деревни. У него была большая семья, для которой не хватало хлеба, и он удавился».⁹ Возможно, история жизни этого мужчины заставила героев задуматься о том, что понятие любви, семьи бессмысленны, если в ко-

⁷ Полное собрание сочинений, Том 1, с. 258.

⁸ Там же, с. 260.

⁹ Там же.

нечном итоге это всё равно приводит к смерти. Но если бы Андреев писал «Две встречи» в более зрелом возрасте, скорее всего он и вовсе не стал бы рассказывать историю жизни умершего мужика. К таким выводам можно прийти, проанализировав такие знаменитые рассказы писателя, как «Большой шлем» (1899) или «Молчание» (1900), в которых столкновение героев со смертью также меняет их восприятие себя и других. Но в них читатель лишь поверхностно узнает о погибших, так как основной фокус в этих рассказах смещен на тех героев, кто соприкоснулся со смертью, кто пытается ее осмыслить. Андреев показывает, что перед смертью все равны, никто не избежит ее, и всё прекрасное в мире теряет смысл, сталкиваясь с опытом смерти. Этот мотив писатель потом разовьет в рассказе «Елезар» (1906), в котором переосмысливается библейский сюжет о человеке, который три дня был мертв, а затем воскрес. И в этом рассказе смерть становится границей: она разделяет жизнь Елезара на время до гибели и после возвращения в мир живых. Его глаза заставляют других помнить о смерти, о тщетности всего сущего, вызывают вопрос о смысле жизни.

Следующий анализируемый нами рассказ «Нас двое» (1899) впервые был напечатан с сокращениями по черновой рукописи в «Неделе» в 1965 году, то есть задолго после смерти писателя. Краткий сюжет рассказа таков: Наталья Михайловна получает предсмертное письмо от Константина Савицкого, который решил покончить жизнь самоубийством из-за любви к этой девушке и невозможности быть с ней. Первое, на что следует обратить внимание в письме – на то, как персонаж описывает раздвоенность своей личности: *«Беда моя в том, что нас два. [...] И мое несчастье в том, что эти два существа, два я страшно ненавидят друг друга. Вся жизнь, с того момента, как я помню себя, они грызут и рвут друг друга. [...] Говоря, что для меня составляет загадку, кто из двух этих личностей составляет собственно мое настоящее я, – я отдаю лишь дань объективизму. [...] “Я” – нечто достойное, возвышенное; я – человек в чистом виде, без органических примесей. “Он” – тоже человек, но возмутительный, грязный, подлый, скверный; он – органическая примесь к чистому человеку. Любил тебя я; заставлял страдать он».*¹⁰

¹⁰ Там же, с. 264.

Черновая рукопись этого рассказа показывает, что Андреев тщательно прорабатывал этот фрагмент текста, зачеркивая или добавляя слова. Как показывает анализ творчества писателя, это первый рассказ, в котором так ярко и последовательно передана Андреевым раздвоенность героя. О важности этой темы для Андреева здесь говорит и само название произведения – «*Нас двое*». Впоследствии тема раздвоенности сознания часто встречается в его творчестве и становится ведущей, например, в рассказе «*Мысль*» (1902). Кроме того, как и в первом проанализированном нами рассказе «*На избитую тему*» Наталья Михайловна «*дико и страшно*»¹¹ смеется над героем, и это еще раз подтверждает распространенность мотива смеха в прозе писателя.

Последний из проанализированных нами рассказов – «*Держите вора*» (1898–1899) – также был впервые опубликован в последнем собрании сочинений Андреева. Он представляет собой черновую редакцию крупного произведения, по объему и по степени разветвленности фабулы приближающегося к повести. В основе сюжета лежит рассказ об одном докторе, который случайно остановил на улице мелкого вора. Впоследствии, в 1901 году, в печать выходит андреевский рассказ «*Случай*», в котором писателем представлена идентичная история. Но несмотря на схожесть сюжетов рассказов, они различаются и по объему, и по степени передачи жизни персонажей, и по концепции. В рассказе «*Случай*» герой лишь на мгновение чувствует угрызения совести. Он никак не может понять, что ему более жаль: разбитую лампу или пойманного вора.

В неопубликованном рассказе «*Держите вора!*» главный герой, доктор Полозов, наоборот, ощущает постоянное чувство вины, хотя и понимает, что тот человек поступил неправильно, украв кошелек. История с вором и то, что он назвал его мерзавцем (так как Полозов остановил его), заставляет доктора задуматься: «*Но если виноват вор, а не я, то почему же я чувствую себя виноватым? [...] Неужели я сомневаюсь, что я честный человек? Конечно, нет, в этом не может быть сомнений. Кто же тогда честен, если я... мерзавец. Никто, все мерзавцы, и только один вор честен?*»¹² Полозов вспоминает множество произведений классической русской литературы, где изображены герои, борющиеся за свое существование, люди с улицы. Он признается сам себе, что он и окружающее его об-

¹¹ Там же, с. 273.

¹² Там же, с. 325.

щество старается отделить себя от подобных, боясь, что “улица” проникнет в их мир. Но вопрос здесь не только в разнице между укладом их жизней, но и в том, что Полозов чувствует бессмысленность своего существования, оторванность от того общества, в котором он живет. Ему были чужды разговоры и занятия, обычно интересовавшие его окружение (друзей, жену...). Но он также ненавидит и тех бедняков, среди которых *«есть такие пошляки»*.¹³ Полозов хотел бы избавиться от того неравенства, которое существует в мире, людской отчужденности, но понимает, что если он начнет помогать людям – будучи врачом, лечить бедняков и воров, – то потом их же ему самому и придется ловить на улице во время кражи или преступления.

Осознание невозможности выйти из этого замкнутого круга не дает герою покоя, это то самое чувство всеобщей несправедливости, которое показывает Андреев в произведениях. Символом этой разобщенности, границы, проходящей между людьми, в этом рассказе является стена на улице, на которую Полозов постоянно обращает свое внимание: он *«[...] увидел высокую прямую стену дома, выходящую на соседний двор. Стена была белая, глухая и только в одном месте была сильно закопчена дымом. [...] и вся эта бесконечная площадь безмолвных домов, составляющих город, и сверху донизу набитых этими хрипящими фигурками, показалась ему чем-то еще более ужасным, чем сама кричащая и жалующаяся улица»*.¹⁴ Герой надеется на то, что когда-нибудь общество будет способно разрушить эту границу: *«Быть может, она рухнет завтра, а быть может, будет стоять вечно. Быть может, за нею ничего и нет, а люди все быются и быются головами и красят ее своею кровью, честнейшею и лучшей кровью!»*¹⁵

Этот образ стены, границы, появившийся в данном неопубликованном рассказе, самостоятельно сформируется только к 1901 году в рассказе «Стена». Повествование в данном произведении ведется от лица одного из так называемых автором “прокаженных”, который описывает картины безысходно мрачной жизни находящихся за стеной других, подобных ему – единственных обитателей этого пустынного места, ведущих постоянную борьбу против стены с единст-

¹³ Там же, с. 365.

¹⁴ Там же, с. 335–336.

¹⁵ Там же, с. 356.

венным желанием ее преодолеть. Сам автор отмечал, что подразумевает под образом “прокаженного” *«воплощение горя, слабости и ничтожности и жестокой несправедливости жизни»*.¹⁶ Образ стены и связанная с ним тема человеческой разобщенности и непонимания людьми друг друга станет одними из ведущих в творчестве Андреева.

Также именно в рассказе *«Держите вора»* герой Андреева впервые прямо заговорил о Ницше, труды которого сыграли особую роль в формировании личности Андреева. Это отмечает Д. А. Беляев, указывая на то, что *«[...] основной отличительной особенностью литературно-художественной рефлексии Андреева является его анализ специфики экзистенциального измерения присутствия ницшеанской идеи сверхчеловека. У него на первый план выходит исследование глубинно-психологических уровней переживания человеком присутствия сверхчеловеческого начала, форм его реализации, а также собственного, личностного несоответствия данному сверхидеалу. В этом отношении Андреев оказывается близок Достоевскому и его исследованию феномена сверхчеловеческого»*.¹⁷

В рассказе *«Держите вора»* выразителем идей Ницше оказывается *«[...] фигура одного длинноволосого, сухого и тощего психопата, у которого галстук всегда был на боку, волосы и борода в пуху и брюки обязательно подвернуты. Он забывал их отвернуть, входя с улицы, так как тотчас же начинал говорить о Ницше, о сильных и жестоких»*.¹⁸ Подобное описание героя может выражать отношение общества в целом к новым людям рубежа XIX–XX веков, в том числе пропагандистам идей Ницше, как к “психопатам”, декадентам. Далее идея сверхчеловека продолжает у Андреева свое развитие в *«Рассказе о Сергее Петровиче»* (1900).

Таким образом, проанализировав четыре неопубликованных рассказа Андреева 1897–1899 годов, мы видим, что писатель действительно переработал творческий материал некоторых из них. Возвращаясь к вопросу о реалистичности/нереалистичности ранних

¹⁶ Андреев, Леонид Николаевич: *Неизданное письмо о «Стене»*. Звезда, № 2, 1925, с. 258.

¹⁷ Беляев, Дмитрий Анатольевич: *Экзистенциально-психологическая рефлексия об идее сверхчеловека в творчестве Л. Н. Андреева*. Аналитика культурологии, № 25, 2013, <https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsionalno-psihologicheskaya-refleksiya-ob-idee-sverhcheloveka-v-tvorchestve-l-n-andreeva>, дата обращения 16. 11. 2021.

¹⁸ *Полное собрание сочинений, Том 1*, с. 339.

произведений Андреева, отметим, что их всё же нельзя отнести к чисто реалистическими, так как уже в самых ранних произведениях писателя можно встретить тему раздвоенности личности, мотив смеха, образ стены, нищенскую идею сверхчеловека, тему соприкосновения человека со смертью, мотив бессмысленности жизни, страх перед хаосом бытия, которые становятся одними из ведущих в творчестве писателя.

Литература

Андреев, Леонид Николаевич: *Неизданное письмо о «Стене»*. Звезда, № 2, 1925, с. 258.

Беляев, Дмитрий Анатольевич: *Экзистенциально-психологическая рефлексия об идее сверхчеловека в творчестве Л. Н. Андреева*. Аналитика культурологии, № 25, 2013, <https://cyberleninka.ru/article/n/ekzistentsionalno-psihologicheskaya-refleksiya-ob-idee-sverhcheloveka-v-tvorchestve-l-n-andreeva>, дата обращения 16. 11. 2021.

Боева, Галина Николаевна: *Творчество Леонида Андреева и эпоха модерна*. Санкт-Петербург 2016, 520 с.

Иезуитова, Людмила Александровна: *Леонид Андреев и литература Серебряного века: Избранные труды*. Санкт-Петербург 2010, 738 с.

Московкина, Ирина Ивановна: *Между «pro» и «contra»: координаты художественного мира Леонида Андреева*. Харьков 2005, 288 с.

Полное (академическое) собрание сочинений и писем Л. Н. Андреева в 23 томах. Том 1. Рассказы. 1892–1899. Москва 2007, 808 с.

Полное (академическое) собрание сочинений и писем Л. Н. Андреева в 23 томах. Том 5. Художественные произведения. 1906–1907. Москва 2012, 795 с.

Unpublished Stories (1897–1899) by Leonid Nikolayevich. Andreyev: Poetics and Problematics

This paper analyses the poetics and problems of Leonid Nikolayevich Andreyev's early unpublished short stories "Oro" (1897), "Two Meetings" (1898), "Us Two" (1899), "Hold the Thief!" (1898–1899), etc. In particular, the study explores how the author uses the materials of these stories in his later works. Andreyev always tended to revise his earlier works, and in the unpublished stories during 1897–1899 it is

possible to uncover motives or even plots emerging in his later most popular stories, i.e., “Chance” (1901), “The Wall” (1901), “Thought” (1902), etc. Therefore, this paper attempts to trace the dynamics of Andreyev’s works based on the analysis of his unpublished stories, which have been little researched yet.

Key words: Andreyev; unpublished; story; motive; plot.

Autoři publikace

Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Anna Agapova, Ph.D.,
odborná asistentka Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
anna.agapova@mail.muni.cz

Mgr. Iuliia Dmitrieva,
doktorandka Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
478720@mail.muni.cz,

Prof. PhDr. Josef Dohnal, CSc.,
profesor Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
josef-dohnal@volny.cz

PhDr. Petr Kalina, Ph.D.,
odborný asistent Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
kalina@phil.muni.cz

doc. Mgr. Pavel Krejčí, Ph.D.,
docent Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
pkrejci@phil.muni.cz

Mgr. Dominika Kubišová,
doktorandka Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
428254@mail.muni.cz

Mgr. Pavel Pilch, Ph.D.,
odborný asistent Ústavu slavistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
pilch@phil.muni.cz

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.,
profesor a vedoucí Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
Ivo.Pospisil@phil.muni.cz

Mgr. Petr Stehlik, Ph.D.,
odborný asistent Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
stehlik@phil.muni.cz

Doc. PhDr. Václav Štěpánek, Ph.D.,
docent Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
v.stepanek@int-cz.com

Mgr. Šimon Tesař,
doktorand Ústavu slavistiky
Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
simontesar@mail.muni.cz

Катедра за славистику, Универзитет у Београду – Филолошки факултет

др Тања Гаев
доцент
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Катедра за славистику
scienciaiprsa@gmail.com

др Ана Јаковљевић-Радуновић
доцент
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Катедра за славистику
anajakovljevic@yahoo.com

др Александра Корда-Петровић
ванредни професор
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Катедра за славистику
korda@verat.net

мср Ана Марић

асистент

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Катедра за славистику

anazikic@yahoo.com

др Катарина Митрићевић-Штепанек

доцент

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Катедра за славистику

k.mitricevic@fil.bg.ac.rs

др Зузана Чижикова

ванредни професор

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Катедра за славистику

z.cizikova@fil.bg.ac.rs

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Brno - Bělehrad (kolokvium) (2021 : Bělehrad, Srbsko)

Savremena srpska i češka slavistička istraživanja = Současná srbská a česká slavistická bádání. -- Brno : Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021. -- 257 stran. -- (Brno - Bělehrad; sv. 2)

Převážně srbský a český text, částečně ruský a slovenský text, anglická resumé
Publikace obsahuje příspěvky z kolokvia "Brno - Bělehrad" konaného 21. října 2021 na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě. -- Obsahuje bibliografie a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-263-1699-2 (Tribun EU; brožováno)

* 80(=16)+908(4) * (437.3) * (497.11) * (062.534)

– slavistika

– slavistika -- Česko

– slavistika -- Srbsko

– sborníky konferencí

80 - Filologie [11]

Савремена српска и чешка славистичка истраживања

Současná srbská a česká slavistická bádání

*Реферати са колоквијума Брно – Београд одржаног 21. октобра 2021.
на Филолошком факултету Универзитета у Београду*

*Пříspěvky z kolokvia Brno – Bělehrad, které se konalo 21. října 2021
na Filologické fakultě Univerzity v Bělehradě.*

Edice Brno–Bělehrad sv. 2.

Уредник Вацлав Штепанек,
Приређиваћи Јосеф Догнал, Александра Корда-Петровић, Катарина
Митрићевић-Штепанек и Валцав Штепанек

Za redakce Václava Štěpánka
připravili Josef Dohnal, Aleksandra Korda-Petrović, Katarina Mitrićević-
Štepanek a Václav Štěpánek

Technická redakce a sazba Josef Dohnal
Návrh obálky Pavel Pilch

Vytiskl Tribun EU s.r.o., Cejl 892/32; 602 00 Brno
Vydal Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

Brno 2021
ISBN 978-80-263-1699-2